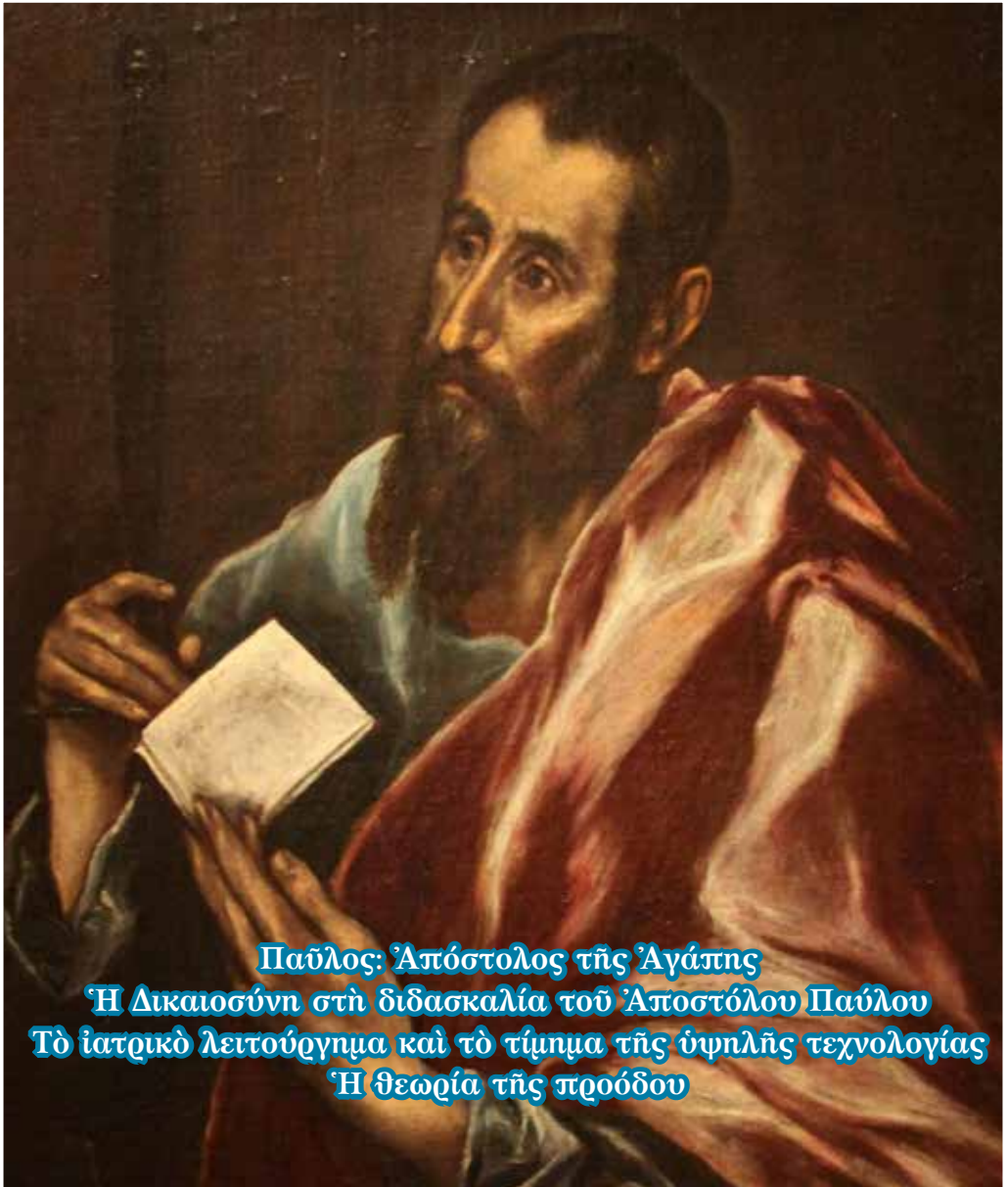

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 78^ο | ΜΑΪΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2015 | ΑΡΙΘ. 751

Παῦλος: Ἀπόστολος τῆς Ἀγάπης
Ἡ Δικαιοσύνη στὴ διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου
Τὸ ἰατρικὸ λειτούργημα καὶ τὸ τίμημα τῆς ὑψηλῆς τεχνολογίας
Ἡ θεωρία τῆς προόδου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΜΦΙΛΙΩΘΗΚΑΜΕ ΜΕ ΤΟ ΨΕΜΑ; Γ.Β.Μ.	81
ΠΑΥΛΟΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΑΡΧΙΜ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ	82
Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΟΥ	91
ΤΟ ΤΙΜΗΜΑ ΤΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Μ. ΜΕΤΑΞΑΣ	102
Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ Β. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ	111
ΕΝΑΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΓΙΓΑΝΤΙΟΣ ΙΣΤΟΣ ΜΑΚΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ	117
ΝΟΣΗΡΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	118
ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ	120

91

102

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Έκδοτης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»
Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος
Θεληξινόνας 1, 166 74 Γλυφάδα

Η Έπιτροπή έπιφυλάσσει σέ έαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιέυει ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της όποιοδύποτε χειρόγραφο. Χειρόγραφα, δημοσιεύόμενα ή μή, δέν έπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις έντυπης έπικοινωνίας
Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυθο Άχαρων, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967
www.lyhnia.gr, info@lyhnia.gr

Τόπος έκδοσης: Άθήνα, Μάιος 2015

Τιμή τεύχους 2€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 10€
Έξωτερικού 20€

ΣΥΜΦΙΛΙΩΘΗΚΑΜΕ ΜΕ ΤΟ ΨΕΜΑ;

Καθημερινό τὸ φαινόμενο, τὸ ἄλλο-πρόσαλλο, τὸ ἀντιφατικό, τὸ ἀνακριβές, τὸ διάστροφο, ποὺ βλέπουμε στὰ ΜΜΕ. Δὲν πρόκειται γιὰ τὶς μικρὲς ἢ μεγάλες διαφορὲς. Πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα ποὺ ὁ ἕνας τὸ βλέπει μαῦρο καὶ ὁ ἄλλος ἄσπρο. Πρόκειται γιὰ τὴ συνειδητὴ διαστρέβλωση τῆς ἀλήθειας, τὴν παραχάραξη καὶ ἀλλοίωση τῆς πραγματικότητος.

Γιατὶ φθάσαμε στὸ σημείο νὰ κυριαρχεῖ τὸ ψέμα; Ἡ ἀπάτη νὰ ρυθμίζει τὶς κοινωνικὲς σχέσεις, τὸν δημόσιο βίον, τὶς ἐμπορικὲς συναλλαγές, τὴ διπλωματία, τὴν πολιτική. Καὶ μόνο αὐτά; Δὲν γίνεται συχνὰ ρυθμιστὴς τῆς οἰκογενειακῆς μας ζωῆς, γιατί ὄχι, καὶ τῆς προσωπικῆς μας συμπεριφορᾶς; Καὶ τὸ χειρότερο. Συμφιλιωθήκαμε μὲ τὸ ψέμα. Ἐξοικειωθήκαμε μὲ τὴν ἀπάτη. Δὲν ἀντιδρούμε μὲ τὸ γενικώτερο ψεύσιμα τῶν ἀξιῶν. Δὲν ἀντισυχοῦμε μὲ τὸν παραμερισμὸ καὶ τὴν περιφρόνηση τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τοὺς ἐπιτίθειους, γιατί ὄχι καμιὰ φορὰ καὶ ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους. Συχνὰ τὸ θεωροῦμε καὶ χρήσιμο γιὰ τὴν τακτοποίηση ὑποθέσεών μας, γιὰ τὸ κοινωνικὸ μας ἀνέβασμα, γιὰ τὴν ἐπιτυχία μας στὴν ἐργασία, στὴ ζωὴ.

Ζοῦμε σὲ μιὰ κοινωνία, σ' ἕνα κόσμον, ποὺ λατρεύει τὸ ψέμα, ποὺ ἔχει ἀνακηρύξει τὸ ψέμα κυρίαρχο ὁδηγὸ. Παντοῦ εἰσχωρεῖ. Κατόρθωσε νὰ πλαστογραφήσει καὶ αὐτὲς τὶς ἀρετές. Νὰ ψευτίσει τὴν πρώτη καὶ μεγάλη ἀρετὴ, τὴν ἀγάπην. Νὰ κιβδηλοποιήσει καὶ νὰ νοθεύσει τὴν ἀγάπην, δηλαδὴ ὅ,τι πρὸς ἱερὸ καὶ ἅγιον διαθέτει ὁ ἄνθρωπος. Ὀνομάτισαν ἀγάπην τὴν ἔλξη τοῦ ἐνστίκτου, τὸ δέλεαρ καὶ τὸ θέλητρο, κάποτε καὶ αὐτὸ τὸ πάθος. Ἀπισμόνησαν ἢ καὶ διέγραψαν τὴν πηγὴ τῆς, τὸν Θεὸν, ποὺ εἶναι ἡ ἀγάπη. Ὑπάρχει πρὸς μεγάλη ἀποτυχία ἀπὸ τὸ νὰ φθαρεῖ καὶ νὰ διαφθαρεῖ ἡ ἀληθινή, ἡ εἰλικρινής, ἡ ἐντιμὴ ἀγάπη καὶ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν αἰσθησιακὴ ἐγωιστικὴ ἀγάπην, ποὺ μόνο ἀγάπην δὲν εἶναι;

Καὶ ὅλα αὐτὰ γιατί τὸ ψέμα καὶ τὸ ψεύσιμα ἔχουν βαθύτερες ρίζες. Τὸ ψέμα δὲν τὸ προφέρουν ἀπλῶς τὰ χεῖλη. Τὸ προφέρει ἡ ψυχὴ. Προτοῦ φθάσει στὰ χεῖλη, ἔχει ξεκινήσει

ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον. Αὐτὸ τὸ ψεύσιμα τῆς καρδιάς, τὸ ψεύσιμα τοῦ ὄλου ἀνθρώπου, ἔπρεπε πρὸ πολλοῦ νὰ φοβούμεθα. Τὴν ἐξαπάτηση, δηλαδὴ, τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἔτσι εἶναι. Δὲν ἐξαπατᾷ κανεὶς τοὺς ἄλλους, ἀν προηγουμένως δὲν ἔμαθε νὰ ἐξαπατᾷ τὸν ἑαυτό του. Ψεύδεται πρῶτα στὸν ἑαυτό του καὶ μετὰ στοὺς ἄλλους. Δὲν μπορεῖ νὰ πει κανεὶς τὸ ψέμα στοὺς ἄλλους, ἀν δὲν συνήθισε νὰ τὸ λέει στὸν ἑαυτό του. Τὸ μυστικὸ εἶναι ἕνα: Νὰ λὲς τὴν ἀλήθειαν στὸν ἑαυτό σου, καὶ τότε θὰ δεῖς ὅτι δὲν μπορεῖς νὰ πεις ψέμα σὲ κανένα. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρὸς μεγάλη ἐπιτυχία στὴ ζωὴ. Ἡ πρὸς μεγάλη νίκη. Νὰ εἶσαι ἀληθινός, τίμιος, εἰλικρινής μὲ τὸν ἑαυτό σου. Τὸ ψέμα νὰ μὴν ἔρχεται στὰ χεῖλη. Καὶ δὲν θὰ ἔρχεται, γιατί τὸ ἀποστρέφεται ἡ ἀδιάφορη ψυχὴ σου. Νὰ σοῦ εἶναι κάτι τὸ ξένο καὶ ἀποκρουστικόν.

Ἄλλωστε ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι λεπτομέρεια γιὰ τὴ ζωὴ μας. Αποτελεῖ βασικὸ στοιχεῖο ψυχικῆς ἰσορροπίας καὶ πνευματικῆς ὠριμότητος. Ἀνώριμες καὶ διχασμένες προσωπικότητες συμβιβάζονται καὶ συμφιλιώνονται μὲ τὸ ψέμα. Εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῶν ἀδυνάτων, τῶν δειλῶν, τῶν χωρὶς ἰσχυρὸ χαρακτῆρα. Ἐκείνων ποὺ εἶναι πρόθυμοι νὰ ἄλυσσοδέσουν τὴν ψυχὴ τους μὲ τὰ δεσμὰ τῆς ὑποκρισίας καὶ τῆς ἀπάτης. Τὸ ψέμα ταιριάζει σ' αὐτοὺς ποὺ **«τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο»** (Β' Θεσσαλ. β' 10). Ἀντίθετα, ἡ ἀλήθεια εἶναι τὸ γνώρισμα τῶν γενναίων ποὺ δὲν γνωρίζουν τὶς ἔνοχες ὑποχωρήσεις καὶ παραχωρήσεις. Ἀδαμάντινοι χαρακτῆρες. Ἐχουν γιὰ σύνθημά τους τὴν βαρυσήμαντη διακήρυξη τοῦ ἀποστόλου Παύλου: **«Οὐ δυνάμεθα τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας»** (Β' Κορινθ. ιγ' 8).

Πόθος μας ἡ ἀλήθεια. Ἀγώνας μας, ζωὴ μας, ἡ ἀλήθεια. Δὲν κάνουμε τίποτα ἐναντίον τῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ προσφέρουμε τὰ πάντα χάριν τῆς ἀλήθειας. Φρόνημά μας τὸ θεϊκὸ πρόσταγμα: **«Ἔως τοῦ θανάτου ἀγωνισαὶ περὶ τῆς ἀληθείας»** (Σοφ. Σειράχ δ' 28), γιατί ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ ζωὴ μας καὶ ἡ ζωὴ μας εἶναι ἡ ἀλήθεια.

G.B.M.

ΠΑΥΛΟΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ

(Επίσημος λόγος έκφωνηθείς κατά τὸν Πανηγυρικὸν Ἑσπερινὸν ἐπὶ τοῦ βράχου τοῦ Ἀρείου Πάγου εἰς Ἀκρόπολιν, 29 Ἰουνίου 2014, χοροστατοῦντος τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ Β'. Ὁ λόγος δημοσιεύεται πληρέστερος ἀπὸ τὸν ἐκφωνηθέντα)

Μακαριώτατε,
Σεβασμώτατοι Ἅγιοι Ἀρχιερεῖς,
Ἐξοχώτατε κύριε Ὑπουργέ, ἐκπρόσωπε
τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως,
Σεβασμία καὶ ἐκλεκτὴ ὀμίγηρι,

Οἱ ἄνθρωποι ἔφαχναν. Ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκείνη πτώση. Μ' ἐκείνη τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὸν κῆπο τῆς Ἑδέμ. Ἐφαχναν τὸ χαμένο νόημα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἐφαχναν γι' αὐτὸ τὸ νόημα, τὸ ἰδεῶδες, τὸ τέλειο, τὸ μεῖζον. Δύο χιλιετίες περίπου πρὸ Χριστοῦ ἀναζητοῦσαν στὸν Κώδικα τοῦ Χαμουραμπι νὰ βροῦν τὴν λέξη ποὺ ἐξέφραζε τὸ νόημα. Μὰ δὲν ὑπῆρχε. Καὶ στὰ Ὀμηρικὰ ἔπη τὸ ἴδιο. Μήπως ὅμως τὸ μυστικὸ τὸ βρῆκαν στὴν Νομοθεσία τοῦ Σόλωνος, τὸν 6ο αἰ. π.Χ.; Οὔτε ἐκεῖ. Μήπως τὸ βρῆκε ὁ Διογένης, ὁ ὁποῖος «λύχον μεθ' ἡμέραν ἄψας, ἄνθρωπον, φησί, ζητῶ»; Ὁχι. Μάλιστα, αἱ Ἀθῆναι, πατρὶς ἀνδρῶν σοφῶν, ποιπτῶν, ρητόρων καὶ στρατηγῶν ἦν. Ἐν τοῖς σοφοῖς Σωκράτης καὶ Πλάτων, ἐν τοῖς ποιπταῖς Σοφοκλῆς καὶ Εὐριπίδης, ἐν τοῖς ῥήτορσι Δημοσθένης καὶ Αἰσχίνης, ἐν δὲ τοῖς στρατηγοῖς Περικλῆς καὶ Θεμιστοκλῆς, λέγω αἱ Ἀθῆναι, τὸ ἰστεφές ἄστν, δὲν εἶχε εὔρει τὴν λέξη.

Καὶ πλείστοι ἄλλοι Ἀθηναῖοι, «κατὰ πάντα δεισιδαιμονέστεροι» μετὰ πολλῶν σεβασμάτων καὶ βωμῶν, ἀκόμπ καὶ «τῷ Ἀγνώστῳ Θεῷ», ὑπῆρξαν καὶ αὐτοὶ ἀναζητητές. Ἐπὶ ματαίῳ ὅμως. Σκια ἔμενε τὸ ἀληθές νόημα τῆς ζωῆς. Ὄσπου ὁ θεόληπτος ἐκεῖνος Ταρσεύς, τὸ «σκεῦος τῆς

ἐκλογῆς», ἔσυρε τὰ βήματά του ἐδῶ, τὸ 51 μ.Χ., καὶ «σταθεῖς ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἔφην» τὴν ἀλήθεια.

Ἦταν ὁ θεσπέσιος Παῦλος, ὁ Μέγας Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν Παῦλος, ὁ ἐπίγειος ἄγγελος καὶ ἐπουράνιος ἄνθρωπος, ὁ ταυυπτέρυξ ἀετός, «ὁ ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων ἀμείνων», ὁ κλητὸς ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, «ὁ πρῶτος μετὰ τὸν Ἐνα», ὁ Πρωτοκορυφαῖος καὶ ἔνδοξος Ἀπόστολος Παῦλος. Αὐτὸς ἦταν. Ὁ μέγας Ὀδοιπόρος, ὁ μέγας Ἐπισκέπτης τῶν Ἀθηνῶν, ὁ «σπερμολόγος» καὶ ὁ «καταγγελεύς», ὅπως οἱ ἀγνοοῦντες τὸν εἶπαν. Καὶ αὐτὸς ἔφερε αὐτὸ ποὺ ἀναζητοῦσε, αἰῶνες τώρα, ἢ προχριστιανικὴ ἀνθρωπότητα.

Ἀλήθεια, ποῖα ρίγη μεταρσιώσεως, στοχασμοῦ καὶ ἱεράς εὐθύνης ἠσθάνθη ὁ Ἀπόστολος, ὅταν ἀντίκρυσε τὶς στεφανωμένες οἰκοδομὲς τῆς Ἀκροπόλεως κάτω ἀπὸ τὸν γαλανὸν ἀττικὸν οὐρανόν; Καὶ ὅταν συνάμα τὰ ἀναρίθμητα «εἶδωλα» ἐξέφραζον τὴν ἀναζήτηση, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, τοῦ ὁράματος, τοῦ κεκρυμμένου μυστικοῦ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς; Θὰ ἀνέγνωσε βεβαίως τὶς ἠθικὲς ἐπιγραφὰς στοὺς Ἑρμᾶς τοῦ Ἰσπάρχου καὶ θὰ ἔρριψε βλέμματα συμπαθείας στοὺς βωμοὺς ποὺ ἦσαν ἀφιερωμένοι στὴν Δικαιοσύνη, στὴν Φρόνηση, στὴν Φιλία, στὴν Εὐσέβεια, στὴν Ἀνδρεία καὶ σ' αὐτὴν τὴν Σοφία. Στάθηκε στὴν ὁδοιπορία του καὶ μὲ ἰδιαιτέρα προσοχὴ ἀνέγνωσε καὶ τὴν ἐπιγραφὴ «Ἀγνώστῳ Θεῷ», ἀλλὰ κάτωθεν τῶν γραμμάτων διέκρινε, ὁ οὐρανοβάμων καὶ θεό-

πνευστος Παῦλος, τὸ ἀνικανοποίητον, τὸ ἔλλιπές, τὸ ἀνεκπλήρωτον, τὸ κενόν. Γιατὶ δὲν εἶδε πουθενὰ τὴν λέξη. Τὴν ἔκφραση. Τὸ ἰδεῶδες, τὸ τέλειον, τὴν ὑψηλὴ καὶ ἔμπρακτὴ ἰδέα, τὸ νόημα τῆς ζωῆς.

Ἄλλ' ὅμως ἡ ἐπίσκεψή του εἰς τὰς «κλεινάς Ἀθήνας» ἔπρεπε νὰ γράφει τὴν λέξη στὸ λεξιλόγιο τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπρεπε νὰ φέρει τὴν ἀπολύτρωση, ἔπρε-

Ὅταν ὁ Παῦλος ἔρχεται καὶ κηρύττει ἐδῶ, στὸν ἀρχαῖο Ἄρειο Πάγο, Ἰησοῦν Χριστὸν Ἐσταυρωμένον καὶ Ἀναστάντα, κηρύττει τελικὰ καὶ εἰς βάθος τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην.

πε νὰ δώσει τὴν ἀλήθεια, νὰ φέρει τὴν νέα πνοή, νὰ προσφέρει τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ, καὶ μαζί μ' αὐτό, μὲ κέντρο τὸν λυτρωτικὸ θάνατο καὶ τὴν ἔνδοξην Ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ, ἔπρεπε νὰ ἀνάψει τὴν καινούργια λαμπάδα, πέρα καὶ πάνω ἀπὸ τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα, ν' ἀνάψει τὴν ἄλλη λαμπάδα τῆς μεγάλης λέξεως: ΑΓΑΠΗ! Γιατὶ ἡ ἀγάπη εἶναι τὸ μυστικὸ τοῦ ἀληθοῦς νοήματος τῆς ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος πλάσθηκε ἀπὸ ἀγάπην, γιὰ ν' ἀγαπᾷ τὸν Πλάστη καὶ τὸν συνάνθρωπό του. Μ' αὐτὸ τὸ νόημα καταξιώνει τὴν ὑπαρξή του καὶ ζεῖ αἰώνια στὴν Αἰώνια Ἀγάπη, τὸν Θεό. Πράγματι, ὅταν ὁ Παῦλος ἔρχεται καὶ κηρύττει ἐδῶ, στὸν ἀρχαῖο Ἄρειο Πάγο, Ἰησοῦν Χριστὸν Ἐσταυρωμένον καὶ Ἀναστάντα, κηρύττει τελικὰ καὶ εἰς βάθος τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην. «Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεός, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι, πανταχοῦ μετανοεῖν, διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ἧ ἔλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὤρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν» (Πράξ. 17,

30-31). Στὸν Σταυρὸ καὶ στὴν Ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ στὴν τελικὴ κρίσι, κρύπτεται ἡ μεγάλη λέξη: Ἀγάπη.

Δικαίως ἀπεκλήθη «ὁ πρῶτος μετὰ τὸν Ἔνα», διότι κατώρθωσε νὰ ἐγγίση τὸ ὕψος τῆς θυσίας τοῦ Γολγοθᾶ, δηλαδὴ τὴν Ἐσταυρωμένη Ἀγάπην, καὶ νὰ καταστήσῃ ἔργον τοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὅ,τι διὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου ἐδιδάχθη ἀπὸ τὴν θυσίαν τοῦ Σταυροῦ. Κάθε σελίδα τῆς Καινῆς Διαθήκης τὴν ἀγάπην βοᾷ, καὶ σ' αὐτὴ κυριαρχεῖ ἀναμφίβολα ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης. Τὰ πάντα εἶναι ἐδῶ ἀγάπη.

* * *

Ἀπὸ τίς συνώνυμες καὶ συνηθέστερες λέξεις τοῦ λεξιλογίου τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς (*ἔρως, ἐράν, φιλεῖν, φιλία, στοργή*), στὴν Καινὴ Διαθήκη ἀπαντᾶται τὸ οὐσιαστικὸν «ἀγάπη» καὶ τὸ ρῆμα «ἀγαπᾶν», λέξεις ἀππλλαγμένες σαρκικῆς ἢ κοσμικῆς χροιάς. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι ὑπὸ πολλῶν ἄλλοδαπῶν συγγραφέων χρησιμοποιοεῖται αὐτούσιος ὁ ἑλληνικὸς ὄρος «ἀγάπη» εἰς δῆλωσιν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης πρὸς ἀποφυγὴν πάσης συγχύσεως πρὸς τὰς ἀντιστοίχους λέξεις τῶν νεωτέρων γλωσσῶν (*amour, Liebe, love* κλπ.). (Βλ. Παν. Μπρατσιώτου, *Τὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης*, Λόγος πρωταγωγός, ἐν Ἀθήναις 1956, σελ. 8-9).

Ἀπ' ὅλες τίς ἀνθρώπινες λέξεις, ἀγάπη εἶναι ἡ ὠραιότερη λέξη. Καὶ αὐτό, γιὰτὶ «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ» (Α' Ἰω. 4, 16). Ἡ Καινὴ Διαθήκη μᾶς δίδει τὸν μεγάλο αὐτὸ ὄρισμό. Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἐνυπόστατος ἀγάπη, ἡ ἄπειρη ἀγάπη γιὰ τὴν κτίσι, καὶ ἰδιαίτερος γιὰ τὸ πλάσμα Του, τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι ὁ πλοῦτος τῆς χρηστότητος καὶ μακροθυμίας (Ρωμ. 2, 4). Εἶναι «ὁ πατὴρ τοῦ ἐλέους καὶ τῶν οἰκτιρῶν» (Β' Κορ. 1,3). Στὴν Παναγία Τριάδα κατ' ἐξοχὴν ὑπάρχει ἡ τελεία κοινωνία τῆς ἀγάπης. Ἐκεῖ, στὴν περιχώρησι τῶν τριῶν

προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἔχουμε τὸ θεῖο μυστήριό τῆς ἀγάπης. Καὶ τὸ δεύτερο πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὁ Κύριος, ἐνδύεται τὴν ἀνθρωπίνη φύση καὶ ἀνέρχεται ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ, διὰ νὰ ἀνακεφαλαιώσῃ ἐκεῖ τὰ πάντα, καθ' ὅτι «οὕτως ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόλῃται, ἀλλ' ἔξῃ ζωὴν αἰώνιον» (Ιω. 3, 16). Αὐτὸς εἶναι ἡ Ἀγάπη, Θύτης καὶ Θῦμα, «τὸ Ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον», ὁ Καλὸς Ποιμὴν καὶ ὁ Καλὸς Σαμαρεῖτης, ὁ Ὅποιος «διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος» (Πράξ. 10, 38).

Ὅταν ὁ Κύριος ἐρωτᾶται ὑπὸ τοῦ γραμματέως (Μάρκ. 12, 28 ἐπ.) ποῖαν τῶν ἐντολῶν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου θεωρεῖ ὡς τὴν σπουδαιότερα καὶ πῶς δύναται τις νὰ ἐξασφαλίσῃ διὰ τὸν ἑαυτὸν του τὴν μέλλουσα ζωή, παραπέμπει εἰς αὐτούσια τὰ δύο χωρία τῆς Μωσαϊκῆς Νομοθεσίας, ἥτοι

Στὸν Σταυρὸ καὶ στὴν Ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ στὴν τελικὴ κρίσι, κρύπτεται ἡ μεγάλη λέξι: Ἀγάπη.

α) στὸ χωρίον τοῦ Δευτερονομίου «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου» (6, 5), τὴν ὁποία ἀναγνωρίζει ὡς «πρώτην μεγάλην ἐντολήν» καὶ β) στὸ χωρίον τοῦ Λευϊτικοῦ «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» (19, 18), τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ὡς «δευτέραν ὁμοίαν αὐτῇ ἐντολήν». Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὄχι μόνον ἐξαίρονται ὑπὸ τοῦ Κυρίου οἱ δύο αὐτὲς ἐντολές, ἀλλὰ τίθεται ὑπὸ τοῦ Ἰδίου στὸ κέντρο τῆς νέας ἐν Χριστῷ ζωῆς. «Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται» (Ματθ. 22, 40).

Ἐξ ἄλλου, ἡ ἀγάπη στὴν Διδασκαλία τοῦ Κυρίου εἶναι τὸ πρωτεύον κριτήριό

τῆς μελλούσης κρίσεως. Τότε θ' ἀκουσθῶν τὰ φοβερὰ λόγια ἀπὸ τὸν Δικαιοκρίτη: «Ἐπείνασα καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ ἐποτίσατέ με, ξένος ἦμιν καὶ συνηγάγετέ με, γυμνὸς καὶ περιεβάλετέ με, ἡσθένησα καὶ ἐπεσκέψασθέ με, ἐν φυλακῇ ἦμιν καὶ ἤλθετε πρὸς με» (Ματθ. 25, 35), καὶ ἀντιθέτως. Καὶ ἡ ἀπάντησι στὴν ἀπολογητικὴ ἀπορία, «ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε» (Ματθ. 25, 40), καὶ ἀντιθέτως ὁμοίως. Εἶναι ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἀγάπης, τῆς ἐμπράκτου, τῆς κεκρουμένης στὴ δικαιοσύνη τοῦ θείου Κριτοῦ καὶ ὄχι τῆς ἀλλοιωθείσης.

Ἄν στοὺς Συνοπτικούς τὴν ἀγάπη τὴν βρίσκουμε ὡς τὴν «πρώτη ἐντολή», στὸν Ἰωάννη τὸν Εὐαγγελιστὴ ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κύριο «καινὴ ἐντολή», καθ' ὅτι τὸ ἐσπέρας τῆς Μεγ. Πέμπτης στὸ λεγόμενο «Εὐαγγέλιο τῆς Διαθήκης» ἀκοῦμε τὸν Κύριον νὰ λέγει: «Ἐντολήν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις» (Ιω. 13, 34-35). Καὶ οἱ δύο λέξεις, «πρώτη» καὶ «καινή», εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικὲς τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ τοῦ νέου περιεχομένου της, ποῦ ἐπισφραγίζεται καὶ σ' αὐτὸ τὸ «ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν... ὅπως γέννησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους... ἔσεσθε οὖν τέλειοι ὡσπερ καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειος ἐστί» (Ματθ. 5, 44-48).

* * *

Πῶς ὅμως ἐκφράζεται ἡ ἀγάπη στὸν Παῦλο; Διττῶς. Ἀγάπη πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον. Ἀσφαλῶς, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, ὁ Ἀπόστολος κατενόησε τὴν οὐσία καὶ τὸν σκοπὸ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὸς κατ'

ἐξοχὴν ἔζησε τὴν «ἐν Χριστῷ» ζωὴν, ἐκεῖνο διπλαδὴ τὸ ὅποῖον ὁ ἴδιος μὲ τόσον χαρακτηριστικὴς γραμμὲς διετύπωσε: «Χριστῷ συνεσταύρωμαι ζωὴ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς» (Γαλ. β' 20). Ἔζη πράγματι ἐντὸς του ὁ Χριστός. Σκέψεις, νοήματα, ἐπιθυμίαι, ἀποφάσεις, ἔργα, δυνάμεις σωματικὲς καὶ διανοητικὲς, γνώσεις, χρόνος, ζωὴ, θάνατος, τὰ πάντα εἶχαν ἀφιερῶσει στὴν ὑπηρεσίᾳ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐν τῷ Χριστῷ ζωὴ εἶναι ἡ μυστικὴ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ Παῦλος ἀντλεῖ δύναμιν ἀκαταγώνιστον, ὥστε νὰ λέγῃ «πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ» (Φιλιπ. δ' 13).

Ὁ εἰς τέλειον βαθμὸν ἀγαπήσας τὸν Χριστὸν θεῖος Παῦλος οὕτω διατυπώνει τὴν ἀγάπην του, ποῦ μόνον αὐτὸς ἦταν ἰκανὸς νὰ γράφει: «Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα... πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελος οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὑψώματα οὔτε βάθος οὔτε τίς κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν» (Ρωμ. 8, 35-39).

Τὰ εἶχε εἰπεῖ ὅλα μὲ τὸν θερμοῦργόν αὐτὸν λόγον. Ποῖος ἔχει τὴ δύναμιν νὰ μᾶς χωρίσει ἀπὸ τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ; Τίποτα ἀπολύτως. Εἶναι ἓνα μνημειακὸ κείμενο, ἓνα ξέσπασμα τῆς καρδιάς του, γιατί ὁ Ἀπόστολος εἶχε ὄντως ζήσει τὸ θαῦμα τῆς Δαμασκῶ. Εἶχε γευθεῖ τὰ χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Εἶχε δοκιμάσει πίκρες, διώξεις, πείνα, γυμνότητα, κινδύνους, φυλακίσεις, μαστιγώσεις, ναυάγια καὶ τίς περιπέτειες τῆς σκληρότητος τῶν εἰδωλολατρῶν, τὴν δολιότητα ἀπὸ τοὺς ψευδαδέλφους, τὸν μόχθο τῆς ἀποστολικῆς ὁδοιπορίας. Μὰ εἶχε ἀκόμην ἀρπαγεῖ στὸν Παράδεισο καὶ εἶχε ἀκούσει «ἄρρητα ῥήματα». Εἶχε γὰ ὅλα αὐτὰ ἐνώπιόν του ζῶσα τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, γι' αὐτὸ καὶ δύναται νὰ γράφει «τί τὸ πλάτος καὶ

μῆκος καὶ βάθος καὶ ὕψος, γινῶναι τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ» (Ἐφεσ. 3, 18, 19).

Ἦδη διὰ τῆς μνημειώδους καὶ πρωτοτύπου δημηγορίας τοῦ Ἀποστόλου ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τοῦτου βράχου ἐγένετο ἡ ἀπαρχὴ τῆς συντριβῆς τῆς ἐννοίας τῆς ἀνταποδοτικότητος τῶν ἀρχαίων νόμων (lex talionis), τῆς ὑπερβάσεως τῶν αἰσθημάτων οἴκτου, φιλίας, συμπαθείας καὶ ἐπιεικείας πρὸς τὸν ἄλλον. Ὁ ἀναζητῶν καὶ ἀμφιβάλων πλέον ἄνθρωπος ἀρχίζει νὰ εὐρίσκει τὸν προσανατολισμὸν του, συναντᾷ τὴν Ἐσταυρωμένη Ἀγάπην, διδάσκατα τὴν μετάνοια, τὴν συγγνώμην. Ἀνακαλύπτει τὴν «καινὴ ἐντολήν», τὴν ἄλλη νέα διδαχὴν, τὴν ὀλοκληρωμένη δυνάμει τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον.

Στὸ πρόσωπο τοῦ Παύλου ἡ ἀγάπην φανεροῦται ὅτι εἶναι ἡ πεμπτουςία τῆς θείας διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἀπόσταγμα τοῦ χριστιανικοῦ ἡθους. Ἄλλωστε, ὀλοκληρῆν ἡ ζωὴ του ὑπῆρξε μὴ προσφορὰ στὸν βωμὸ τῆς ἀγάπης. Διατρέχει τὴν οἰκουμένη ὀλοκληρῆν, σκορπιζοντας τὰ πλοῦσια δῶρα τῆς ἀγάπης του παντοῦ. Ὁραιότατα τὸ διατυπώνει ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος: «Καὶ γὰρ ὡς πτηνὸν τὴν οἰκουμένην διέδραμε, καὶ ὡς ἀσώματος πόνων ὑπερεώρα καὶ κινδύνων, καὶ ὡς τὸν οὐρανὸν ἦδη λαχόν, κατεφρόνει τῶν ἐπὶ γῆς, καὶ ὡς μετ' αὐτῶν ἀναστρεφόμενος τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων, οὕτω διπνεκῶς ἐρηγορῶς ἦν» (Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν ἅγιον Παῦλον*, ὁμιλία Β', ΕΠΕ 36,4). Γράφει στοὺς Ρωμαίους: «*Ἡύχονην αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα*» (Ρωμ. 9, 3). Ἴδου μέχρι ποίου σημείου αὐτοθυσίας καὶ αὐτοπροσφορᾶς φθάνει ὁ θεσπέσιος Παῦλος. Καὶ πρὸς τοὺς Κορινθίους θὰ γράφει: «*Τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι; (= δὲν καίομαι καὶ ἐγὼ εἰς τὴν κάμινον τῆς*

θλίψεως και έντροπής;» (Β΄ Κορ. 11, 29).

Ο Πρωτοκορυφαίος πάντοτε αγαπά. Και όταν παρηγορεί και ένισχύει, αλλά και όταν έλέγχει. Γι' αυτό ακριβώς έλέγχει, διότι αγαπά. Με σφιγμένη την καρδιά από την όδύνη και με βουρκωμένα μάτια προσπαθεί να διορθώσει τους Κορινθίους. «*Εκ γάρ πολλής θλίψεως και συνοχής καρδιάς έγγραφα ύμιν διά πολλών δακρύων, ούχ ίνα λυπηθήτε, αλλά την αγάπην*

νιστικά ρήματα.

* * *

Τò ύψος όμως και τò βάθος τής παύλειας θεολογίας για την αγάπη περικλείεται στον ΥΜΝΟ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ, τò περίφημο αυτό κείμενο τò όποιο άπνύθινε πρòς τους Κορινθίους, τους κατοκούντας την γείτονα άφνειόν πόλιν Κόρινθον, όπου μετέβη ό Άπόστολος μετά τας Άθήνας, άφου πλέον είχε θέσει τὰ θεμέλια για την

Τò ύψος και τò βάθος τής παύλειας θεολογίας για την αγάπη περικλείεται στον ΥΜΝΟ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ, τò περίφημο αυτό κείμενο τò όποιο άπνύθινε πρòς τους Κορινθίους, τους κατοκούντας την γείτονα άφνειόν πόλιν Κόρινθον, όπου μετέβη ό Άπόστολος μετά τας Άθήνας.

ίνα γνώτε ήν έχω περισσοτέρως είς ύμάς» (Β΄ Κορινθ. 2, 4).

Ακόμη και στον άμαρτωλό εκείνο πού τόσο τόν είχε λυπήσει με τò φοβερό σκάνδαλο πού είχε προκαλέσει στην Έκκλησία, όταν έδειξε σημεία μετανοίας, παρακαλεί να τού δείξουν αγάπη. Να τόν συγκρατήσουν τώρα με την αγάπη. «*Παρακαλώ ύμάς κυρώσαι είς αυτόν αγάπην» (Β΄ Κορινθ. 2, 8).*

Με πόσνη τρυφερότητα άπευθύνεται και στους Γαλάτας, πού συχνά τόν επίκραναν! «*Τεκνία μου, ούς πάλιν ώδίνω, άχρισ οὔ μορφωθή Χριστός έν ύμιν» (4, 19).* Η αγάπη του τόν κάνει να ξεχάσει την άχαριστία και τις προσβολές. Για ένα πρᾶγμα νιώθει άφόρητη όδύνη. Μήπως πλανηθούν τὰ παιδιά του αυτά, πού τόν σον αγαπά.

Χρησιμοποεί στις έπιστολές του ρήματα πολύ ισχυρά, πού πραγματικά άποκαλύπτουν την φλεγόμενη καρδιά τού Παύλου:

«*Επιποθῶ πάντα ύμάς» (Φιλ. 1, 8), «θάλλω» (Α΄ Θεσσ. 2, 7), «ώδίνω ύμάς» (Γαλ. 4, 19).* Πόσον βαθύν πόνον και πατρικά δάκρυα κρύβουν αυτά τὰ συγκλο-

ίδωση τής τοπικής Έκκλησίας, καθ' ότι «*τινες δέ άνδρες κολληθέντες αύτῷ επίστευσαν, έν οίς και Διονύσιος ό Άρεοπαγίτης και γυνή όνόματι Δάμαρις και έτεροι σύν αύτοίς» (Πράξ. 17, 34).* Άς τόν άκούσουμε: «*Εάν ταις γλώσσαις τών άνθρώπων λαλώ και τών άγγέλων, αγάπην δέ μη έχω, γεγονός χαλκός ήχων ή κύμβαλον άλαλάζον (= μοιάζω με τόν άψυχο χαλκό πού βουίξει, όταν τόν χτυπούν, ή με τò κύμβαλο πού βγάξει μεγάλο θόρυβο χωρίς κάποια σημασία), και εάν έχω προφητείαν (= τò χάρισμα τής προφητείας) και είδῶ τὰ μυστήρια πάντα και πάσαν την γνώσιν, και εάν έχω πάσαν την πίστιν, ώστε ὄρη μεθιστάνειν (= να μεταθέτω και βουνά), αγάπην δέ μη έχω, ούδέν είμι. Και εάν ψωμίσω (= διαδέσω) πάντα τὰ ύπάρχοντά μου, και εάν παραδῶ τò σώμα μου ίνα κενθήσωμαι (= να καεί), αγάπην δέ μη έχω, ούδέν ώφελοῦμαι. Η αγάπη μακροθυμεί, χρηστεύεται (= είναι άνεκτική και ευεργετική), ή αγάπη ού ζηλοϊ (= δέν ζηλεύει), ή αγάπη ού περπερεύεται (= δέν φέρεται με άλαζονεία και προπέτεια, με αυθάδεια), ού φυσιοῦται (= δέν ξιπάζεται, δέν φουσκώνει από οίση και ύπερηφάνια). Ούκ*

ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς (= τὰ δικά της συμφέροντα), οὐ παροξύνεται (= δὲν ἐρεθίζεται ἐναντίον τοῦ ἄλλου), οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ. Πάντα στέγει, πάντα πιστεύει (= ἔχει εὐμενῆ πεποίθησι), πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει» (Α΄ Κορινθ. 13, 1-8).

Πρόκειται γιὰ ἕνα ἐμπνευσμένο, ὑπέροχο κείμενο, ἀριστούργημα τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας, μὲ καλλιτέπεια λόγου καὶ βαθύτητα ἐννοιῶν. Ὅπως οἱ πρὸ Χριστοῦ Ἀθηναῖοι μᾶς προσέφεραν τὸ διαχρονικὸ θαυμάσιο κείμενο τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ Περικλέους, ἔτσι τώρα καὶ ὁ Παῦλος μᾶς ἄφησε τὴν ἀνυπέβλητη μεγάλη αὐτὴ ὑποθήκη γιὰ τὴν ἀγάπη, τὴν ὁποῖαν ἔχουμε στὴν γλῶσσα μας, καὶ ποῦ θὰ ἔπρεπε βέβαια νὰ διδάσκεται, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, στὰ σχολεῖα μας, καὶ νὰ εἴμεθα ὅλοι μας γνώστες ἀπὸ στίθους.

Κατόπιν ὄλων αὐτῶν, ὁ θεῖος Ἀπόστολος Παῦλος, ὡς πνευματικὸς μας πατέρας, ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ μᾶς παροτρύνει καὶ συμβουλεύει νὰ οἰκειοποιηθῶμε τὴν ἀγάπη: Συνιστᾷ, «διώκετε τὴν ἀγάπην» (Α΄ Κορ. 14, 1), ἐπιδιώκετε αὐτὴν μὲ ὄλο τὸ εἶναι σας. «Διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις» (Γαλ. 5, 13), γίνετε ὑπηρετές μεταξὺ σας ὁ ἕνας εἰς τὸν ἄλλο διὰ τῆς ἀσκίσεως τῆς ἀνιδιοτελοῦς χριστιανικῆς ἀγάπης. «Περисσεύετε ἐν ἀγάπῃ» (Β΄ Κορ. 8, 7, Φιλ. 1, 9), ὁλοένα νὰ πλημμυρίζει ἡ ἀγάπη, νὰ πλεονάζη καὶ νὰ ξεχειλίξη. Καὶ ἀκόμη προσθέτει: «ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς» (Β΄ Κορ. 5, 14), ἡ ἀγάπη νὰ μᾶς συγκρατεῖ καὶ νὰ μᾶς ἐνώνει μὲ Ἐκεῖνον. Θὰ μᾶς συμβουλεύσει ἀκόμη: «Εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς, εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε, χαίρειν μετὰ χαιρόντων καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων» (Ρωμ. 12, 14-15).

Πλήρης θαυμασμοῦ ἐνώπιον ἐνὸς τέτοιου ὠκεανοῦ ἀγάπης, θὰ γράφει ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος γιὰ τὸν Παῦλον:

«Καὶ γὰρ ὡσπερ τὴν οἰκουμένην ἄπασαν γεννήσας αὐτός, οὕτως ἐθοροβήτο, οὕτως ἔτρεχεν, οὕτω πάντας ἐσπούδαζεν εἰσαγαγεῖν εἰς τὴν βασιλείαν, θεραπεύων, παρακαλῶν, ὑπισχνούμενος, εὐχόμενος, ἰκετεύων, τοὺς δαίμονας φοβῶν, τοὺς διαφθειρόντας ἐλαύνων, διὰ παρουσίας, διὰ γραμμάτων, διὰ ρημάτων, διὰ πραγμάτων, διὰ μαθητῶν, δι' ἑαυτοῦ τοὺς πίπτοντας ἀνορθῶν, τοὺς ἐστώτας στηρίζων, διεγείρων τοὺς χαμαὶ κειμένους, θεραπεύων τοὺς συντετριμμένους, ἀλείφων (= παραινώντας) τοὺς ραθυμοῦντας, φοβερόν ἐμβοῶν ἐπὶ τοῖς ἐχθροῖς, δρμὴν βλέπων ἐπὶ τοῖς πολεμίοις· καθάπερ τις στρατηγὸς ἢ ἄριστος ἰατρός, αὐτὸς σκευοφόρος, αὐτὸς ὑπασπιστής, αὐτὸς ὑπερασπιστής, αὐτὸς παραστάτης, αὐτὸς πάντα γινόμενος τῷ στρατοπέδῳ· καὶ οὐκ ἐν τοῖς πνευματικοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς πολλὴν τὴν πρόνοιαν ἐπέδεικνυτο, πολλὴν τὴν σπουδὴν». (Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν ἅγιον Παῦλον*, Ὁμιλία Γ΄ 3). Καὶ ἐπιγραμματικῶς, θὰ ἀναφωνήσῃ ὁ Χρυσορρήμων: «Ὁλος γέγονεν ἀγάπη» (ὄπ. παρ.)

* * *

Συνελόντι εἰπεῖν, ἐκ τῆς περιωνύμου ταύτης πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀπ' ὅπου μετελαμπαδεύθη τὸ φῶς τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ σοφίας στὴν ἀνθρωπότητα καὶ συνεξεύχθη ὁ ἑλληνισμὸς μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ μέγα τοῦτο πνευματικὸν εὐεργέτημα, ἡ εὐρύτητα τῆς παιδείας καὶ τὸ βάθος τῆς ἀγιότητος τοῦ Παύλου ἀναγγέλλουν στὸν κόσμον τὸ σωστικὸ μῆνυμα τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ, τὴν μαρτυρία καὶ ἀποστολὴ τῆς ἀγάπης. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ λυδία λίθος τῆς ἀληθινῆς πίστεως στὸ Θεό. Ἡ ἀγάπη εἶναι τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἶναι ἡ ψυχὴ, ἡ πνοή, τὸ στολίδι καὶ τὸ ἄρωμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἶναι ἡ κορωνὶς τῶν ἀρετῶν, ἡ σφραγὶς ποὺ βεβαιώνει τὴν ἀθνητικότητα τῆς χριστιανικῆς βιωτῆς. Εἶναι ὁ σύνδεσμος τῆς τελειότητος. Εἶναι

θειον δῶρον. Εἶναι τὸ ἄλλας ποὺ προστατεύει τὴν κοινωνία ἀπὸ τὴν ἠθικὴ σίγη. Εἶναι ὁ πρῶτος καρπὸς τοῦ Ἁγ. Πνεύματος (Γαλ. 5, 22). Εἶναι τὸ αἶσθημα τὸ ἱερό, ὑψηλὸ καὶ θεῖο ποὺ μεταβάλλεται σὲ πράξεις συγχωρήσεως, καταλλαγῆς, εἰρηνεύσεως, γενναιοφυχίας καὶ ὑπηρεσίας στὴν καθημερινὴ ζωὴ. Εἶναι τὸ κέντρο τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος. Εἶναι Ἄκρο-πολις ἢ ἀγάπη!

Γι' αὐτὸ καὶ ἡ Ἐκκλησία, αἰῶνες τώρα, εἶναι τὸ πανδοχεῖον τῆς ἀγάπης μὲ ὅλο της τὸ φιλανθρωπικὸ ἔργο σὲ πλείστους τόσους τομεῖς. Ἀπὸ τῆς «ἀγάπης» τῶν πρώτων χριστιανικῶν κοινοτήτων, τῆς «Βασιλείαδες» τῶν χρόνων τοῦ Βυζαντίου, τῆς ὀρθόδοξης Κοινοτήτες τῆς τουρκοκρατίας, μέχρι σήμερα, τῆς στέγες γερόντων καὶ κατακοίτων, τὰ καθημερινὰ συστήματα, τῆς ζεστῆς μερίδας ἀγάπης, τὰ κέντρα γιὰ συνανθρώπους μας μὲ νοπηκὴ ὑστέρηση, τὰ φιλόπτωχα τῶν ἐνοριῶν καὶ τὰ ὄρφανοτροφεία, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε, ὅπως ἐνδεικτικῶς, μερικὰ παραδείγματα. Ἡ Ἐκκλησία γνωρίζει, καὶ αἰῶνες ἐφημερεύει γιὰ τὸν παντοιοτρόπως πάσχοντα συνάνθρωπο ἀδιακρίτως, καὶ δικαίως ἔρχεται ὁ ἱερός ὑμνογράφος καὶ μᾶς παροτρύνει σὲ μεταβολὴ στάσεως ζωῆς ἀπέναντι στὸν ἄλλο, ὑπενθυμίζοντας καὶ ὑπογραμμίζοντας τὸ τροπάριον τοῦ Ὁρθροῦ τῆς Μεγ. Παρασκευῆς «τὴν φιλαδελφείαν κτησώμεθα, ὡς ἐν Χριστῷ ἀδελφοί, καὶ μὴ τὸ ἀσυμπαθὲς πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν».

* * *

Ὡστόσο, εἶναι γεγονὸς ὅτι ζοῦμε σ' ἓνα κόσμον ὅπου φαίνεται ὅτι ἐψύγη ἢ ἀγάπη, ὅτι ἐφυγαδευθῆ ἢ ἀγάπη, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι οἱ πικροὶ καρποὶ μᾶς βαρβαρότητας, παρὰ τὰ ἐξῶχος σημαντικὰ τεχνολογικὰ ἐπιτεύγματα. Οἱ ἄνθρωποι ἀπομακρύνονται, ἀγριεύουν, κλείνονται στοὺς ἑαυτοὺς τους, ζοῦν σὲ μιὰ ἀπειλητικὴ μοναξιά, δὲν θέλουν νὰ βλέπουν πρόσωπο τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ ἀρκοῦνται σὲ

ἀριθμοὺς καὶ μηχανές, καὶ ὁ ἄλλος παύει νὰ εἶναι πρόσωπο. Γίνεται ἄτομο. Παρ' ὅλα αὐτά, μέσα στῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων σιγοκαίει ὁ πόθος γιὰ εἰρήνη, καταλλαγῆ, ὁμόνοια, ἀγάπη. Αὐτὸ δηλώνουν τόσες ἐκδηλώσεις οἱ ὁποῖες πυκνὰ συχνὰ ἐπιτελοῦνται γιὰ τὴν στερέωση μιᾶς κοινωνίας ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀγάπῃ. Μπορεῖ νὰ ὑφίσταται κακοποίηση καὶ παραφθορὰ τῆς ἐννοίας τῆς ἀγάπης ἀπὸ ἀλλοτριωμένες καρδιές, ἀλλὰ ὁ πόθος, ἢ λαχτάρα, ἢ δίψα ὑπάρχει στὸ λυκόφως τῆς ἀδιαφορίας, τῆς ψυχρότητας καὶ τοῦ ἀθεϊσμοῦ καὶ στὰ ἀδιόρατα βάθη τῆς ὑπαρξης.

Μεγάλη, ἐξάλλου, εἶναι ἡ πρόκληση καὶ πρόσκληση γιὰ τὴν χώρα μας, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα γιὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ γίγνεσθαι. Τὰ ἐρωτήματα εἶναι ἐνώπιόν μας: Ἐπιθυμοῦμε ἓνα πολιτισμὸ μὲ γνώμονα τὴν ἀγάπη ἢ ὄχι; Θέλουμε ἄνθρωπο ἢ ὑπάνθρωπο; Πῶς θέλουμε νὰ οἰκοδομήσουμε τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον μας; Μὲ δομικὰ ὑλικά ἀτομισμού, νεο-ορθολογισμού, μηδενισμού, ἀγνωστικισμού, ἢ νὰ στερεώσουμε ἓνα οἰκοδόμημα στὸν ἀσάλευτο βράχο τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης; Σταγὼν χολῆς, τῆς κακίας, ἢ σταγὼν μέλιτος τῆς ἀγάπης; Ἐπικράτηση σκληρᾶς καρδίας ἢ καρδίας ἀγάπης; Γιατὶ τελικὰ ἐκεῖνος ποὺ δὲν ἀγαπᾷ ἔχει τὸ σκότος μέσα του, ἐνῶ σὲ ἐκεῖνον ποὺ ἀγαπᾷ ἢ καρδιά του εἶναι φῶς, εἶναι παράδεισος ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐχει τὸν Θεὸν ἐν ἑαυτῷ, διότι «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν». Ἡ ἀγάπη ἐδρεύει στὸ βάθος τοῦ εἶναι του, ὡς ρανὶς δρόσου εἰς κάλυκα ἄνθους, καὶ ξέρει ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὅτι ἢ ἁρμονία λόγου καὶ πράξεων κρούει χορδὲς στὴν ἄρπα τῆς ἀγάπης, γιατί ἢ ἀγάπη γράφει τὴν καλύτερη ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ὅ,τι εὐγενὲς καὶ ὑψηλὸν ἔχει νὰ ἐπιδείξει ὁ πολιτισμὸς, τοῦτο ὀφείλεται στὴ χριστιανικὴ ἀγάπη.

Ὡς εἶναι γνωστὸν, βέβαια, τὰ πρῶτα βήματα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση μᾶς κοινωνίας ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀγάπῃ εἶναι ὁ

άνθρωπισμός, με πτυχές του τὸν ἄλτρουισμό, τὸν ἐθελοντισμό, τὴν ἀλληλεγγύη. Δὲν φθάνουν ὅμως αὐτὲς μόνες τους. Χρειάζεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀνύψωση τοῦ εἶναι τοῦ Εὐρωπαϊοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀγάπη. Καὶ τοῦτο, διότι μετὰ τὸν Descartes (1596-1659), ποῦ θεωροῦσε ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατ' οὐσίαν εἶναι μόνον σκεπτόμενον Ἐγὼ καὶ οὐδὲν πλεόν καὶ ὅτι πέραν τοῦ ἀνθρώπου δὲν ὑπάρχει τίποτα, καμμία ἄλλη μεταφυσικὴ πραγματικότητα, καὶ μετὰ βέβαια καὶ ἀπ' αὐτὸν τὸν Nietzsche (1844-1900), ποῦ θεωροῦσε τὴν ἀγάπη ὡς μὴ συγκεκριμένη δυναμικὴ θελήσεως πρὸς δύναμιν, «*μὴ ἠθικὴ τῶν δούλων*» κατὰ κάθε

ἀγάπη, ὡς διακονία. Ἡ διακονία, ἡ ὑπὸ-στη ἔκφραση τῆς ἀγάπης στὸ χῶρο τῆς Ἐκκλησίας, ὅπου καθίσταται διακονοῦσα καὶ ὄχι διακονομένη δύναμη. Ἐδῶ εἶναι τὸ βιβλικὸ λέντιον τῆς διακονίας (Ἰω. 13, 4). Ἐδῶ ἡ ἀγάπη εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴν ταπεινοφροσύνη, τὴν αὐταπάρνηση, τὴν αὐτοθυσία, τὸ ἀνεξάντλητον αὐτῆς. Εἶναι ἡ γνήσια καὶ αὐθεντικὴ ἀγάπη, γιατί ὁ Παῦλος θὰ διατυπώσει αἰῶνες πρὸ τῶν νομικῶν Διακηρύξεων περὶ τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων τό: «*οὐκ ἐνί (=δὲν ὑπάρχει) Ἕλληνας καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος, Σκύθης, δούλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστὸς*»

Ἐκ τῆς περιωνύμου ταύτης πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀπ' ὅπου μετελαμπαδεύθη τὸ φῶς τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ σοφίας στὴν ἀνθρωπότητα καὶ συνεξεύχθη ὁ ἑλληνισμὸς μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ μέγα τοῦτο πνευματικὸν εὐεργέτημα, ἡ εὐρύτητα τῆς παιδείας καὶ τὸ βάθος τῆς ἀγιότητας τοῦ Παύλου ἀναγγέλλουν στὸν κόσμον τὸ σωστικὸ μῆνυμα τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ, τὴν μαρτυρία καὶ ἀποστολὴ τῆς ἀγάπης.

δυναστού, καὶ ἔφθασε καὶ ἐκεῖνος ὁ Sartre (1905-1980) νὰ λέγει ὅτι «*ὁ ἄλλος εἶναι ἡ κόλασί μου*» καὶ ὄχι ἡ χαρά μου, ὁ Θεός μου, αὐτὸς λοιπὸν ὁ ἀνθρωπισμός, ὅπως ἐκφράστηκε, ὑποκαθιστᾷ τὸν Θεό, ἀφίνει τὸν ἄνθρωπον μετέωρον, ἀβοιήητον, τὸν ὁποῖον τελικὰ καὶ καθιστᾷ ἄνθρωπον τῆς ψυχρᾶς λογικῆς μὲ ὅλας τὰς συνεπειὰς αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Ἕνας ἀνθρωπισμὸς χωρὶς τὸν χριστιανισμὸ τοῦ Εὐαγγελίου ἔχει καθαρῶς ἐνδοκοσμικὸ χαρακτῆρα καὶ εὐκόλως καταρρέει, γιατί ἐγκαταλείπει τὸν ἄνθρωπον στὸ χάος καὶ στὰ ἀδιέξοδα.

Στὸν χριστιανικὸ ὅμως χῶρο, ἀνθρωπισμός, ἐθελοντισμός, ἀλληλεγγύη ὀρίζονται καὶ βιώνονται ὡς κάτι βαθύτερο. Ἡ ἀγάπη τοῦ πιστοῦ πρὸς τὸν πλησίον ἔρχεται καὶ ἐκδηλώνεται ὡς θυσιαστικὴ αὐθεντικὴ

(Κολ. 3, 11). Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς ἀγαπᾷ πάντοτε τὸν ἁμαρτωλό, ἀποστρέφεται ὅμως τὴν ἁμαρτία.

Εἰδικώτερα, ὡς Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, χώρας-μέλους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, ἀξίζει ν' ἀναδείξουμε τὸ μέγα αὐτὸ θέμα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Ἐφ' ὅσον τὸ ἄρθρο 17 τῆς Συνθήκης τῆς Λισσαβόνας διακελεύει ὅτι: «*Ἡ Ἐνωσις σέβεται καὶ δὲν προδικάζει τὸ καθεστῶς ποῦ, βάσει τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου, ἔχουν οἱ Ἐκκλησίες... καὶ θὰ διατηρήσει ἓνα ἀνοικτό, διαφανῆ καὶ τακτικὸ διάλογο...*», τότε δίνεται ἡ ἐκκίνηση γιὰ προσφορὰ τῆς ὀρθοδόξου πνοῆς καὶ φιλοκαλίας καὶ μαρτυρίας τῆς χριστιανικῆς ἐννοίας τῆς ἀγάπης στὸ εὐρωπαϊκὸ γίγνεσθαι, στὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐξέλιξη τῆς Ε.Ε. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀφεθεῖ ἡ Εὐρώπη

στον μηδενισμό, στην έκκοσμίκευση, στην αποχριστιανοποίηση, στον άγνωστικισμό, στο ελάχιστο της ανθρωπιάς ή απλώς να κινείται σε μιὰ τεχνοκρατική ύλιστική αντίληψη περί της ζωής. Όφειλουμε να συμβάλουμε ως χώρα του Παύλου και των Πατέρων και των αγίων, ως χώρα με μακραίωνη ιστορική χριστιανική ορθόδοξη παράδοση, στον ήθικό εμπλουτισμό της Ευρώπης. Ίσως τούτο φαντάζει ως όραμα. Όμως αλλοίμονο αν πάψουμε να έχουμε όραματα, στόχους, προοπτικές.

Μακαριώτατε,

Τί κ' αν έσίγησε ο παλαιός Άρειος Πάγος;

Τί κ' αν απέμεινε βράχος γυμνός, τί κ' αν εξηράνθη ή έλαία και απέθανον αί μέλισσαι του Ύμπτου, τί κ' αν κόνις εκ τσιμέντου και πολυμερής της πλαστικής ύλης υπερπερισεύουν. Ό λόγος του μεγάλου Άποστόλου των Έθνών Παύλου παραμένει ζωντανός και διαχρονικός, ή γραφίδα του άπαράμιλλη και έλκυστική και ή ζωή του υποδειγματική και διδακτική. Καθ' ότι ο λόγος του πλήρης αγάπης, ή γραφίδα του πυρακτωμένη αγάπη και ή ζωή του ζωσα αγάπη.

Είκοσι αίωνες τώρα και αξιωνόμεθα και πάλιν σήμερα από του ίδιου τόπου, όπου τὸ πρῶτον ωμίλησε εις την αὐτήν γλώσσαν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὁ παμμέγιστος Παῦλος, νὰ τιμῶμεν τὴν ἑορτὴν του, τὴν ἔλευσίν του, τὸ κήρυγμά του.

Ό πνευματικός κληρος εἶναι βαρὺς. Άραγε αναλογιζόμεθα πόσο ἄξιοι εἴμεθα νὰ μνημονεύομεν, νὰ ἑορτάζομεν, νὰ ὑμνοῦμεν ἕναν Παῦλον;

Άναλογιζόμεθα ποῖον ἐγκώμιον εἶναι ἀντάξιον νὰ εἰπωθεῖ διὰ τὴν μεγίστην αὐτὴν ἀγία προσωπικότητα; Διὰ τὸν μεγαλοφρονότατον τοῦ Χριστιανισμοῦ κήρυκα;

Εἴμεθα ἄραγε ἱκανοὶ νὰ ψιθυρίσουμε τὴ συνέχεια ἐκείνης τῆς περιφίμου φράσεως του: «Μιμῆταί μου γίνεσθε, καθὼς καὶ γὰρ

Χριστοῦ»; (Α' Κορ. 11, 1). Καὶ μπορούμε νὰ οικειοποιηθοῦμε τὴν χρυσοστομικὴ προτροπή: «Κτῆσαι τὴν ἀγάπην τὴν Παύλου καὶ τὸν στέφανον ἕξεις ἀπληρτισμένον»; (Ιω. Χρυσοστόμου, ὅπ. παρ.).

* * *

Εὐχνηθεῖτε, Μακαριώτατε, νὰ γίνουμε ἄνθρωποι τῆς ἀγάπης, καὶ ἡ πατρίδα μας χώρα ὑπόδειγμα ἀγάπης. Ἰδοὺ τὸ ὄραμα, τὸ ἰδανικόν, τὸ νόημα τῆς ζωῆς.

Καὶ σὺ εὐλαβέστατε προσκυνητή, ὅταν σε ρωτήσουν ἀπόψε τί σοῦ εἶπε τοῦτος ὁ βράχος, μὴ διστάσεις νὰ πεῖς: Μίλησε γιὰ τὴν ἀγάπη.

Καὶ σὴν ἀπορία τους: – Μὰ ἔχει φωνή, στόμα ὁ βράχος, ἡ πέτρα; Δῶσε τὴν ἀπάντησι: «Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός» καὶ «στόμα Χριστοῦ, Παῦλος».

Καὶ ἂν ἐκ τρίτου σε ρωτήσουν: – Μὰ καὶ ποιός – ποιοὶ τὴν ἐφήρμοσαν αὐτὴ τὴν ἀγάπη; Τότε ἄφησε τὴ δική σου καρδιά νὰ μιλήσει καὶ νὰ πεῖ: Οἱ πιστοὶ χριστιανοὶ αίῶνες τώρα. Γιατὶ ὑπάρχουν καὶ οἱ σιωπηλοί, οἱ ἀφανεῖς, οἱ κεκρυμμένοι ἥρωες τῆς ἀγάπης. Ἐμεῖς δὲν τοὺς ξέρομε. Ό Θεὸς ὅμως τοὺς γνωρίζει.

Καὶ ἤδη ὦρα, «περὶ λύχνων ἀφάς», ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι πρόγονοί μας, καὶ ἡμεῖς βέβαια, τὴν γήινη πλέον ὁδὸν κατηφορίζοντες, δὲν μένει παρὰ νὰ ἀνέλθωμεν τὴν ἄλλην ὁδόν, τὴν ἐσωτερικὴν, τῆς καρδίας μας, εἰς ἀναβάσεις πολλὰς, τῆς ἀγάπης, ἐκείνης, ποὺ ἔδωκε μὲ τὸ τίμιον Αἴμά Του ὁ Κύριος, καὶ ὑμνησε Παῦλος ὁ Μέγας.

Γιατὶ «μείζων... ἡ ἀγάπη»! (Α' Κορ. 13,13).

ΑΡΧΙΜ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Δρ Ν. & Θ.

Ἱεροκήρυκας Καθεδρικοῦ Ναοῦ τῶν Ἀθηνῶν, Δ/ντῆς Ἱδιατέρου Γραφείου τοῦ Μακαριωτάτου

Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Οί έρευνες τῶν εἰδικῶν τόσο στὰ κείμενα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ὅσο καὶ στὶς *Πράξεις τῶν ἀποστόλων* τοῦ Λουκᾶ, ὅπου καὶ διαλαμβάνεται ἡ βιογραφία τοῦ Παύλου, ἀπεκάλυψαν ὅτι ὁ ἀπὸ τὴν Ταρσὸ τῆς Κιλικίας ὀρμώμενος Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν Παῦλος, ἐκτὸς ἀπὸ ἀπόστολος καὶ σκηνοποιός, προβάλλει συγχρόνως καὶ ὡς ἡ σημαντικότερη δικαιοῦκη μορφή τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, οἱ

πανίσχυρο Ρωμαϊκὸ Δίκαιο, ποὺ ἐξέφραζε τὸ πνεῦμα τῆς μεγάλης καὶ κραταιᾶς αὐτοκρατορίας. Ἡ σύγκρουση ἦταν καθολική, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν δικαιοῦκῶν καὶ νομικῶν εἰδικότερα προβλημάτων τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζει στὶς ἐπιστολές του, καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ ἐπεκτείνει τὴ νομική του σκέψη πρὸς ὅλους σχεδὸν τοὺς τομεῖς τοῦ Δικαίου.

Ἡ ἱστορία καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Δικαίου θὰ ἦταν ὅπωςδήποτε φτωχότερες, ἂν ὁ Παῦλος δὲν διετύπωνε τὶς γενικὲς

Οἱ έρευνες τῶν εἰδικῶν τόσο στὰ κείμενα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ὅσο καὶ στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων τοῦ Λουκᾶ, ὅπου καὶ διαλαμβάνεται ἡ βιογραφία τοῦ Παύλου, ἀπεκάλυψαν ὅτι ὁ ἀπὸ τὴν Ταρσὸ τῆς Κιλικίας ὀρμώμενος Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν Παῦλος, ἐκτὸς ἀπὸ ἀπόστολος καὶ σκηνοποιός, προβάλλει συγχρόνως καὶ ὡς ἡ σημαντικότερη δικαιοῦκη μορφή τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, οἱ ὁποῖοι ταυτίζονται μὲ τὸ σπουδαιότερο τμήμα τῆς κλασικῆς περιόδου τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου.

ὁποῖοι ταυτίζονται μὲ τὸ σπουδαιότερο τμήμα τῆς κλασικῆς περιόδου τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου. Προβάλλει μάλιστα ὡς ἐφάμιλλος τῶν μεγαλύτερων συγχρόνων του Ρωμαίων “Juris Prudentes”.

Ἡ ἐπαναστατικὴ διακήρυξη τοῦ Παύλου, «τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα» (Β' Κορ., ε' 17), τὸν ἔφερε κατ' ἀνάγκην ἀντιμέτωπο μὲ τὸ

κατευθυντήριες ἀρχές τοῦ Δικαίου (βλ. Β. Νικόπουλου, *Ἡ νομικὴ σκέψη τοῦ Ἀποστόλου Παύλου*, Διδακτορικὴ διατριβή, Ἐκδόσεις Λυδία, 1992): «Πλήρωμα νόμου ἢ ἀγάπη». (Ρωμ., γ' 10) – «Οὐ δ' οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις». (Ρωμ., δ' 15) – «Τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ». (Β' Κορ., γ' 6) – «Οὐ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐλευθερία». (Β' Κορ., γ'

17) – «*Ἀπόδοτε πᾶσιν τὰς ὀφειλάς*». (γ' 7) – «*Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος*». (Γαλ., γ' 28). Καὶ πλῆθος ἄλλες ἐπιμέρους ἀρχές καὶ διακηρύξεις, τὶς ὁποῖες ὁ μέγας αὐτὸς μύστης τοῦ Δικαίου ἔθεσε ὡς βάσεις τῆς «*καινῆς κτίσεως*», ποὺ μὲ τόσο πάθος εὐαγγελιζόταν.

Ἔχει δὲ γραφεῖ σχετικῶς (Β. Νικόπουλου, ὁ.π.) ὅτι μόνον τὰ ἀριστοτελικά κείμενα μποροῦν νὰ συγκριθοῦν σὲ δικαιοῦκὸ πλοῦτο μὲ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου. Εἰδικώτερα ἢ *Πρὸς Ῥωμαίους* ἐπιστολὴ μπορεῖ κάλλιστα νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς νομικὴ πραγματεία στὴν ὁποία ὁ συγγραφέας τῆς διαπραγματεύεται τὰ μεγαλύτερα νομικὰ θέματα τῆς ἐποχῆς του. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι χωρὶς τὸν Παῦλο ὁ κόσμος θὰ παρέμενε στοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἔτσι τὸν εἶδε ὁ Holzner, ὁ σημαντικώτερος μετὰ τὸν Ἀπόστολο Λουκᾶ βιογράφος του, ὁ ὁποῖος στὸ περισπούδαστο

σοντα μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν» (Ματθ., ν' 11). Ὁ Παῦλος χωρὶς ἀμφιβολία ἀνήκει στὶς ἀπόλυτα μεγάλες μορφές καὶ στοὺς πρὸ μεγάλους διαμορφωτὰς τῆς χριστιανικῆς Δύσεως... Κάθε ἀληθινὰ μεγάλο ἐπιδρᾶ καὶ στὸ πρὸ μακρυνὸ μέλλον. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο βρίσκεται ἡ σημασία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου γιὰ τὴν παγκόσμια ἱστορία».

Οἱ νομικὲς ἐνασχολήσεις τοῦ Παύλου ἀφοροῦν ὅλους σχεδὸν τοὺς κλάδους τοῦ Δικαίου· ἀπὸ τὰ γενικώτερα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου – ὅπως, εἰδικώτερα, τὸ πρόβλημα τῆς ἔρευνας, τῆς ἔννοιας καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς Δικαιοσύνης, τῶν σχέσεών της πρὸς τὴ νέα, χριστογενῆ ἔννοια τῆς Ἀγάπης, τοῦ φυσικοῦ Δικαίου κτλ.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τῆς διαμόρφωσης τῶν φιλοσοφικῶν βάσεων τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου μὲ τὴν αὐθεντικὴ καὶ πρωτότυπη διατύπωση τοῦ θεμελιώδους κανόνα «*Οὐδ' οὐκ ἔστι νό-*

Ἔχει γραφεῖ σχετικῶς ὅτι μόνον τὰ ἀριστοτελικά κείμενα μποροῦν νὰ συγκριθοῦν σὲ δικαιοῦκὸ πλοῦτο μὲ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου. Εἰδικώτερα ἢ Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴ μπορεῖ κάλλιστα νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς νομικὴ πραγματεία στὴν ὁποία ὁ συγγραφέας τῆς διαπραγματεύεται τὰ μεγαλύτερα νομικὰ θέματα τῆς ἐποχῆς του. Δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι χωρὶς τὸν Παῦλο ὁ κόσμος θὰ παρέμενε στοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας.

βιβλίῳ τοῦ Παῦλος σημειώνει ἐμφαντικά: «Ἡ Ταρσὸς φαίνεται σὰν νὰ εἶναι προωρισμένη νὰ γεννήσει τὸν ἄνθρωπο ποὺ θὰ κληρονομοῦσε τὴ διαθήκη τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου γιὰ τὴν ἔνωση Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως καὶ θὰ πραγματοποιοῦσε τὴν προφητεία τοῦ Κυρίου: «*Πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἤξουσι καὶ ἀνακλιθή-*

μος, οὐδὲ παράβασις» (Ῥωμ., δ' 15). Πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ ἀρχὴ τοῦ ἀρχαίου Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου «*Nullum crimen nulla poena sine lege*», ἡ ὁποία διαλαμβάνεται καὶ στὰ σημερινὰ Συντάγματα ὄλων τῶν πολιτισμένων καὶ δημοκρατικῶν χωρῶν τοῦ κόσμου (βλ. ἄρθρο 6^ο τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος τοῦ 2001).

λατρεία αυτή.

Πόση σημασία είχε το Ρωμαϊκό Δίκαιο για τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, μέσα στην οποία ζούσε και εκήρυττε ο Απόστολος του Χριστού, φαίνεται και από το θρυλούμενο «*ὄπλοις τε καὶ νόμοις οἰκουμένης Ρωμαῖοι ἐκράτησαν*» (βλ. Ν. Πανταζοπούλου, *Τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο ἐν διαλεκτικῇ συναρτήσει πρὸς τὸ Ἑλληνικόν*, τόμ. Α', Ἐκδ. Ἀδελφοὶ Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1962⁴, σελ. 120).

Τὴν ἐκπλήξη τῶν νομικῶν ἐρευνητῶν ἐπέτεινε καὶ ἓνα πλῆθος ἀπὸ θεσμούς καὶ ἔννοιες τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου, ὅπως τῆς ὀφειλῆς, τοῦ ὀφειλέτη, τοῦ ἀρραβῶνα, τῆς μεσιτείας, τοῦ μισθοῦ τοῦ ἐργαζομένου, τοῦ γάμου, τῶν προσωπικῶν σχέσεων τῶν συζύγων, τῆς ἐπιτροπείας, υἰοθεσίας, κληρονομίας, κληρονόμου, ἔννοιες οἱ ὁποῖες χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν Παῦλο μὲ πλῆρη γνώση τοῦ νομικοῦ τους περιεχομένου καὶ μὲ σκοπὸ ἐνισχυτικὸ κυρίως τοῦ ἀποστολικοῦ του ἔργου.

Αὐτὸ τὸ τελευταῖο καταδεικνύει καὶ τὴν κύρια αἰτία ποὺ ὤθησε τὸν Παῦλο στὶς παραπάνω πλούσιες νομικὲς ἐνασχολήσεις του. Συγκεκριμένα, ὁ Παῦλος, πέραν τῆς ιδιότητος τοῦ μεγάλου Νομοδασκάλου, εἶναι ὁ κατ' ἐξοχίην «*Ἀπόστολος τῶν Ἑθνῶν*»· αὐτὰ ὅμως τὰ «*ἔθνη*», δηλαδὴ ὁ ἐκτὸς τοῦ περιουσίου «*λαοῦ τοῦ Θεοῦ*» εἰδωλολατρικὸς κόσμος, καὶ κυρίως οἱ Ρωμαῖοι, δὲν κατέχονται μόνον ἀπὸ τὸ ὑλικὸ ἀντικείμενο τῆς λατρείας τους, δηλαδὴ τὰ εἶδωλα, ἀλλὰ, τὸ σπουδαιότερο, τελοῦν ὑπὸ τὴ βαρὴ σκιά τοῦ νόμου, καὶ εἰδικότερα τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, τὸ ὁποῖο στήριζε ἄλλωστε τὴ

αὐτὴ τοῦ νόμου, ποὺ στήριζε ὀλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία, γνώριζε ὁ Παῦλος καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον. Γι' αὐτὸ καὶ κατέληξε στὴ μεγάλη ἀπόφαση νὰ ἀναθεωρήσει, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ εἶδωλα, καὶ τὸ ἄλλο στοιχεῖο τῆς ἰδιοσυστασίας τῶν «*ἐθνῶν*», δηλαδὴ τὸ Δίκαιο, γὰ νὰ ἐπιτύχει ἔτσι ἀπόλυτα στὴ μεγάλην του ἀποστολὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῶν Ἑθνῶν. Ἐπρεπε λοιπὸν τὸ ἄκρως τυπικὸ καὶ ἄκαμπτο Ρωμαϊκὸ Δίκαιο, τὸ «*Jus Strictum*», νὰ μεταρρυθμισθεῖ στὸ εὐκαμπτο καὶ ἀνθρώπινο δίκαιο τῆς ἐπιεικειᾶς, τὸ «*Jus Aequum*». Νὰ προσανατολισθεῖ δηλαδὴ πρὸς τὴ νέα ἀρχὴ ποὺ διέπει πλέον τὴ συνύπαρξη στὸ πλαίσιο τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας, τὴν Ἀγάπη, τὴν ὁποία ὁ Παῦλος προβάλλει ὡς τὸ χριστιανικὸ συμπλήρωμα τῆς Δικαιοσύνης.

Τὸ ἔργο αὐτὸ ἦταν ἀναμφισβήτητα τιτάνιο, καὶ μόνον πολὺπλευρὴ καὶ πολυσύνθετη προσωπικότητα, ὅπως αὐτὴ τοῦ Παύλου, μποροῦσε νὰ τὸ φέρει εἰς πέρας.

Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο γνώριζε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Παύλου περιοδὸ μεγάλης ἀκμῆς. Παρ' ὅλο ποὺ ὁ ρωμαϊκὸς λαὸς ἐνεφάνιζε στὰ χρόνια τοῦ

Παύλου τὰ χειρότερα συμπτώματα κατάπτωσης, παρακμῆς καὶ μεγάλης ἠθικῆς ἐξαθλίωσης, ἐν τούτοις τὸ Δίκαιο σημειώνει θαυμαστή πρόοδο καὶ ἀνάπτυξη, γνωρίζοντας τὴ λάμψη τῆς κλασικῆς του τελειότητος. Κατὰ τὸν μεγάλο ρωμαῖστὴ Περικλῆ Βυζουκίδη: «Ἡ περίοδος περὶ ἧς ὁ λόγος εἶναι ἡ τῶν χρόνων τῆς ὑψίστης ἀκμῆς τῆς Ρωμαϊκῆς Δικαιϊκῆς Ἐπιστήμης, ἡ λεγομένη συνήθως Κλασικὴ περίοδος» (29-325 μ.Χ.)

Ὁ παράγων αὐτὸς καθιστᾷ, ὡς εἶναι ἐπόμενο, ἀκόμη δυσκολότερη τὴν ἐκπλήρωση τῆς μεγάλης ἀποστολῆς τοῦ Παύλου, ποὺ εἶναι ὁ Εὐαγγελισμὸς τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἔργο ποὺ ὑπερβαίνει τὰ ἀνθρώπινα μέτρα καὶ ποὺ τὸ ἐνεργεῖ μὲν «τὸ σκεῦος αὐτὸ τῆς ἐκλογῆς», ὁ ἄλλοτε διώκτης Σαοὺλ· ἀλλὰ τὸ ἐμπνέει καὶ τὸ κατευθύνει κάποιος ἄλλος, πολλὸ ἀνώτερος· Ἐκεῖνος ποὺ ἤλθε στὸν κόσμο, «ἵνα σωθῆ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ». Ὁ Ἐσταυρωμένος καὶ Ἀναστὰς Κύριος Ἰησοῦς.

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Holzner δικαίως ἀναφωνεῖ: «Ποῖος εἶναι αὐτὸς ὁ μέγας, ποὺ τὸν ἐπισκιάζει ἕνας ἀκόμη μεγαλύτερος; Αὐτὸς ὁ πρωτοπόρος καὶ διαμορφωτὴς τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης;».

Ἡ ἔρευνα, λοιπόν, κατέδειξε ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἦταν ὄντως ὁ Νομοδιδάσκαλος ἐκεῖνος ποὺ οἱ καιροὶ ἀξίωσαν.

Ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος, στὶς *Πράξεις τῶν ἀποστόλων* τοῦ Λουκᾶ, ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρξε «ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῶ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιὴλ πεπαιδευμένος κατὰ ἀκριβειαν τοῦ πατρῶου νόμου» (*Πράξ.*, κβ' 3).

Ἀλλὰ καὶ στὴν ιδιότητα τοῦ Παύλου ὡς Ρωμαίου πολίτη ἀναφέρεται ἐπιγραμματικὰ ὁ Λουκᾶς στὶς *Πράξεις*: «Προσελθὼν δὲ ὁ χιλιάρχος εἶπεν αὐτῷ· λέγε μοι εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ. Ὁ δὲ ἔφη· ναί.

Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλιάρχος· ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη· ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι» (*Πράξ.*, κβ' 27-28).

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω βιογραφικὰ του στοιχεῖα, βλέπουμε ὅτι ὁ Παῦλος ἀποδέχεται κατὰ ἄμεσο τρόπο τὴν ιδιότητα τοῦ Ρωμαίου πολίτη, ποὺ κληρονόμησε ἀπὸ τὸν πατέρα του («... ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι»). Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερο, ἀναφέρεται ρητῶς καὶ στὶς νομικὲς του σπουδές, τονίζοντας ιδιαίτερα ὅτι ἦταν «πεπαιδευμένος κατὰ ἀκριβειαν τοῦ πατρῶου νόμου». Καὶ μνημονεύει τὸν διδάσκαλό του στὸ Δίκαιο, τὸν Νομοδιδάσκαλο Γαμαλιὴλ.

Ὁ Παῦλος ἔκανε τὶς νομικὲς του σπουδές στὸ φημισμένο γιὰ τὴν ἐποχὴ του Πανεπιστήμιο τῆς Ἱερουσαλὴμ, στὸ ὁποῖο ἐδέσποζε ἡ προσωπικότητα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Νομοδιδασκάλου, τοῦ Γαμαλιὴλ, γιὰ τὸν ὁποῖο διαβάζουμε στὶς *Πράξεις τῶν ἀποστόλων* ὅτι ὑπῆρξε «Φαρισαῖος... νομοδιδάσκαλος τίμιος παντὶ τῷ λαῷ» (*Πράξ.*, ε' 34). Ἦταν δὲ ἀρχηγὸς τῆς Σχολῆς Δικαίου ποὺ ἐρμύνευε τὸν Νόμο ὄχι σύμφωνα μὲ τὸ γράμμα, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν σκοπὸ τοῦ Νόμου, θέση ποὺ ἀποδέχεται καὶ ὁ Παῦλος μὲ τὴν περίφημη ἐρμηνευτικὴ ἀρχή: «Τὸ μὲν γράμμα ἀποκτέννει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ» (βλ. *Β' Κορ.*, γ' 6).

Ὁ Παῦλος λοιπὸν ἦταν «πεπαιδευμένος κατὰ ἀκριβειαν τοῦ πατρῶου νόμου». Τὸ «κατὰ ἀκριβειαν» σημαίνει, χωρὶς ἀμφιβολία, τὴ σπουδὴ καὶ μελέτη τοῦ Νόμου μὲ σύστημα καὶ ἐπιστημονικὴ μεθοδικότητα. Ἀλλὰ γιὰ τὶς νομικὲς του σπουδές ὁ Παῦλος κάνει λόγο καὶ στὶς ἐπιστολές του, τόσο στὴν *Πρὸς Γαλάτας* ὅσο καὶ στὴν *Πρὸς Φιλιππησίους*: «Προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοῦς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτῆς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων» (*Γαλ.*, α' 14), καί, «κατὰ νόμον Φαρισαῖος, ... κατὰ δικαιοσύνην

τὴν ἐν νόμῳ γενόμενος ἄμεμπτος» (Φιλ., γ' 5-6).

Καὶ ναὶ μὲν ὁ Παῦλος ἀναφέρεται εἰδικὰ μόνο στὸν «πατρῶο νόμο», δηλαδή στὸ Ἰουδαϊκὸ Δίκαιο, τὸν πυρῆνα τοῦ ὁποῖου ἀπετέλει ὁ Μωσαϊκὸς Νόμος. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι οἱ νομικὲς σπουδὲς τοῦ Παύλου περιορίσθηκαν μόνο στὸ Ἰουδαϊκὸ Δίκαιο. Ἀντιθέτως, ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Παῦλος διέθετε εὐρύτερη νομικὴ μόρφωση, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἀκόμη καὶ σὲ αὐτὸ τὸ Ῥωμαϊκὸ Δίκαιο, δὲν εἶναι καθόλου αὐθαίρετη.

Ὁ νομικὸς ἐρευνητὴς τῶν ἐπιστολῶν

Ἡ ἀναμόρφωση ὅμως τοῦ Δικαίου προϋποθέτει γνώση πλήρη καὶ ἀκριβῆ. Δὲν θὰ ἦταν ἀπλῶς τολμηρὸ, ἀλλὰ καὶ παράλογο, νὰ ἀποδύθηκε ὁ Παῦλος στὴν προσπάθεια ἀναμόρφωσης τοῦ Δικαίου, χωρὶς νὰ εἶναι γνώστης αὐτοῦ. Ἡ μεθοδικότητα καὶ ἡ σωφροσύνη τὸν χαρακτηρίζουν ἄλλωστε ἰδιαίτερα. Ἡ σκέψη του εἶναι πάντοτε ρεαλιστική.

Περαιτέρω, οἱ σπουδὲς τοῦ Παύλου στὸ Ῥωμαϊκὸ Δίκαιο ἐπιβεβαιώνονται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Παῦλος ἀναφέρει πολλὰ φορὲς Ῥωμαϊκοὺς νόμους, ὅπως π.χ. στὶς *Πράξεις τῶν ἀποστόλων*, ἰσ'

*Τὴ δύναμη τοῦ νόμου, ποὺ στήριξε ὀλόκληρη
τὴν αὐτοκρατορία, γνώριζε ὁ Παῦλος καλύτερα
ἀπὸ κάθε ἄλλον. Γι' αὐτὸ καὶ κατέληξε στὴ μεγάλη ἀπόφαση
νὰ ἀναθεωρήσει, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ εἶδωλα, καὶ τὸ ἄλλο στοιχεῖο
τῆς ιδιοσυστασίας τῶν «ἔθνων», δηλαδή τὸ Δίκαιο,
γιὰ νὰ ἐπιτύχει ἔτσι ἀπόλυτα στὴ μεγάλη του ἀποστολὴ
τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῶν Ἐθνῶν.*

κυρίως τοῦ Παύλου, ἀλλὰ καὶ τῶν *Πράξεων τῶν ἀποστόλων* τοῦ Λουκᾶ, εὐκόλα μπορεῖ νὰ ἀντλήσει ἐπιχειρήματα τὰ ὁποῖα στηρίζουν ἀκλόνητα τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Παῦλος ἐπραγματοποίησε εὐρύτερες σπουδὲς.

Κατ' ἀρχάς, ὁ Παῦλος εἶναι ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν, ἀπεστάλη δηλαδή νὰ εὐαγγελισθεῖ τὰ «ἔθνη», τοὺς εἰδωλολάτρεις, οἱ ὁποῖοι ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου. Ἐπομένως, τὸ ἔργο του ἀνάμεσα στὰ ἔθνη ἦταν, ὅπως προαναφέρθηκε, καὶ ἔργο ἀναμόρφωσης τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου (τοῦ νόμου τῶν ἀ-νόμων), ποὺ στήριζε τὴ λατρεία τῶν εἰδώλων. Αὐτὸ τὸ ἄκαμπτο τυπικὸ καὶ πάντα σφριγηλὸ καὶ ἀνανεωμένο Δίκαιο ἔπρεπε νὰ ἀναμορφωθεῖ κάτω ἀπὸ τὴ νέα κατευθυντήρια ἰδέα τῆς Ἀγάπης.

37, κβ' 27-29, κε' 10-11 καὶ 21, ἀλλὰ καὶ στὶς ἐπιστολές, ὅπως στὴν *Πρὸς Γαλάτας* ἐπιστολή (δ' 2).

Ἐπίσης, σὲ κάποιες πολὺ κρίσιμες στιγμές, τόσο γιὰ τὴ ζωὴ του ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἀποστολικὸ του ἔργο, ὁ φλογερὸς αὐτὸς ἀγωνιστὴς προβάλλει ἐνστάσεις ποὺ προβλέπονται ρητῶς ἀπὸ τὸ Ῥωμαϊκὸ Δίκαιο – κυρίως δικονομικὲς ἐνστάσεις, ὅπως ἡ γνωστὴ ἐκείνη ἐνσταση “Civis Romanus sum” («Εἶμαι Ῥωμαῖος πολίτης») καὶ ἡ ἄλλη, ἐξίσου σπουδαία, “Caesarem appello” («Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι»). Ἡ προβολὴ τῶν ἐνστάσεων αὐτῶν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Παῦλος χειρίζεται αὐτὲς μὲ πλήρη γνώση τῆς δικονομικῆς τους βαρύτητος, καὶ ἰδίως ὅτι δὲν ἀγνοοῦσε, π.χ., τὴ *Lex Valeria* (τὸν Βαλέριο Νόμο), ποὺ ἀπαγόρευε νὰ ἀρχίσει ἀνάκριση μὲ

βασανιστήρια, ὡς καὶ τὴ Lex Julia de Re Publica, ποὺ ὑπαγόρευε ὅτι ἡ ἐπικλησι τοῦ Καίσαρα παρῆχε τὸ δικαίωμα σὲ κάθε Ρωμαῖο πολίτη νὰ κριθεῖ ἀπὸ τὸ Αὐτοκρατορικὸ Δικαστήριον τῆς Ρώμης.

Μὲ τὴν ἀποψη ὅτι ὁ Παῦλος γνῶριζε Ρωμαϊκὸ Δίκαιο τάσσεται καὶ ὁ Καθηγητῆς τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου καὶ Εἰσαγγελέας τοῦ Ἀρείου Πάγου Σπ. Κανίνιας, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του *Ὁ Παῦλος ἐνώπιον τῆς Ρωμαϊκῆς Δικαιοσύνης* σημείωνε ὅτι «ὁ Παῦλος ἦταν ἔξοχος νομικός, «*πεπειδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῶου νόμου*», ... ἀλλὰ καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Νομοθεσίας γνώστης, ὅπως συνάγεται ἀπὸ ὀρισμένους λόγους καὶ τρόπους συμπεριφορᾶς τοῦ ἰδίου, ἰδιαίτερα σὲ κάποιες φάσεις τῆς δικαστικῆς του διώξεως...». Τὶς ἴδιες βέβαια ὡς ἄνω θέσεις ὑποστηρίζει ἐπακριβῶς καὶ ὁ ἕτερος Ἀνώτατος Δικαστικὸς Λειτουργός, Ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου Βασίλ. Νικόπουλος στὸ βιβλίον του – διδακτορικὴ διατριβὴ *Ἡ νομικὴ σκέψη τοῦ Ἀποστόλου Παύλου*.

Ὁ Παῦλος, πάντως, παραμένει σταθερὰ προσκολλημένος στὴν ἀποψη ὅτι τὸ μεγαλύτερο ἐμπόδιο στὴν ἐξάπλωσι τοῦ ἀποστολικοῦ του ἔργου, τόσο στὸν ἰουδαϊκὸ ὅσο καὶ στὸν ἐθνικὸ κόσμον, ἦταν ὁ Νόμος. Ἡ «*κατοχή*» (= ἐπιβολή) τοῦ Νόμου εἶναι ἀφόρητη καὶ φθάνει μέχρι «*κατάρας*». Τὴν δὲ ἀπελευθέρωσι τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ Νόμου ἔφερε ὁ Χριστὸς μὲ τὸν σωτήριον θάνατό Του: «*Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ Νόμου*» (*Γαλ.*, γ' 13), διακηρύσσει καὶ πάλι ὁ Παῦλος· καὶ δὲν σταματᾷ ἀπλῶς σὲ διαπιστώσεις, ἀλλὰ προχωρεῖ σὲ ἄμεσο καὶ κατὰ μέτωπον ἀγῶνα μὲ τὴν διακήρυξί του: «*Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα*» (*Β' Κορ.*, ε' 17). Στὴ θέσι τῶν «*ἀρχαίων*» προβάλλει πλέον ὁ νέος κόσμος, στὸν ὁποῖο κυριαρχεῖ ἡ νέα κατευθυντήρια ἰδέα τοῦ Δικαίου: ἡ Ἀγάπη. «*Πλήρωμα*

Νόμου ἢ Ἀγάπης» (*Ρωμ.*, ιγ' 10).

Αὐτὴ εἶναι ἡ Παῦλεια, θὰ λέγαμε, ἐρμηνεία τῆς μεγάλης ἐντολῆς τοῦ Κυρίου περὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τὸν πλησίον: «*Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται*» (*Ματθ.*, κβ' 40).

Βέβαια ὁ Παῦλος στηρίζει μὲ τὴ νέα πίστι τὸ Δίκαιο, ὅπως αὐτὸ πρέπει νὰ ἰσχύει πλέον στὸν καινούργιον κόσμον, σπὴν «*νέαν κτίσιν*», τὴ χριστιανική, καὶ δὲν καταργεῖ αὐτὸ, ὅταν εἶναι σύμφωνο μὲ τὴν «ἐντολήν» τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνταποκρίνεται στὰ νέα δεδομένα.

Στὸ σημεῖο τοῦτο ἡ ἔρευνα ἐγγίζει πλέον τὸ μεγαλύτερον πρόβλημα τὸ ὁποῖο ἀπασχολεῖ ἐν προκειμένῳ ἀνεκαθεν τοὺς μελετητῆς τοῦ Παύλου: τὸ πρόβλημα τῆς θέσις τὴν ὁποία πρέπει κατὰ τὸν Παῦλον νὰ κατέχει τὸ Δίκαιο στὸν νέο κόσμον, τὸν χριστιανικό.

Ὁ Παῦλος, μπροστὰ στὸ μεγάλο ἀποστολικὸ του ἔργο, βλέπει τὰ πάντα μὲ ἀναγεννητικὸ πνεῦμα. Μεταστροφή τῶν «ἐθνῶν» στὴ νέα πίστι, τὴ χριστιανική, σημαίνει κυρίως ἀλλαγὴ τρόπου ζωῆς καὶ σκέψης. Σημαίνει ἀκριβῶς «*ἀνακαινισμὸν τοῦ κόσμου*», «*καινὴν κτίσιν*». Ὁ ἀείμνηστος Καθηγητῆς Παναγιώτης Τρεμπέλας, ἀναλύοντας τὸ ὡς ἄνω χωρίον «*τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα*» (*Β' Κορ.*, ε' 17), ἀναφέρει ἐπιγραμματικά: «... Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν ὀριστικῶς. Αἱ παλαιαὶ σκέψεις, αἱ παλαιαὶ ἀρχαί, αἱ παλαιαὶ συνήθειες καὶ ἔξεις, τὰ παλαιὰ αἰσθήματα, γενικῶς ἢ παλαιὰ κατὰστασις· παρῆλθον ὅλα καὶ ἐγένοντο τὰ πάντα καινὰ» (βλ. *Υπόμνημα εἰς τὰς ἐπιστολὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης*, τόμ. Α', Ἐκδόσεις «Ὁ Σωτήρ», σελ. 249).

Τὸ ἀνακαινιστικὸ αὐτὸ πνεῦμα τοῦ Παύλου φάνηκε κυρίως στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ μεγάλου προβλήματος τῆς περιτομῆς καὶ ἀπὸ τοὺς ἐξ ἐθνῶν χριστιανούς, καὶ γενικώτερα τῆς αὐστηρῆς τήρησις

καὶ ἐφαρμογῆς τοῦ Νόμου. Χωρὶς τὴν ὀριστικὴ ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τούτου δὲν μποροῦσε πλέον νὰ προχωρήσει ἢ ἀποστολῆ στὰ «ἔθνη».

Τὸ δύσκολο αὐτὸ ἔργο ἀνέλαβε ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος, ἡ ὁποία συνήλθε στὰ Ἱεροσόλυμα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 48 καὶ 49 μ.Χ. Ἡ συμβολὴ τοῦ Παύλου στὴ λήψη τῆς ὀριστικῆς ἀπόφασης τῆς Συνόδου ἦταν μεγάλη (βλ. Βασίλη Στογιάννου, «Ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου* 18, 1973, σελ. 95). Ἡ ἀπόφαση, ὅπως τὴ διέσωσε ὁ Λουκᾶς στὶς *Πράξεις*, εἶναι προσεκτικὰ διατυπωμένη. Ἔχει γενικὴ διατύπωση, ποὺ ἀναφέρεται στὴν κατάρνηση τῶν «*βαρῶν*» τοῦ Νόμου «*πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων*» (ιε΄ 28). Μὲ τὴν ἀπόφαση αὐτή, οἱ Ἀπόστολοι ἐθεώρησαν τὴν περιτομὴ ὡς βᾶρος ὄχι «*ἐπάναγκες*», καὶ συνεπῶς ἡ τήρησις αὐτῆς δὲν ἐπιβάλλεται στοὺς ἐξ ἔθνῶν χριστιανούς.

Ὁ Νόμος τοῦ Θεοῦ εἶναι κατὰ τὸν Παῦλο «*νόμος δικαιοσύνης*», καὶ ὁ τηρητῆς τοῦ νόμου εἶναι Δίκαιος (Ρωμ., θ΄ 31). Ὁ πραγματικὰ Δίκαιος δὲν τηρεῖ τὸν Νόμο τοῦ Θεοῦ, γιὰ νὰ δικαιοθεῖ, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴ Θεία Δικαιοσύνη· γιὰ νὰ δεχθεῖ τὴν παιδεία ποὺ ἀσκεῖ ὁ Θεὸς στὸν ἄνθρωπο. Τότε ὁ ἄνθρωπος καθίσταται φίλος τοῦ Θεοῦ καὶ μέτοχος τῆς Θείας Δικαιοσύνης. Ἔτσι ὁ δίκαιος, κατὰ τὸν Παῦλο, «*ἐκ πίστεως ζήσεται*» (Ρωμ., α΄ 17).

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος χρησιμοποιεῖ εὐρύτατα τὸν ὄρο «*δικαιοσύνη*» στὶς ἐπιστολές του. Μετὰ τὴν ἀγάπη, ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἡ πλέον προσφιλὴς του ἔννοια.

α. Ὑπὸ τὴν εὐρεία, τὴ φιλοσοφικὴ τοῦ ἔννοια, ὁ ὄρος «*δικαιοσύνη*» σημαίνει τὴν καθόλου ἀρετὴν. Ἔτσι τοῦλάχιστον τὸ διατυπώνει πρῶτος ὁ Θεόγνης στὸν ἀρχαῖο ὀρισμὸ: «*Ἐν δὲ δικαιοσύνη συλλήβδην πᾶσ' ἀρετῆ' σ'τι*» (βλ. Χρ. Ἀνδρούτσου, *Λεξικὸν Φιλοσοφίας*, τύποις Ἰ. Λ. Ἀλευροπούλου, Ἀθήνα 1929). Κατ' ἐξοχὴν

δίκαιος εἶναι ὁ Θεός, καὶ ἡ Δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐκδηλώνεται ἡ ἀγιότητα καὶ ἡ ἀγάπη Του.

β. Ὑπὸ τὴ στενὴ δέ, καθ' αὐτὸ νομικὴ ἔννοια, ὁ ὄρος «*δικαιοσύνη*» ἀποκτᾶ πρὸ συγκεκριμένο περιεχόμενο, ποὺ διαλαμβάνεται πλήρως στὸν ἐπίσης ἀρχαῖο ὀρισμὸ τοῦ Σμῶνιδι: «*Τὸ τὰ ὀφειλόμενα ἐκάστῳ ἀποδιδόναι δίκαιόν ἐστι*» (Πλάτωνος, *Πολιτεία*, 331e3-4). Τὸν ὀρισμὸ αὐτὸ ὁ Οὐλπιανὸς τὸν διευτύπωσε ἀργότερα μὲ τὴ φράση: “*Justitia est jus suum cuique tribuere*”, δηλαδή, «*Δικαιοσύνη εἶναι τὸ ἀπονέμειν ἐκάστῳ τὸ ἴδιον*».

Πρόκειται γιὰ τὴ λεγόμενη *διανεμπτικὴ δικαιοσύνη*: τὴ σπουδαιότερη, δηλαδή, λειτουργία τῆς ὀργανωμένης πολιτείας, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀποσκοπεῖ στὴν ἰσορροπία (ισότητα) τῶν ἀνίσων, ἐφ' ὅσον εἶναι διανομὴ «*κατ' ἀξίαν*» (ὀρθὴ διανομή). Δὲν πρέπει ἐπομένως νὰ φθάνει οὔτε στὸ περισσότερο οὔτε στὸ λιγώτερο ἀπ' ὅσο πρέπει. Τὰ δύο ἄκρα αὐτὰ εἶναι ἄνισα, καὶ τὸ μέσον εἶναι τὸ ἴσον.

Ἡ ἰσότητα ἔτσι εἶναι ἰσότητα πρὸς τὴν ἀξία τοῦ καθενός, ὄχι ἰσότητα μετὰξὺ στοιχείων μὲ διάφορη ἀξία. Καὶ ὅπως τὸ διατυπώνει χαρακτηριστικὰ ὁ Ἀριστοτέλης, «*εἰ γὰρ μὴ ἴσοι, οὐκ ἴσα ἔξουσιν, ἀλλ' ἐντεῦθεν αἱ μάχαι καὶ τὰ ἐγκλήματα, ὅταν ἢ μὴ ἴσα ἴσοι ἢ μὴ ἴσοι ἴσα ἔχωσι καὶ νέμονται*» (*Ἠθικὰ Νικομάχεια*, 1131a22-24, βλ. Κ. Τσάτσου, *Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 2002, σελ. 239).

Ἡ ἀνωτέρω ἀριστοτελικὴ ἀρχὴ τῆς «*μεσότητας*» ἐπέδρασε καὶ στὶς περὶ δικαίου ἀρχές τῶν Ρωμαίων νομοδιδασκάλων, ἀλλὰ καὶ στὴν περὶ Δικαιοσύνης διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, καὶ διὰ τοῦ Παύλου κατέστη ἀργότερα χαρακτηριστικὸ γνώρισμα καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν μεγάλων Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. «*Πανταχοῦ τοῦ μέτρου*

στοχαστέον» καὶ «Συμμετρία ἢ ἀρετή» εἶναι τὸ σύνθημα τῶν Πατέρων.

Ὁ δὲ Μέγας Βασίλειος μὲ ἀκόμη σαφέστερο τρόπο διετύπωσε τὴν βασικὴν αὐτὴν ἀρχὴν τοῦ καθοδηγητικοῦ χριστιανισμοῦ: «Μεσότης γὰρ καὶ συμμετρία τις ἢ ἀρετή· αἱ δὲ ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις, ἀμετρία καὶ αἴσχος» (Εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, Ε' 174.14-16). Καὶ συμπληρώνει ὁ ἴδιος Πατὴρ: «Μεσότης ὅταν λέγω, τὴν ἀλήθειαν λέγω» (βλ. Ἠλ. Μαστρογιαννόπουλου, *Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ ἄνθρωπος*, Ἐκδόσεις «Ζωή», Ἀθήνα 1979²).

Αὐτὴ εἶναι ἡ θεμελιώδης γραμμὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅπως τὴν διαμόρφωσαν οἱ Πατέρες, μὲ βάση τόσο τὴν περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων ὅσο καὶ τὴ διδασκαλίαν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὁ ὁποῖος εἰδικότερα παραγγέλλει στοὺς χριστιανούς τῆς ἐποχῆς του,

τιμὴν τὴν τιμὴν» (Ρωμ., ιγ' 7). Στὸ κείμενο αὐτὸ βλέπουμε σαφῶς ὅτι ὁ Παῦλος χρησιμοποιοῦ κυρίως τὸν νομικὸ ὄρο τῆς «ὀφειλῆς». Πρόκειται γιὰ καθαρὰ νομικὴ ἔννοια· εἶναι τὸ “debitum” τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἢ «ὀφειλή», ὅπως τὴ συναντᾶμε στὸ Ἐνοχικὸ Δίκαιο (βλ. Γ. Μπαλῆ, *Ἐνοχικὸν Δίκαιον*, τύποις «Πυρσοῦ», Ἀθῆναι 1952: ὀφειλὴ ἢ ὑποχρέωσις ἢ χρέος).

Δὲν παραλείπει ἀκόμη ὁ Παῦλος, ὁ μέγας αὐτὸς κοινωνικὸς μεταρρυθμιστής, νὰ ὑποστηρίξει καὶ τὸ δίκαιο τῶν ἐργαζομένων, χρησιμοποιοῦντας ὡς πρὸς τὴν ἀμοιβή τους καὶ πάλι τὸν ἴδιο ὄρο τῆς «ὀφειλῆς»: «*Τῷ δὲ ἐργαζομένῳ ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ ὀφείλημα*» (Ρωμ., δ' 4).

Ὁ δὲ ἱερός Χρυσόστομος, σχολιάζοντας τὸν ὡς ἄνω περὶ δικαιοσύνης ὀρισμὸ τοῦ Παύλου, σημειώνει μὲ νομικὴ ὀξυδερ-

Στὸν νέο κόσμον, τὸν χριστιανικόν, ἡ δουλεία εἶναι τελείως ἀπαράδεκτη. Ὁ Παῦλος ἀποβαίνει καὶ πάλι ὁ κήρυκας τῆς ἐλευθερίας μὲ τὴ γνωστὴ του διακήρυξη: «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληνας, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἔστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ., γ' 28). Πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ἀπευθύνεται στὰ «ἔθνη», δηλαδὴ κυρίως στὴ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Μὲ τὴν ὡς ἄνω διακήρυξη, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παρουσιάζει τὸ Σύνταγμα, τὴ Magna Carta τῶν χριστιανικῶν ἐλευθεριῶν.

ἀλλὰ καὶ τῆς ἐποχῆς μας –ἄς μὴν τὸ ξεχνοῦμε– νὰ τηροῦν τὶς ἀρχές τῆς διανεμητικῆς δικαιοσύνης, ἀποδίδοντας στὸν καθένα ὅ,τι τοῦ ἀνήκει κατὰ τὸ Δίκαιο καὶ τὴν Ἰσότητα.

Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ σχετικὸ χωρίο, πάλι ἀπὸ τὴν Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή: «*Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν*

κεια: «Καὶ οὐδὲ εἶπε, Δότε, ἀλλ', Ἀπόδοτε, καὶ τὰς ὀφειλάς προσέθηκεν· οὐδὲ γὰρ χάριξιν τοῦτο ποιῶν· ὀφειλὴ γάρ ἐστι τὸ πρᾶγμα» (Εἰς τὴν Πρὸς Ῥωμαίους, ed. J.-P. Migne, PG 60, 618.14-16).

Ἄς τὸ ἀκούσουν αὐτὸ κυρίως ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς σημερινούς συνδικαλιστές, καὶ θὰ ἀντιληφθοῦν, ἂν θέλουν, ὅτι τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ἐργαζομένων καὶ οικονομικὰ ἀσθενεστέρων τάξεων εἶχε ἀναλάβει

ό Χριστιανισμός ἐδῶ καὶ εἴκοσι αἰῶνες διὰ τῆς περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τῶν Πατέρων.

Βέβαια, πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ ὡς ἄνω ἀρχὴ «*Ἀπόδοτε πᾶσι τὰς ὀφειλάς*» εἶναι συνέπεια τῆς γενικώτερης ἀρχῆς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου: «Τὰ συμπεφωνημένα δέον νὰ τηρῶνται» – “*Pacta sunt servanda*” (βλ. Ν. Πανταζόπουλου, *Τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο ἐν διαλεκτικῇ συναρτήσει πρὸς τὸ Ἑλληνικόν*», σελ. 85 κ.έ.).

Ἀπὸ ὅσα ἔχουν προεκτεθεῖ, γίνεται εὐκόλα ἀντιληπτὸ ὅτι δύο εἶναι τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς Δικαιοσύνης στὴ διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

α. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ τὴν ἔννοια τῆς πρώτης καὶ μεγάλης ἐντολῆς τῆς Ἀγάπης, τῆς μὲν πρὸς τὸν Θεόν «*ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας*», τῆς δὲ πρὸς τὸν πλησίον «*ὡς ἑαυτόν*». Ὁ Παῦλος, περιβάλλων τὴν ἔννοια τῆς Δικαιοσύνης μὲ τὸ ἔνδυμα τῆς Ἀγάπης, διατυπώνει τὸ δικό του ὄρισμό μὲ τὴ διακήρυξη: «*Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. Ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον νόμον πεπλήρωκε· τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἰ τις ἕτερά ἐντολή, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται· πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη*» (Ρωμ., ιγ' 8-10). Ἔτσι, ἡ ἐντολὴ τῆς Ἀγάπης περιέχει ἀνθρώπινο δίκαιο. Συγχρόνως δὲ προβάλλεται καὶ ὡς διαρκῆς ὀφειλὴ πρὸς τὸν πλησίον· ὀφειλὴ ἡ ὁποία, ἐνῶ καταβάλλεται συνεχῶς, ποτὲ δὲν ἀποσβίβηται.

β. Τὸ δευτέρου στοιχεῖο ἀφορᾷ τὴ *δίδυμη ἀδελφὴ τῆς ἀγάπης*, δηλαδὴ τὴν ἐπιείκεια: «*Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις*», διακηρύσσει καὶ πάλι ὁ νομοδιδάσκαλος Παῦλος (Φιλ., δ' 5), διότι γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ ἐπιείκεια, εἴτε ὡς ἐρμηνευτικὴ τοῦ Δικαίου ἀρχὴ εἴτε ὡς γενικὴ ρήτρα –ὅπως τὴν διετύ-

πωσε ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς ἴδιον δίκαιο, καὶ μάλιστα τὸ ὀρθότερο δίκαιο γιὰ κάθε συγκεκριμένη πραγματικότητα– δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἄλλο περιεχόμενο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ συνιστᾷ τὴν οὐσία τῆς: *Τὴ θέληση δηλαδὴ γιὰ συγκράτηση τοῦ ἀπόλυτου καὶ ὑπερανστηροῦ δικαίου, ὥστε νὰ προλαμβάνεται ἡ ἀδικία*. Ἄλλωστε, καὶ οἱ σύγχρονοι τοῦ Παύλου Ρωμαῖοι νομοδιδάσκαλοι, ἐπιηρεασμένοι καὶ αὐτοί, ὅπως ἐλέχθη, ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων περὶ ἐπιεικείας, καὶ κυρίως ἐκείνες τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶχαν καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Δίκαιο δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, σὲ τελευταία ἀνάλυση, παρά «ἡ τέχνη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἐπιεικοῦς»: “*Jus civile est boni et aequi*” (βλ. Ν. Πανταζοπούλου, ὁ.π., σελ. 78).

Τέλος, ἡ ὑπεροχὴ τῆς Δικαιοσύνης τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἔναντι ἐκείνης τοῦ Νόμου τῶν Ἰουδαίων καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου προκύπτει ἀναμφισβήτητα ἀπὸ τὴν κοσμοϊστορικὴ ἐπίδραση τῆς διδασκαλίας του ἐπὶ τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῶν δικαιωμάτων ἐν γένει τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐποχῆς του.

Πρὸς μεγαλύτερα κατανόηση τοῦ δεδομένου τούτου, ἂς ἐγγίσωμεν ἀπλῶς ἓνα μέγα θέμα τοῦ προχριστιανικοῦ κόσμου. Τὴν στάσιν δηλαδὴ τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἔναντι τῆς τάξεως τῶν δούλων. Μιᾶς τάξεως τὴν ὁποία ὁ ἀρχαῖος κόσμος (εἴτε ὁ ἑλληνικὸς εἴτε ὁ ρωμαϊκός) τὴν κατεδίκασε διὰ βίου στὴν ἀθλιότητα καὶ τὴ στέρση παντὸς δικαιώματος· μὲ ἄλλους λόγους, στὸν ἀργὸ θάνατο.

Βέβαια, εἶναι γεγονός ὅτι ἡ μεταχείριση τῶν δούλων στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα ἦταν καλύτερη ἐκείνης τῶν δούλων τῆς Ρώμης. Μάλιστα, ἓνα σπαρτιατικὸ ἀστεῖο τῆς ἐποχῆς ἔλεγε ὅτι στοὺς δρόμους τῶν Ἀθηνῶν δὲν μπορούσες νὰ διακρίνεις ἀνάμεσα σὲ ἓνα δούλο καὶ ἓνα ἐλεύθερο (βλ. H.D.F. Kitto, *Οἱ Ἕλληνες*, Ἐκδόσεις Κάκτος, Ἀθήνα 2002, σελ. 162 καὶ Ν. Βασιλειάδη, *Χρι-*

στιανισμός και Ανθρωπισμός, Έκδόσεις «Ο Σωτήρ», Αθήναι 1981, σελ. 65).

Έν πάση ὁμως περιπτώσει, εἶναι ἱστορικὰ βεβαιωμένο ὅτι οἱ δοῦλοι ἦσαν πλάσματα δυστυχημένα. Ἡ διάκρισις τῶν ἀνθρώπων σὲ δούλους καὶ ἐλευθέρους ἀναγνωρίζοταν ἀπὸ τὴν πολιτεία καὶ ἐπιβαλλόταν ὡς νόμιμη καὶ φυσικὴ κατάστασις.

Τις θέσεις αὐτὲς παραδόξως ἐδέχοντο ἀκόμη καὶ αὐτοὶ οἱ μεγάλοι τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ μεγαλύτερος αὐτὸς θεωρητικὸς νοῦς τῆς ἀρχαιότητος, δὲν διστάζει νὰ γράφει ὅτι «εἰσὶ φύσει τινὲς οἱ μὲν ἐλεύθεροι οἱ δὲ δοῦλοι, οἷς καὶ συμφέρει τὸ δουλεύειν καὶ δίκαιόν ἐστιν» (Πολιτικά, 1254b39-1255a2) καὶ νὰ ὀνομάζει τὸν δούλο «ἔμψυχο ὄργανον», δηλαδὴ «ἔμψυχο ἐργαλεῖο»: «Ὁ γὰρ δούλος ἔμψυχο ὄργανον, τὸ δ' ὄργανον ἄψυχος δούλος» (Ἠθικὰ Νικομάχεια, 1161b4-5).

Κατὰ τὸ Ρωμαϊκὸ Δίκαιο, ὁ δούλος δὲν ἀναγνωρίζοταν ὡς πρόσωπο, καὶ ἐπομένως δὲν ἦταν ὑποκείμενο δικαιο-

Ἄποβαίνει καὶ πάλι ὁ κήρυκας τῆς ἐλευθερίας μετὰ τὴν γνωστὴν διακήρυξιν: «Ὁὐκ ἐνὶ Ἰουδαίῳ οὐδὲ Ἑλληνι, οὐκ ἐνὶ δούλῳ οὐδὲ ἐλεύθερῳ, οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θήλῳ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἶς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ., γ' 28).

Πρόκειται γιὰ τὴν πρώτην διακήρυξιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία ἀπευθύνεται στὰ «ἔθνη», δηλαδὴ κυρίως στὴ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Μετὰ τὴν ὡς ἄνω διακήρυξιν, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παρουσιάζει τὸ Σύνταγμα, τὴ Magna Carta τῶν χριστιανικῶν ἐλευθεριῶν (βλ. Β. Νικόπουλου, ὁ.π., σελ. 248 καὶ Ν. Βασιλειάδου, ὁ.π., σελ. 66).

Ἄλλὰ ὁ Παῦλος μετὰ τὴν Πρὸς Φιλιμόνα ἐπιστολὴν του προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο, καθ' ὅσον γράφει πρὸς τὸ πνευματικὸ του τέκνο Φιλιμόνα τὸν πρωτάκουστο ἐκεῖνο λόγο καὶ τοῦ ζητεῖ νὰ δεχθῆι τὸν ἀποδράσαντα δούλον του Ὀνήσιμον· καὶ μάλιστα, νὰ μὴν τὸν δεχθῆι πλέον ὡς δούλο, ἀλλ' ὑπὲρ δούλον, ὡς ἀδελφὸν ἀγαπητὸν ἐν Χριστῷ: «οὐκέτι ὡς δούλον, ἀλλ' ὑπὲρ δούλον, ἀδελφὸν ἀγα-

Ὅταν τὴν ἡμέρα ἐκείνη, ἐκεῖ, στὸν δρόμο πρὸς τὴν Δαμασκὸν, κάτω ἀπὸ τὸν φλογερὸ ἥλιο τῆς Παλαιστίνης, ἀκούσθηκε ἡ γεμάτη τρυφερὸ παράπονο φωνὴ τοῦ Ἰησοῦ, «Σαοὺλ Σαοὺλ, τί με διώκεις;» (Πράξ., θ' 4), εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ χαράζει στὸ βάθος τοῦ ὀρίζοντα τοῦ κόσμου μιὰ νέα ἐποχὴ, τελειῶς διαφοροτικὴ ἀπὸ τὴν προηγούμενη, καὶ ἡ πορεία τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου πῆρε ἔξαφνα ἄλλην στροφὴν.

μάτων καὶ ὑποχρεώσεων, διότι “personam non habet”. Ἀντίθετα, ρυθμιζόταν ὡς ἀντικείμενο δικαίου, καὶ εἰδικότερα ὡς «πρᾶγμα», ὡς “res”, μετὰ συνέπεια νὰ εἶναι ἀντικείμενο συναλλαγῆς (ἀγορᾶς, πώλησις, ἀνταλλαγῆς, μίσθωσις κτλ.).

Στὸν νέο ὁμως κόσμον, τὸν χριστιανικόν, ἡ δουλεία εἶναι τελειῶς ἀπαράδεκτη.

πητόν, μάλιστα ἐμοί, πόσω δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ» (Φιλιμ., 16).

Αὐτὸ τὸ «ἀδελφός» ἦταν μιὰ ἔννοια ἄγνωστη ἕως τότε. Μιὰ λέξις θεομῆ, μιὰ ἔννοια γεμάτη ἀνθρωπιὰ καὶ οὐράνιο μεγαλεῖο, ἡ ὁποία ἐνίκησε τὸ κατὰ τὰ ἄλλα αἰδέσιμον μὲν, ἀλλὰ παγερώτατον «ἄνδρες Ἀθηναῖοι» τῶν ἀρχαίων ρητόρων

(βλ. Ν. Βασιλειάδη, ὁ.π.).

Από τότε που ακούσθηκε ἡ χριστιανική λέξη «ἀδελφός», ἀρχίζει ἡ μεγάλη κοινωνική ἐπανάσταση πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν δούλων. «Καὶ ἦταν», γράφει καὶ πάλι ὁ πολὺς Holzner, ὡσάν μιὰ ὠραία ἐκ τῶν ὑστέρων εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν Παῦλο τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τὰ ἔγγραφα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν δούλων ἀναφέρονται καθαρὰ στὸν Παῦλο καὶ στὴν προαναφερθεῖσα διακήρυξί του: *“Ἐπεὶ δὲ ὁ μεγαλοφωνότατος Παῦλος διαφανῶς βοᾷ, Οὐκ ἐνὶ δούλος οὐδὲ ἐλεύθερος, ἰδοὺ καὶ σὲ τὸν ἀργυρώνητόν μου ἰκέτην ... ἐλευθεριῶ σε ἀπὸ τὴν σήμερον ἡμέραν”* (Holzner, ὁ.π., σελ. 503). Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὸ νέον πολίτευμα, τὸ χριστιανικόν, ἔχομεν μιὰν ἀδελφικὴν ἐνότητα, ὅπου ὅλοι εἶναι ἴσοι καὶ ὅπου ὁ κάθε ἄνθρωπος εἶναι ἀδελφὸς ἐν Κυρίῳ (βλ. Ν. Βασιλειάδη, ὁ.π., σελ. 66).

Ὅπως εἶναι φανερὸ ἀπὸ ὅλα τὰ παραπάνω, ὅταν τὴν ἡμέρα ἐκείνη, ἐκεῖ, στὸν δρόμο πρὸς τὴ Δαμασκὸν, κάτω ἀπὸ τὸν φλογερὸ ἥλιο τῆς Παλαιστίνης, ἀκούσθηκε ἡ γεμάτη τρυφερὸν παράπονο φωνὴ τοῦ Ἰησοῦ, «*Σαοὺλ Σαοὺλ, τί με διώκεις;*» (Πράξ., θ’ 4), εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ χαράζει στὸ βάθος τοῦ ὀρίζοντα τοῦ κόσμου μιὰ νέα ἐποχή, τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν προηγούμενη, καὶ ἡ πορεία τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου πῆρε ἔξαφνα ἄλλη στροφί. Ἦταν ὡσάν ὁ Θεὸς νὰ γύριζε σελίδα στὸ βιβλίον τῆς Δημιουργίας καὶ νὰ παρουσίαζε στὸ ἀγαπημένο του αὐτὸ δημιούργημα, τὸν Ἄνθρωπο, τὴν καινὴ πλέον κτίσι. Εἶχε ἤδη ἀνατελεῖ στὸ στερέωμα ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ Δικαιοσύνη Αὐτοῦ.

Συγχρόνως, βλέπουμε ἐκστατικοὶ νὰ συντελεῖται ἐκεῖ, μπροστὰ στὰ τεῖχη τῆς Δαμασκοῦ, ἡ θαυμαστὴ μεταμόρφωση τοῦ φοβεροῦ διώκτη Σαύλου σὲ Ἀπόστολο τῶν Ἐθνῶν Παῦλο. Ἔτσι, κατὰ τὴν

ἡμέρα ἐκείνη τὴ μεγάλη γεννιέται κατὰ τὸν γνωστό, θαυμαστὸ τρόπο ὁ Μέγας Παῦλος, ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν, ἀλλὰ πρωτίστως καὶ κυρίως ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Παῦλος ἀγάπησε καὶ ἐτίμησε τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τῶν ἀνθρώπων. Διήλθε καὶ ἠνάλωσε ὅλον τὸν τόσο περιπετειώδη βίον του ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ τότε γνωστοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ κόσμου, ἀπ’ ἄκρη εἰς ἄκρη τῆς Μεσογείου, κηρύσσων *«Χριστὸν ἐσταυρωμένον, ... Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν»* (Α’ Κορ., α’ 23-24). Ὁ Παῦλος ὠμίλει καὶ ἔγραφε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς μητρικὴ του γλῶσσα. Οἱ ἐπιστολές του εἶναι γραμμένες ὅλες στὴν ἑλληνικὴ, καὶ οἱ πλείονες ἀπευθύνονται σὲ ἑλληνίδες πόλεις. Στὴν Α’ Πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολή του, μάλιστα, ἀφήνει νὰ ξεχειλίσει πλούσιο τὸ πατρικὸ του φίλτρο μετὰ τὴν τόσο συγκινητικὴ ἐκείνη φράση: *«Ἄλλ’ ἐγενήθημεν ἥπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς θάλπη τὰ ἐαυτῆς τέκνα»* (Α’ Θεσ., β’ 7).

Πρὸς αὐτὸν λοιπὸν τὸν Μέγα Διδάσκαλο καὶ πνευματικὸ μας πατέρα καλούμεθα καὶ ἐμεῖς, οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες, νὰ ἐκφράσουμε ὡς ἐλάχιστη ἀνταπόδοση ὀλόψυχον τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὴν ἀγάπην μας. Ἡ διδασκαλία του νὰ ἀποτελέσει τὸ καθημερινὸ μας καὶ πλέον ἀγαπητὸ ἀνάγνωσμα. Καὶ ὁ ἴδιος νὰ καταστῆ ὁ ἔμπιστος φίλος καὶ σοφὸς ὀδηγὸς τῆς ζωῆς μας. Καὶ ἂν, στὴ σύγχρονη καὶ τόσο δύσκολη γιὰ τὸ ἔθνος μας ἐποχή, τοῦ στέλναμε πάλι τὸν νεαρὸ Ἕλληνα μετὰ τὴν παράκληση, Μεγάλε τοῦ Θεοῦ Ἀπόστολε Παῦλε, *«διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν»* (Πράξ., ἰσ’ 9), ποῖο ἄραγε θὰ ἦταν τὸ μῆνυμά του; Ἀσφαλῶς ὄχι ἄλλο ἀπὸ τὴν εὐχὴ καὶ παράκλησή του: *«Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς καὶ γὰρ Χριστοῦ»* (Α’ Κορ., ια’ 1).

ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΟΥ

Πρόεδρος Ἐφετῶν ἔ.τ.

ΤΟ ΤΙΜΗΜΑ ΤΗΣ ΥΨΗΛΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΑΛΛΟΙΩΝΕΙ ΤΟ ΙΑΤΡΙΚΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΗΜΑ;

Τὸ ἄρθρο αὐτὸ ἀποσκοπεῖ στὴ δειγματοληπτική, σύντομη ἀναφορά τῶν ὑψηλῶν τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων τῶν τελευταίων ἐτῶν, τὰ ὁποῖα ἀναβάθμισαν τὴ σημερινή κλινικὴ ἰατρικὴ καὶ συνέβαλαν κυρίως στὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς δεξιότιπτος τῶν χειρουργικῶν εἰδικοτήτων.

Ἀκολουθεῖ προσπάθεια ἀναλύσεως τοῦ τιμήματος ποὺ χρεώνεται τὸ ἱατρικὸ λειτούργημα ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ὑψηλῆς τεχνολογίας, διατυπωμένη μὲ κριτικὴ διάθεση, μακρὰν τῆς ἀπορρίψεως.

Ἡ ὅλη διαχείριση τοῦ θέματος καθίσταται σήμερον ἐπικαιρὸς, καὶ οἱ διαστάσεις τῆς ἐπιδράσεως τῆς ὑψηλῆς τεχνολογίας κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἰατρικῆς ὁλοὲν αὐξάνονται καὶ προκαλοῦν ἀλλοιώσεις στὶς ἀξίες τοῦ διαχρονικοῦ ἵπποκρατείου λειτουργήματος.

Τὸ ἄρθρο περιλαμβάνει δύο ἐνόητες: Ἐκείνη τῆς σύντομης ἀναφορᾶς μερικῶν, κατ' ἐπιλογή, θαυμαστῶν ἐπιτευγμάτων τῆς τεχνολογίας κατὰ τὴν τελευταία 40ετία, τὰ ὁποῖα ἐπηρέασαν θετικὰ τὴν κλινικὴ ἰατρικὴ. Ἡ ἄλλη ἐνόητα περιλαμβάνει τὴν ἐπισήμανση τῆς βαθιᾶς κρίσεως στὴν ὁποία ἔχει περιπέσει τὸ ἱατρικὸ λειτούργημα.

Τὰ τελευταία περίπου σαράντα χρόνια ἔχουν ἀρχίσει νὰ μαζεύονται σὰν σύννεφα καταγίδας στοιχεῖα τὰ ὁποῖα, ἀπὸ σημειολογικῆς ἀπόψεως, ὑποδηλώνουν τὴ βαθιὰ κρίση ποὺ διέρχεται σὲ διεθνή

κλίμακα τὸ εὐγενὲς καὶ πατροπαράδοτο Ἴπποκρατικὸ λειτούργημα. Ἡ κρίση αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ μοιραία, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἠθικὴ ταυτότητα τοῦ Ἴπποκρατείου ἐπαγγέλματος, τὸ ὁποῖο ὀφείλει νὰ ὑπηρετεῖ τὸ πολυτιμώτερο ἀγαθό, τὴν Ὑγεία, ἀλλὰ καὶ καταστροφικὴ γιὰ τὸ σύνολο τῆς κοινωνίας, ποὺ εἶναι καὶ ὁ τελικὸς ἀποδέκτης τῶν ὑπηρεσιῶν του.

Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐπιλέξαμε ὡς κύριον θεματικὸ στοιχεῖο αὐτοῦ τοῦ ἁρθρου τὴν κρίση τοῦ ἱατρικοῦ λειτουργήματος καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀλματώδους καὶ ἐνίοτε ἀνεξέλεγκτης τεχνολογικῆς ἐξελίξεως καὶ τοῦ τρόπου διαχειρίσεώς της. Θέτουμε τὸ ἐρώτημα: Μήπως στὴ δημιουργία τῆς κρίσης συνέβαλε καὶ ἡ ὑψηλὴ τεχνολογία;

* * *

Θὰ περιορισθοῦμε στὴν ἀναφορὰ ὀλίγων παραδειγμάτων τεχνολογικῆς ἐξελίξεως τὰ ὁποῖα ἄλλαξαν δραματικὰ τόσο τὴ διαγνωστικὴ προσέγγιση ὅσο καὶ τὴ θεραπευτικὴ ἀποτελεσματικότητα, ἰδιαίτερως στὸν τομέα τῆς ἐγχειρητικῆς:

– Ἡ κατάκτηση τοῦ ἀξονικοῦ τομογράφου, μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπεικόνιση σκληρῶν ἰστῶν, ὀστῶν καὶ σπλάγγνων, καὶ τῆς μαγνητικῆς τομογραφίας, μὲ τὴν ὁποία ἀπεικονίζονται μαλακοὶ ἴστοι καὶ ὄργανα, κυρίως ὡς πρὸς τὴ λειτουργία τους. Τὸν ἀξονικὸ τομογράφο ἐφηνῶρα

τὸ 1972 ὁ Βρετανὸς Godfrey Hounsfield τοῦ EMI Laboratory τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ Νοτιοαφρικανὸς Φυσικὸς Allan Cormack τοῦ Πανεπιστημίου Tuft's τῆς Μασαχουσέτης, οἱ ὁποῖοι τὸ 1979 ἔλαβαν τὸ βραβεῖο Nobel τῆς Ἰατρικῆς Φυσιολογίας, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς τομογραφίας διὰ τοῦ ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ. Μὲ τὴ σημερινὴ τελειοποίησίν του, τὸ C.T.Scan παρέχει πλήρη ἀνατομικὴ ἀπεικόνιση μὲ τρισδιάστατες ἀνασυνθέσεις ἀρθρώσεων καὶ ὀργάνων.

- Τὸ 1977 ἀνακαλύφθηκε μὲ τὴ βοήθεια τοῦ μαγνήτη ἡ τεχνικὴ τῆς μαγνητικῆς

*Τὰ τελευταῖα περίπου
σαράντα χρόνια ἔχουν ἀρχίσει
νὰ μαζεύονται σὰν σύννεφα
καταιγίδας στοιχεῖα τὰ ὁποῖα,
ἀπὸ σημειολογικῆς ἀπόψεως,
ὑποδηλώνουν τὴ βαθιὰ κρίση
ποὺ διέρχεται σὲ διεθνή
κλίμακα τὸ εὐγενὲς καὶ
πατροπαράδοτο Ἱπποκρατικὸ
λειτουργήμα.*

- τομογραφίας ἀπὸ τοὺς Paul Lauterbur τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἰλινόις καὶ τοῦ Sir Peter Mansfield τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Nottingham, οἱ ὁποῖοι βραβεύθηκαν μὲ τὸ βραβεῖο Nobel τὸ 2003. Πρῶτος ὁ R. Damadian τὴν ἐφάρμοσε στὴν κλινικὴ ἱατρικὴ καὶ πέτυχε τὴν ἀπόλυτα εὐκρινῆ ἀπεικόνιση τῶν μαλακῶν ἰσθῶν. Οἱ δύο αὐτὲς πρωτοποριακὲς τεχνικὲς προετοίμασαν τὴν ὁδὸ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἔνδοσκοπικῆς χειρουργικῆς καὶ μὲ τὴ συνδρομὴ τῶν ἀπεικονιστικῶν ὑπερήχων.
- Ἀκολούθησε ἡ εὐρέως διαδεδομένη σήμερα λαπαροσκοπικὴ χειρουργικὴ μὲ τὶς πλείστες ἐφαρμογές της, ὅπως ἡ κολονοσκοπικὴ ἐξαίρεση ὄγκων, ἡ χολοκυστε-

κτομὴ καὶ ἡ ἐξαίρεση ἄλλων πασχόντων σπλαγχνικῶν ὀργάνων. Πρωτοποριακὴ καὶ παραπλήσια τεχνικὴ εἶναι ἡ ἀρθροσκοπικὴ χειρουργικὴ καὶ ἡ μικροδισκεκτομὴ τῆς Σπονδυλικῆς Στήλης (Σ.Σ.), οἱ ὁποῖες ὀδήγησαν στὴν καθιερωμένη πλέον τεχνικὴ τῆς Minimally Invasive Surgery (M.I.S.), ἐφαρμοζόμενης μὲ ἐπιτυχία στὶς ὀλικές ἀρθροπλαστικὲς ἰσχιῶν καὶ γονάτων. Αὐτὴ ἡ συγκεκριμένη τεχνικὴ τῆς ἐλάχιστης χειρουργικῆς προσεγγίσεως ἀνέτρεψε τὸ διαχρονικὸ ἀξίωμα ὅτι μὴ μὲγάλῃ χειρουργικῇ τομῇ ἀναδεικνύει τὸν ἀριστο χειρουργό. Στὴν ἴδια τεχνικὴ ἀνίκηει καὶ ἡ κυφοπλαστικὴ μὲ τὰ πολλὰ πλεονεκτήματά της στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ὀστεοπορωτικῶν, τραυματικῶν καὶ παθολογικῶν καταγμάτων τῆς Σ.Σ., κυρίως τῆς ὀσφυϊκῆς καὶ θωρακικῆς μοίρας. Σήμερα ἡ M.I.S. καθίσταται δόκιμη τεχνικὴ ἐπιλογῆς, μὲ σημαντικὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ ὀφέλη, ἐπειδὴ ἐξασφαλίζει μικρὸ χειρουργικὸ χρόνον καὶ μικρὴ διάρκειά νοσηλείας. Πέραν πάσης ἀμφιβολίας, τὸ ἱατροβιολογικὸ πλεονέκτημα εἶναι σημαντικό: τὸ νὰ φθάνεις στὸν ἐπιδιωκόμενον χειρουργικὸ στόχον μὲσφ μᾶς ἐλαχίστων διαστάσεων τομῆς καὶ περιορισμένης χειρουργικῆς ἰστικῆς κακώσεως.

Στὴ φαρέτρα τῶν σημαντικῶν ἱατρικῶν ἐξελίξεων περιλαμβάνονται:

- Ἡ ἀκτινοθεραπευτικὴ τῶν ὄγκων, μὲ τὴν τεχνικὴ τοῦ γραμμικοῦ ἐπιταχυντῆ καὶ ἄλλων παρεμφερῶν μηχανημάτων, ἡ ὁποία δημιουργεῖ συγκλίνουσες ἀκτίνες X ὑψηλῆς ἐνέργειας ἀπὸ 6-20 Mega Volt ἀπολύτου ἀκριβείας ἐπὶ τοῦ προδιαγεγραμμένου στόχου νεοπλασματικοῦ ὄγκου.
- Πέραν τῆς στοχευμένης ἐξωσωματικῆς ἀκτινοθεραπείας μὲ τὴν τεχνικὴ τοῦ γραμμικοῦ ἐπιταχυντῆ, ἐπετεύχθη προσφάτως

ό συνδυασμός της ακτινοθεραπείας κατά τη χειρουργική επέμβαση “in situ” με τη χρήση του Intra Beam System. Η εταιρεία Carl Zeiss συνέχισε τη σχεδιασθείσα τεχνική της Photo Electron, εταιρείας του κ. Πέτρου Νομικού. Με αυτή παρέχεται η δυνατότητα της άμεσης ακτινοθεραπείας των χειρουργικών ορίων της ανατομικής περιοχής του όγκου, άμέσως μετά την εξαίρεσή του και προ της συγκλίσεως του χειρουργικού τραύματος (Intra Operative Radiotherapy). Η τεχνική αυτή έχει εφαρμογή στους πρώιμους πρωτοπαθείς καρκίνους του μαστού, κατά τη διάρκεια της χειρουργικής επέμβασής, άπευθείας σε μια εφάπαξ συνεδρία, ή και σε συνεργασία με την εξωσωματική ακτινοθεραπεία του γραμμικού. Αυτή η πρόσφατη σημαντική τεχνική επιτυχία προήλθε από την πειραματική μελέτη Target Trial, η οποία εκπονείται σε 40 διεθνή κέντρα χειρουργικής ογκολογίας του μαστού με ένθαρρυντικά αποτελέσματα, για την εφαρμογή της στη θεραπεία και άλλων κλειστών όγκων, όπως του παχέος έντερου, του προστάτου και του έγκεφάλου, απ’ όπου πρωτοξεκίνησε. Η πιο πρόσφατη εξέλιξη του Intra Beam System, που άφορᾷ την Όρθοπεδική, είναι η δυνατότητα της ακτινοθεραπευτικής άγωγής προ της κυροπλαστικής σε παθολογικά κατάγματα της Σ.Σ. (παρηγορητική ακτινοθεραπεία). Με την τεχνική της Intra Beam System έχει εμπλακεί και ο Έλλην Μαρίνος Μεταξάς, Φυσικός Ιατρικής, κάτοχος Ph.D., μέλος της συντονιστικής έπιστροπής (Steering Committee). Έπιπλέον, σήμερα, Έλληνες έπιστήμονες στο Τεχνικό Πανεπιστήμιο του Μονάχου έπεξεργάζονται την τεχνική με την οποία τα καρκινογόνα κύτταρα θα φωσφορίζουν, ώστε να είναι εύκολότερη ή χειρουργική εξαίρεσή τους και η διαχειρουργική ακτινοβολία τους “in situ”.

– Άλλη σπουδαία εφαρμογή ύψηλης τε-

χνολογίας είναι η ακτινοχειρουργική στον έγκέφαλο με την ανακάλυψη το 1968 του Σουηδού Καθηγητή της Νευροχειρουργικής Lars Leksell της συσκευής Gamma Knife, όπου πηγή κοβαλτίου 197 συγκλινουσών ακτίνων γ ελάχιστης έντάσεως σκοπεύουν, με άπόλυτη ακρίβεια, τον προδιαγεγραμμένο στόχο. Έτσι αντιμετώπιζονται διάφοροι καλοήθεις και κακοήθεις όγκοι του έγκεφάλου, μηνιγγίωμα, άδένωμα της ύποφύσεως, μελάνωμα του όφθαλμού, γλοιώματα και λοιποί μεταστατικοί όγκοι. Είναι γνωστό ότι περισσότεροι από 50.000 άσθενείς ανά τον κόσμο υποβάλλονται έτησίως σε αυτή την έπεμβατική ακτινοχειρουργική τεχνική. Σε μεγάλο νοσοκομείο της Άθήνας έχουν διενεργηθεί την τελευταία έξαετία πέραν των 1300 θεραπειών, με αξιόπιστα άποτελέσματα ισάξια αντίστοιχων κέντρων του έξωτερικού.

- Έπίσης αναφέρουμε την πρόσφατη, χρησιμοποιούμενη και στην Έλλάδα, παραπλήσια της προηγουμένης τεχνική του Cyber Knife του καθηγητή της Νευροχειρουργικής του Πανεπιστημίου Stanford Dr. John Alder, η οποία, χάρι στη ρομποτική της ικανότητα, έπιτυγχάνει ακριβείς έπεμβατικές θεραπείες σε δυσχερείς τοπογραφικώς νεοπλασματικούς όγκους και άγγειακές δυσπλασίες.
- Θα ήταν παράλειψή μας να μην αναφερθούμε έδῶ στην τεχνική PET (τομογραφία εκπομπής ποζιτρονίου), που χρησιμοποιεί το ποζιτρόνιο στην πυρηνική Ιατρική, μέσω της οποίας εξασφαλίζεται αξιόπιστη διάγνωση και έντόπιση του όγκου, και διαμέσου σταδιοποιήσεως του έχουμε έπαρκή πληροφορηση για τυχόν μεταστάσεις του. Έπιπλέον δέ έχουμε και την είσαγωγή ύβριδικών διαγνωστικών μηχανημάτων, δηλαδή τομογράφου PET σε συνεργασία με άξονικό τομογράφο (PET-CT), αλλά και προσφάτως PET με μαγνητικό τομογράφο (PET-MRI), που

παρέχει δυνατότητες άρτιας μοριακής και ανατομικής πληροφορίας.

- Τελειώνοντας με τις παρατιθέμενες ύψηλης τεχνολογίας τεχνικές, οι οποίες ως επί το πλείστον άφορουν την επάρατη νόσο, είναι χρήσιμο να κάνουμε μνεία της ρομποτικής χειρουργικής με την τεχνική του DaVinci. Είναι σημαντική ή προσφορά της με την έννοια της κατευθυνόμενης πλοηγίσεως, και ως έκ τούτου μειώνεται ο χρόνος της έγχειρίσεως. Η τεχνική αυτή εφαρμόζεται και στην Όρθοπεδική στην κυροπλαστική και τη σπονδυλοδεσία της Σ.Σ.

ντικές έρευνητικές έπιτυχίες που άρχισαν να εφαρμόζονται στην κλινική Ιατρική. Ό καθηγητής της Φαρμακολογίας του Πανεπιστημίου του Cambridge Mac Newton, πειραματιζόμενος με σειρά φαρμάκων, κατάφερε να άπομονώσει φάρμακο που μπλοκάρει την πρωτεΐνη την όποία εκπέμπει το γονίδιο CHN2, υπεύθυνο για το χρόνιο νευροπαθητικό άλγος. Σημαντική φαρμακευτική θεραπεία, δεδομένου ότι ένα 20% των άσθενών που πάσχουν άπο χρόνιο νευροπαθητικό άλγος όδηγούνται σε κατάθλιψη, και το 25% έξ αυτών χάνουν τη δουλειά τους.

Στόν αντίποδα τών θαυμαστών τεχνολογικών έπιτευγμάτων με την άλματώδη εξέλιξή τους στην Ιατρική προβάλλει ή όλοένα αυξανόμενη σοβαρή κρίση στο Ιατρικό λειτούργημα. Με την υπερεξειδίκευση μέσω της ύψηλης τεχνολογίας, άπωλέσαμε την πίστη μας προς τρεις θεμελιώδεις άρχές, οι όποιες όφείλουν να κυριαρχούν σε μιá πολιτισμένη κοινωνία και εκφράζονται με τις λέξεις σύμβολα: Άλήθεια, Εύθύνη, Καθήκον.

Κλείνουμε το θέμα της Τεχνολογίας, αναφέροντας τρεις έλπιδοφόρες πρόσφατες ανακαλύψεις:

- Έκείνη της κατασκευής τεχνητής τραχείας άπο τόν καθηγητή Camarini στη Μαδρίτη, ό όποιος άφαίρεσε τμήμα τραχείας προσβεβλημένο άπο καρκίνο και χρησιμοποιώντας το ως ίκρίωμα το έλλουσε με βλαστοκύτταρα, παρασκευάζοντας νέα τραχεία, την όποία μεταμόσχευσε στόν διασωληνωμένο καρκινοπαθή άσθενή του. Στο πανεπιστημιακό νοσοκομείο της Μαδρίτης άρκετοι παραπληγικοί άσθενείς παρουσίασαν σημαντική βελτίωση μετά άπο μεταμόσχευση βλαστοκυττάρων στόν νωτιαίο μυελό, τα λεγόμενα stem cells.
- Προσφάτως άνακοινώθηκαν δύο σημα-

- Ίδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο σημαντικό έπίτευγμα της ανακάλυψης του γονιδιακού μας κώδικα DNA άπο τους Watson και Crick το 1953 και τη χαρτογράφισή του (διπλή έλικα) άπο τόν γεωφυσικό Wilking, καθηγητή του King's College London. Το 1962 οι άνωτέρω τρεις σπουδαίοι έπιστήμονες μοιράσθηκαν το βραβείο Nobel Ιατρικής. Σπουδαία έπίσης είναι ή προσφορά της ναοτεχνολογίας στη μοριακή Ιατρική.

* * *

Στόν αντίποδα τών θαυμαστών τεχνολογικών έπιτευγμάτων με την άλματώδη εξέλιξή τους στην Ιατρική, που έπιτρέπουν άκόμη και την εισβολή στο άνθρωπino ύποσυνείδητο, προβάλλει ή όλοένα

αύξανόμενη σοβαρή κρίση στο ιατρικό λειτουργήμα. Με την υπερεξειδίκευση μέσω της υψηλής τεχνολογίας, απωλέσαμε την πίστη μας προς τρεις θεμελιώδεις αρχές, οι οποίες όφειλουν να κυριαρχούν σε μια πολιτισμένη κοινωνία και εκφράζονται με τις λέξεις σύμβολα: Αλήθεια, Ευθύνη, Καθήκον. Ο συμβολισμός τους τείνει να παραγραφεί στην υλιστική εποχή μας.

Η **Αλήθεια** θα άρμοζε να είναι άσβεστος φάρος, οδηγός στην επαγγελματική και κοινωνική ζωή των ανθρώπων. Δυστυχώς, σήμερα τείνει να σπανίζει. Αντιθέτως, το ψεύδος επικρατεί, ανεξαρτήτως επιπέδου μορφώσεως και επαγγέλματος, είτε υπό τη μορφή της διαφημίσεως και της υποκρισίας, είτε ακόμη και του ωμού θράσους. Και τούτο, διότι συγκεντρώνει τις προτιμήσεις της πλειοψηφίας, ή όποια άρέσκεται συχνά στην ωραιοποίηση των γεγονότων. Από τους ιατρούς, και ιδιαίτερα τους χειρουργούς, διενεργούνται συχνά επεμβάσεις χωρίς την τεκμηριωμένη επιστημονική ένδειξη, παρακάμπτοντας το θεμελιώδες αξίωμα ότι «ό καλός χειρουργός όφείλει να γνωρίζει το ίδιο καλά την ένδειξη όσο και την τεχνική της έγχειρήσεώς του». Κλασικό παράδειγμα οι μαιευτήρες-γυναικολόγοι, οι οποίοι πολλάκις μετατρέπουν τον φυσιολογικό τοκετό (βιολογικό φαινόμενο) σε τοκετό διά καισαρικής τομής.

Η **Ευθύνη**, λέξη σχεδόν άγνωστη στον στενό και ευρύτερο δημόσιο τομέα, έχει στην κυριολεξία καταστρατηγηθεί από τον άπαξιωτικό νόμο περί ευθύνης υπουργών και δημοσίων ταγών. Δυστυχώς ή ανευθυνότητα διαθέτει όπαδοίς και στον ιατρικό χώρο, λόγω και της επικρατούσας άτιμωρησίας. Αν και η ευθύνη του ιατρού είναι αυτονόητη, λόγω των υπηρεσιών υγείας που αυτός είναι ταγμένος να προσφέρει, δυστυχώς στην εποχή μας έχουμε κατορθώσει το αυτονόητο να αποτελεί εύχαριστη έκπληξη.

Το **Καθήκον**, υπό την ευρεία έννοια, το οποίο ένστερνιζόταν κάποτε ή κοινωνία, από τον μαθητή μέχρι τον Πρύτανη, από τον δημόσιο υπάλληλο μέχρι τον στρατιώτη, σήμερα αποτελεί είδος έν ανεπαρκεία. Στον δικό μας χώρο το καθήκον του ιατρού προς τον άσθενή του αποτελεί βασικό αξίωμα του λειτουργήματος. Σε πολλές περιπτώσεις όμως συγχέεται με τη νεότερη έννοια «δικαίωμα». Αυτό τό «δικαίωμα» μάς οδηγεί συχνά σε στρεβλές αποφάσεις και έπιλογές, κυρίως όταν απολήγει σε ίδιον όφελος. Στον δημόσιο τομέα, ή έννοια του καθήκοντος άλλοιώνεται με τό «γρηγορόσημο» και τό «φακελλάκι». Σε έμάς τούς ιατρούς, τό φακελλάκι άπαξίωσε τον ρόλο μας και γίναμε διεθνώς κατακριτέοι. Στον ιδιωτικό τομέα, ή αυτονόητη προσφορά υπηρεσιών υπερκοστολογείται, ώσαν να ήταν παροχή σπανίου είδους. Η άπεμπόληση του καθήκοντος ύφίσταται, έπειδή οι νόμοι και οι κανόνες περί ήθικης και εύσυνειδήσιας δεν έφαρμόζονται από τά άρμόδια όργανα. Εύτυχώς υπάρχουν ακόμη έξαιρέσεις, για να έπιβεβαιώνουν τον κανόνα.

Η Ιατρική είναι μία από τις αξιολογότερες έπιστήμες, διότι υπηρετεί ό,τι πολυτιμώτερο έχει ό άνθρωπος, την ΥΓΕΙΑ, υπό την αυστηρή προϋπόθεση της τήρησης των ήθικων αξιών και των Ίπποκρατικών αρχών. Η ήθικη και ό άνθρωπισμός είναι άπαραίτητα στοιχεία στην καθημερινή ιατρική πράξη. Σε κανένα άλλο έπάγγελμα δεν ύπολογίζονται τόσο πολύ όσο στην Ιατρική. Κατά τον Πλάτωνα, «*πάσα έπιστήμη χωριζόμενη δικαιοσύνης και της άλλης άρετής πανουργία, ου σοφία φαίνεται*» – ύπέροχο άπόφθεγμα, που προσιδιάζει άπόλυτα στο ιατρικό λειτουργήμα. Μακάρι όλα αυτά να αποτελούσαν μέρος ένός έπίκτητου γονιδίου μας, διότι τότε δεν θα χρειαζόταν καμία παραίτηση. Θεωρώ ότι όφείλω να ζητήσω συγγνώμη έκ μέρους της γενιάς μου, διότι πολλοί από μάς από τις

ήγετικές θέσεις θα μπορούσαμε ένδεχομένως να γαλουχήσουμε πιδό πειστικά τούς νεοσσούς μαθητές μας.

Σήμερα ή κρίση τού Ίπποκρατείου λειτουργήματος ταλανίζει παγκοσμίως τό ιατρικό σώμα και έπικεντρώνεται στην άλλαγή τής ταυτότητας τού ιατρού στόν έπαγγελματικό και κοινωνικό χώρο. Ή διατάραξη τής διαπροσωπικής σχέσεως ιατρού-άρρώστου, ή άπώλεια τής άξιοπρέπειας και γενικώτερα ή ύποβάθμιση τής άκαδημαϊκής ιατρικής έχει όδηγήσει σε άγαστή συνεργασία μετά τών άσφαλιστικών έταιρειών και τών ιατροβιομηχανικών έπιχειρήσεων. Ή έπιδίωξη μεγιστοποίησης τού κέρδους άποπροσανατολίζει τό ιατρικό λειτουργήμα. Δυστυχώς ζούμε σε

ή λαϊκή ρήση πού έπικρατοΰσε μέχρι πρόσφατα στη συνείδηση τών άπλών ανθρώπων: «Μετά τόν Θεόν, ό Ιατρός». Δυστυχώς σήμερα ισχύει τó ρηθέν υπό τού Γάλλου Βιολόγου Φιλοσόφου J. Rostand: «Ή ύψηλή τεχνολογία μās έκανε θεούς, πριν άκόμη άξιοθούμε να γίνουμε άνθρωποι». Αυτό φοβόμυαι πώς μερικοί ιατροί τó ξεχάσαμε. Μεταλλαχθήκαμε από λειτουργούς τής ιατρικής έπιστήμης σε στυγνούς τεχνοκράτες και μετονομασθήκαμε εις Ήπαγγελματίες Ύγείας, όπως άποκαλούμαστε τελευταίως από μερικούς.

Οί κατευθυντήριες γραμμές ήθικής και δεοντολογίας πού διέπουν σήμερα τήν έρευνα και τήν τεχνολογία τείνουν να θεωρούνται άμελπτες. Άπεναντίας, τó

Σήμερα ή κρίση τού Ίπποκρατείου λειτουργήματος ταλανίζει παγκοσμίως τó ιατρικό σώμα και έπικεντρώνεται στην άλλαγή τής ταυτότητας τού ιατρού στόν έπαγγελματικό και κοινωνικό χώρο. Ή διατάραξη τής διαπροσωπικής σχέσεως ιατρού-άρρώστου, ή άπώλεια τής άξιοπρέπειας και γενικώτερα ή ύποβάθμιση τής άκαδημαϊκής ιατρικής έχει όδηγήσει σε άγαστή συνεργασία μετά τών άσφαλιστικών έταιρειών και τών ιατροβιομηχανικών έπιχειρήσεων.

μιά κοινωνία πού όδηγείται στην παρακμή, και δέν διαφαίνεται καμμία έλπίδα πού θα άναχαπίσει τήν άπαξίωση τού άνθρωπιστικού ρόλου τών ιατρών. Γεγονός είναι ότι οι ιατροί χάσαμε τήν άπεριόριστη έμπιστοσύνη πού έμπνέαμε στους άσθενείς μας.

Ό Κινέζος φιλόσοφος Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) πρέσβευε ότι «Είς πāsαν άνθρωπίνην δρāsιν έχουμε τήν χρείαν άπεριορίστου έμπιστοσύνης, και άνευ ταύτης οΰδέν έστι γενέσθαι». Ό σοφός καθηγητής Μαρίνος Γερουλάνος διδασκε τούς φοιτητές του: «Άκόμη και ένας άπλός τραυματισμός ιάται ταχύτερον, όταν ό θεράπων ιατρός έχει ψυχική έπαφή με τόν άσθενή του». Είναι παγκοσμίως γνωστή

στοιχείο τής δολιότητας, τó όποιο άποτελεί σοβαρή παραβατική πράξη με ποινικές προεκτάσεις, παραβλέπεται συχνά άκόμη και στα καλύτερα ιατρικά κέντρα τών ΗΠΑ. Είναι γνωστή ή περίπτωση τού έπιφανούς ιατρού έρευνητή Dr. Andrew Freedman, Καθηγητή τής Χειρουργικής - Γυναικολογίας τού Πανεπιστημίου τού Χάρβαρντ, ό όποιος έφήρμοσε μιá δικής του έπινοήσεως τεχνική γονιμοποίησης σε στείρες γυναίκες. Τα δεδομένα πού παρουσίασε ήταν πλασματικά, και έπιπλέον προκάλεσαν σοβαρά προβλήματα υγείας στόν γυναικείο πληθυσμό πού ύπεβλήθη στην τεχνική του. Όταν άπεκαλύφθη ή άπάτη, έπειδή όμολόγησε τήν πράξη του,

ἀππλλάγη τῶν κατηγοριῶν. Ὡς γνωστόν, ἡ ὁμολογία ἐπιφέρει μείωσι τῆς ποινῆς, ὃχι ὅμως ἀτιμωρησία. Ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε δύο ἀκόμη χαρακτηριστικά παραδείγματα δολιότητος καὶ παραβάσεως τοῦ ἱατρικοῦ λειτουργήματος, καὶ αὐτὰ ἀπὸ τῆς Ἡνωμένης Πολιτείας. Ἡ παραβατικότητα καὶ ἡ ἐγκληματικὴ διάστασί τους κίνησαν τὸ παγκόσμιο ἐνδιαφέρον:

1. Τὸ 1962 ἀποκαλύφθηκε ὅτι οἱ γυναῖκες ποὺ λάμβαναν θαλιδομίδη γιὰ τὴν καταπολέμησι τῆς ναυτίας κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐγκυμοσύνης δὲν εἶχαν ἐνημερωθεῖ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δοκιμασίας φαρμάκου καὶ συμμετεῖχαν ἐν ἀγνοίᾳ τους σὲ κλινικὴ ἔρευνα. Ἀργότερα ἀποκαλύφθηκε ὅτι τὸ φάρμακο προκαλοῦσε ἀμελία λόγω διακοπῆς αἱματώσεως.

ἀπὸ τοὺς ἐλαχίστους ἐπιζῶντας καὶ ἀπὸ τῆς οἰκογένειας τῶν ἀπολεσθέντων ἑξατίας τῆς σύφιλης ἀσθενῶν.

Ὁ ἱατροφιλόσοφος John Zimay, σὲ ἄρθρο του περὶ φιλοσοφίας τοῦ ἥθους τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, πρὸςβέβει ὅτι ἡ πλαστικότητα, ἡ χάλκευσι καὶ παραποίηση τῶν δεδομένων ὡς καὶ ἡ κλεψιτυπία ἀποτελοῦν παραβάσεις θεμελιωδῶν ἀξιών, ἀλλὰ καὶ ποινικὰ ἀδικήματα, καὶ ὀρθῶς ἀποκαλοῦνται μάλιστα τῆς ἀκαδημαϊκῆς κοινότητος. Σαφῆς παραλληλισμὸς αὐτῶν δύναται νὰ γίνῃ μὲ τῆς ἐναλλακτικῆς παραπλήσιες θεραπείες ποὺ ἐφαρμόζονται σὲ σοβαρὰς παθήσεις. Παραδείγματος χάριν, στὸν καρκίνου τοῦ μαστοῦ μὲ πολλαπλὰς μεταστάσεις συχνὰ διενεργεῖται μεταμόσχευσι μυελοῦ τῶν ὀστέων ὡς εὐστοχη

Στὴ σύγχρονη ἐποχὴ τῆς ὑψηλῆς τεχνολογίας, τῆς κοινωνίας τῆς πληροφορικῆς καὶ τῆς ἀναδύσεως τοῦ ψηφιακοῦ πολιτισμοῦ, τὸ Ἱπποκράτειο πνεῦμα καὶ ἡ ἠθικὴ τῆς λευκῆς μπλούζας ἀποτελοῦν τὰ ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ στοιχεῖα γιὰ τὴ συνέχισι τῆς δημιουργικῆς πορείας τοῦ ἱατρικοῦ σώματος καὶ τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ρόλου του, ὅπου γῆς. Βιώνουμε τὴν ἐποχὴ τοῦ ὑλισμοῦ, τῆς ἰσοπέδωσης τῶν ἠθικῶν ἀξιών καὶ ἀρχῶν, καὶ εἶναι μεγάλη πρόκλησι ἡ προσπάθεια ἐπικράτησι τοῦ Ἱπποκρατείου πνεύματος στὸ παρὸν καὶ στὸ μέλλον τοῦ κόσμου.

---

2. Τὸ 1972 ἀνακοινώθηκαν τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς μακροχρόνιας κλινικῆς μελέτης μὲ θέμα τὴ σύφιλι, ἡ ὁποία ξεκίνησε τὸ 1932 στὴν πολιτεία τῆς Ἀλαμπάμα. Ἀποκαλύφθηκε ὅτι σὲ 400 Ἀφροαμερικανοὺς ἀρνήθηκαν νὰ χορηγήσουν τὴν ἐνδεδειγμένη φαρμακευτικὴ ἀγωγή τῆς νόσου, προκειμένου νὰ παρατηρήσουν τὴ φυσικὴ πορεία τῆς. Ἐπαίσχυντο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας τῆς δημόσιας ὑγείας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ποὺ ἔκλεισε ὀριστικὰ τὸν Μάιου τοῦ 1997, ὅταν ὁ Πρόεδρος Κλίντον ἐξήτησε δημοσίως συγγνώμη

ἐναλλακτικὴ θεραπεία, δυστυχῶς ὅμως μὲ ἀμφισβητούμενα ἀποτελέσματα. Ἐπίσης γίνονται ἐφαρμογῆς θεραπευτικῶν σχημάτων, ἐπειδὴ ἀναγράφονται στὸ διαδίκτυο, ἄνευ ἀποδεδειγμένης ἐπιστημονικῆς τεκμηρίωσης, γεγονός ἰδιαίτερα ἐπικίνδυνου στίς χειρουργικῆς ἐπεμβάσεις.

Ἡ αἰτιολογία τοῦ συνδρόμου τῆς δολιότητος ἔχει συνήθως ὡς κίνητρο τὸν ὠφελισμὸ, εἴτε τὸν οικονομικὸ, μέσα ἀπὸ τὴ χρῆσι φαρμάκων, ἀτεκμηρίωτων ἱατρικῶν προϊόντων καὶ βιοτεχνικῶν παρασκευασμάτων ἀμφιβόλου ποιότητος (μοσχεύματα),

είτε την προβολή μέσα από έρευνητικές εργασίες, όπου παρουσιάζονται παραποιημένα ή πλασματικά αποτελέσματα, προκειμένου να σπληνχθεί ή αληθοφάνεια της έρευνας. Αυτά αποτελούν χαρακτηριστικές πρακτικές άπληστίας, υπερβολικά δεδομένες στην εποχή μας. Ο Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Κοπεγχάγης Pors Riis εξέφρασε κάποτε τον σκεπτικισμό του: «Είναι άπορίας άξιον πόσο συχνά εύφεις άνθρωποι εμπλέκονται σε δόλιες συμπεριφορές, ενώ υποτίθεται ότι έχουν “άρκετο μυαλό” (ought to know better), για να μην προβαίνουν σε παρόμοιες πράξεις».

Η δολιότητα στον χώρο της Ιατρικής καθίσταται περισσότερο επικίνδυνη σε σχέση με όποιονδήποτε άλλο επιστημονικό χώρο. Είναι έπαισχυντος τρόπος που χρησιμοποιεί ο άδίστακτος άρβίστας, προκειμένου να σκαρφλώσει στο Ήβερεστ της επιστημονικής και επαγγελματικής έπιτυχίας. Η δολιότητα στην έρευνα είναι πολύ πιο ύπουλη και πιο δύσκολο να άποκαλυφθεί. Συχνά πολλές περιπτώσεις κάλπικων εργασιών παραμένουν άδιερεύνητες, μολύνοντας έσαει τη διεθνή βιβλιογραφία.

Κατά τον Δικαστή Round, τέως Κοσμήτορα της Νομικής Σχολής του Χάρβαρντ: «Ο σκοπό της Ιατρικής δεν είναι ούτε οικονομικού ούτε πολιτικού ενδιαφέροντος, αλλά ή συνεχής άσκηση για την εκμάθηση μιας τέχνης ύψηλών προδιαγραφών με στόχο την προσφορά ύπηρεσιών υγείας στην κοινωνία». Γι' αυτό άπαιτούνται σοβαροί έποπτικοί θεσμοί και όργανα, όπως πειθαρχικά συμβούλια, έπιτροπές δεοντολογίας και συμβούλια δια την προάσπιση της άκεραιότητας στον χώρο της ιατρικής έρευνας (Commission or Research Integrity).

Μέσω όλων αυτών αναγνωρίσαμε τον έχθρό, και αυτός είναι έμεις οί ίδιοι οί διαχειριστές της τεχνολογίας και του τρόπου έφαρμογής της. Φθάσαμε μέχρι ίσοπεδώσεως των ήθικων άξιών. Βεβαίως, έμεις οί ίδιοι φέρομε άποκλειστικά την κύρια

εύθύνη γι' αυτή την κατολίσθηση του ιατρικού λειτουργήματος, και σαφώς δεν είναι μόνο υπεύθυνες ή τεχνολογία και ή κακή διαχείρισή της. Ίσως σημαντική μερίδα ευθύνης έχει και ή Πολιτεία, που, για ψηφοθηρικούς και πελατειακούς λόγους, άφησε άνεξέλεγκτο το ιατρικό έπάγγελμα και συνέβαλε ουσιαστικά στον υπερπληθωρισμό του ιατρικού κόσμου στη χώρα μας, όπως δεκνύουν πρόσφατα στατιστικά δεδομένα της Παγκοσμίου Όργανώσεως Υγείας. Η Ελλάδα, με πληθυσμό δέκα έκατομμυρίων, διαθέτει 62.856 μάχιμους ιατρούς, με τους 29.000 περίπου συνωστισμένους στο λεκανοπέδιο της Άττικής. Ένψ αντίστοιχος στην Φινλανδία, με πληθυσμό πέντε έκατομμύρια περίπου, ό αντίστοιχος άριθμός ιατρών δεν υπερβαίνει τις 7.695. Η μεγάλη πληθώρα των Έλλήνων ιατρών καταδεικνύεται και από έναν άλλο στατιστικό δείκτη. Στις ΗΠΑ ένας ιατρός καλύπτει 1.122 πολίτες. Ο αντίστοιχος μέσος άριθμός στην Ευρώπη είναι 657, και στην Ελλάδα 167.

Το ιατρικό σωμα παγκοσμίως θα έπρεπε μέσω ρυθμιστικών ύπηρεσιών και κατατευθυντηρίων κανόνων να προφυλάσσει τον «Ίππότη με τη λευκή μπλούζα». Η ιατρική κοινότητα θα όφειλε να διαθέτει τη θέληση και το σθένος να άνηψώνει και τονώνει το λειτουργήμα του ιατρού μέσω της εκπαίδεύσεως και μετεκπαίδεύσεως, μέσα από τα άναρίθμητα παραδείγματα άλτρουισμού, αυτοθυσίας και άνιδιοτέλειας τόσο στην έρευνα όσο και στην πράξη. Όπως αυτοί οί γίγαντες της Βιοϊατρικής, που ύπηρεξαν πρόδρομοι της έκπληκτικής εξέλιξης της ιατρικής έπιστήμης.

Στη σύγχρονη εποχή της ύψηλης τεχνολογίας, της κοινωνίας της πληροφορικής και της άναδύσεως του ψηφιακού πολιτισμού, το Ίπποκράτειο πνεύμα και ή ήθικη της λευκής μπλούζας άποτελούν τα εκ των ών ούκ άνευ στοιχεία για τη συνέχιση της δημιουργικής πορείας του

ιατρικού σώματος και του ανθρωπιστικού ρόλου του, όπου γής. Βιώνουμε την εποχή του υλισμού, της ισοπέδωσης των ήθικων αξιών και αρχών, και είναι μεγάλη πρόκληση ή προσπάθεια επικράτησης του Ίπποκρατείου πνεύματος στο παρόν και στο μέλλον του κόσμου. Ό καθένας από μας τους ιατρούς ως επιστρατεύει τον καλύτερο εαυτό του και τις δυνάμεις του να αντισταθεί στην ήθικη κατολίσηση της παρακμάζουσας κοινωνίας. Άς προσπαθήσουμε να φύγουμε από τό «έγώ» και να γίνουμε θιασώτες του «έμεις». Ό Έλύτης στους *Χαρακτηρισμούς* του αναφέρει: «Όι Έλληνες ανέκαθεν διέθεταν μιὰ αυθεντική

έρευνητοῦ νὰ φθάσει στήν ἀλήθεια καὶ τοῦ κλινικοῦ νὰ εἶναι πάντα ἄξιος λειτουργός, ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ τίμημα τῆς ἀπολαβῆς του. Στὸ ἀνεπανάληπτο ταξίδι τῆς Ἱατρικῆς, ἀρωγὸς ὑπῆρξε ἡ πίστη μου πρὸς τὸν Θεό, γιατί, ὅπως δίδασκε ὁ Einstein τοὺς μαθητῆς του, «Χωρὶς Πίστη δὲν προχωρᾶμε πρὸς τὸ δημιουργικὸ μέλλον, ἀνεξαρτήτως ἂν ἡ πίστη μας ἀναφέρεται σὲ κάποια ἱερῆ ἀφρηρημένη ἔννοια ἢ εἰς ἓνα σπουδαῖο τεχνικὸ ἐπίτευγμα... Καὶ ἂν δὲν ἔχουμε Θεό, νὰ τὸν κατασκευάσουμε».

Κλείνοντας, ὡς εὐχὴ στους νέους ὁμότεχνους συναδέλφους μας, θὰ ταίριαζαν ἐδῶ κατὰ παράφρασιν οἱ παρανέσεις τοῦ

ἀρχοντιά. Ό σμερινὸς Νεοέλληνας ἐκπέμπει μιὰ ξενόφερτη μίμηση».

Σήμερα, μετὴ συμπλήρωση τῶν 57 χρόνων ἀσκίσεως ἱατρικῆς, ἐξακολουθῶ νὰ εἶμαι ὀπαδὸς τοῦ Σωκρατικοῦ δόγματος «ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα», καὶ γι' αὐτὸ «γηράσκω ἀεὶ διδασκόμενος», ὀραματιζόμενος τὴν ἐσαεὶ προσπάθεια τοῦ ἱατροῦ

πατριώτη μου γνωστοῦ ποιητῆ καὶ ἀνυπέβλητου στοχαστῆ Ἀνδρέα Τυπάλδου Λασκαράτου πρὸς τὰ παιδιά του: «Νὰ ἔχετε νοῦ καὶ φρόνηση περισσὴν, ψυχὴν καὶ καρδίαν μεγάλην, καὶ νὰ εἴστε πάντοτε τίμοι λειτουργοὶ τῆς ἐπιστήμης σας».

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Μ. ΜΕΤΑΞΑΣ

Καθηγητῆς Ὀρθοπαιδικῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ

Σὲ τρία ἄρθρα μας γιὰ τὸν σκοπὸ καὶ τὸ νόημα τῆς Ἱστορίας, ποὺ δημοσιεύθηκαν στὸ περιοδικὸ *Ἑλληνοχριστιανικὴ Ἀγωγή* (Φθινόπωρο 2013 καὶ Ἰανουάριος 2014), τονίσαμε ὅτι ἡ Ἱστορία ἔχει σκοπὸ καὶ νόημα, παρὰ τίς ἀντιρρήσεις μερικῶν ὀρθολογιστῶν. Ὁ ἀείμνηστος Ἀκαδημαϊκὸς καὶ πολιτικὸς Παναγιώτης Κανελλόπουλος γράφει ὅτι ἡ Ἱστορία καὶ ἡ ζωὴ ἔχει μεταφυσικὸ νόημα ἢ ζωὴ δὲν ἔχει νόημα. Καμμία γνώση δὲν μπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσει τὴν πίστη. Ἡ γνώση μᾶς δένει μὲ ὅσα εἶναι γνωστά, ἢ πίστη μᾶς λυτρώνει, μᾶς πάει στὸ ἄγνωστο».¹

Σχετικὸ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ νοήματος τῆς ἱστορίας εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα τῆς πορείας καὶ τῆς κατευθύνσεως τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἔχουν διατυπωθεῖ δύο βασικὲς θεωρίες, ἡ θεωρία τῆς ἀνακυκλίσεως καὶ ἡ θεωρία τῆς προόδου.²

Κατὰ τὴν πρώτη θεωρία, ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται κυκλικά. Τὴ θεωρία αὐτὴ ὑποστήριξαν πολὺ μερικοὶ ἀρχαῖοι Ἑλληνες φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Πυθαγόρας, ὁ Ἡράκλειτος καὶ οἱ Στωικοί. Στὸν Μεσαίωνα ἐπικράτησε ἡ γραμμικὴ ἀντίληψη τῆς Ἱστορίας, τὴν ὁποία εἰσήγαγε ὁ Χριστιανισμὸς.

Μὲ τὴ μελέτη τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας ἀσχολήθηκαν πρὸ πολὺ οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι, καὶ μάλιστα οἱ ὀρθολογιστὲς καὶ οἱ κοινωνιολόγοι τὸν 17^ο καὶ 18^ο αἰῶνα, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ

Ὁρθολογισμοῦ ἢ Διαφωτισμοῦ (18^{ος} αἰ.) καὶ τοῦ Θετικισμοῦ (19^{ος} αἰ.). Μερικοὶ διατύπωσαν τὴ γνώμη ὅτι δὲν ὑπάρχει εὐθύγραμμ ἑξέλιξη καὶ πορεία στὴν Ἱστορία, δὲν ὑπάρχει σταθερὴ πρόοδος. Ὑπάρχουν περίοδοι ἀκμῆς καὶ περίοδοι παρακμῆς, σὲ ἓνα ἢ περισσότερους κλάδους τοῦ πολιτισμοῦ ἢ στὸ σύνολο τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ πορεία τῆς Ἱστορίας, εἶπαν, δὲν ἀκολουθεῖ πάντοτε εὐθύγραμμ ἑξέλιξη, ἀλλὰ διαγράφει μιὰ τεθλασμένη γραμμὴ, ἓνα ζίκ-ζάκ, ποὺ συχνὰ ὀδηγεῖ στὴν πρόοδο.

Ἄλλοι σύγχρονοι φιλόσοφοι παρομοιάζουν τὸν πολιτισμὸ μὲ τὰ ὀργανικὰ ὄντα καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ πολιτισμοὶ γεννιῶνται, ἀναπτύσσονται, ἀκμάζουν,

Κατὰ τὴ θεωρία τῆς προόδου, ὁ πολιτισμὸς ἐξελίσσεται προχωρώντας πάντοτε πρὸς τὸ καλύτερο, βαίνει ἀπὸ ἀπλοῦστερες σὲ συνθετώτερες καὶ τελειότερες μορφές.

παρακμάζουν, φθίνουν (Spengler, Toynbee κ.ἄ.). Ὅπως ἀναφέραμε, οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἔβλεπαν τὴν ἱστορία κυκλικά, δὲν τὴν ἔβλεπαν ὡς εὐθύγραμμ κίνηση πρὸς τὸ μέλλον. Τὴν εὐθύγραμμ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ἔφερε ὁ Χριστιανισμὸς (Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Αὐγουστίνος κ.ἄ.). Κατὰ τὸν Mircea Eliade, οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ πρωτόγονοι λαοὶ πιστεύουν στὴν περιοδικὴ ἐπανάληψη τῆς ἱστορίας καὶ ὅτι αὐτὴ κατευθύνεται ἀπὸ ἀρχέτυπα, τὰ ὁποῖα ἐκφράζονται μὲ τὴ μυθολογία καὶ τὴ θρησκεία. Ἐπομένως, ἡ κυκλικὴ θεωρία εἶναι μᾶλλον μιὰ ἀρχαῖκὴ καὶ πρωτόγονη

1 Παναγιώτη Κανελλόπουλου, *Ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἐποχὴ μας*, Ἀθήνα 1953, σελ. 77.

2 Θ. Βορέα, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν*, Ἐν Ἀθήναις 1935, σελ. 346-353.

ἀντίληψη τῆς ἱστορίας.³

Κατὰ τὴ δευτέρῃ θεωρία, τὴ θεωρία τῆς προόδου, ὁ πολιτισμὸς ἐξελίσσεται προχωρώντας πάντοτε πρὸς τὸ καλύτερο, βαίνει ἀπὸ ἀπλούστερες σὲ συνθετότερες καὶ τελειότερες μορφές. Ὁ ἄνθρωπος παλαιότερα βρισκόταν σὲ ἄγρια κατάστασι καὶ προχώρησε βαθμιαία πρὸς τὸν πολιτισμὸν. Ἡ πρόοδος ἀναφέρεται στὸ σύνολο τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε κλάδο του χωριστά. Ἔχουμε οἰκονομική, κοινωνική, ἐπιστημονική, τεχνική, καλλιτεχνική πρόοδο κτλ. Μπορεῖ ὁμως καὶ νὰ ἔχουμε πρόοδο σὲ ἕνα τομέα καὶ παρακμὴ σὲ ἄλλους τομεῖς.

Ἡ θεωρία τῆς προόδου προϋποθέτει εὐθύγραμμῃ θεώρησι τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποία εἰσήγαγε ὁ Χριστιανισμὸς. Γι' αὐτὸ ἡ ἀρχὴ τῆς θεωρίας αὐτῆς ἔγινε ἀπὸ χριστιανοὺς συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι ὑποστήριξαν ὅτι ἡ ἱστορία προχωρεῖ πρὸς τὴν πραγμάτωσι τοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πίστις αὐτὴ ὑποστηρίχθηκε ἔπειτα καὶ ἀπὸ πολλοὺς θεολόγους καὶ φιλοσόφους. Καὶ πιδ κοντὰ στὴν ἐποχὴ μας, ὁ Γάλλος βιοφυσικὸς καὶ φιλόσοφος Pierre Lecomte du Noüy, μέλος τοῦ Ἰνστιτούτου Παστέρ, γράφει ὅτι ἡ πρόοδος «δὲν εἶναι δυνατὴ, παρὰ μόνο ἐὰν παραδεχθῶμε τὸν Θεὸ ὡς Ἀρχηγὸ τῆς Δημιουργίας νὰ τὴν κατευθύνει πρὸς ἕνα τέλος ποῦ ὁ ἴδιος ἐπέλεξε».⁴

Ἀλλὰ τὸν 18^ο αἰῶνα ἡ θεωρία τῆς προόδου πῆρε κοσμικὸ χαρακτῆρα καὶ ἀποχωρίσθηκε ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ πίστι. Ἡ πρόοδος τῶρα ἀφορᾷ στὴν ἐπιστήμη, στὴν τεχνολογία, στὴν ἐξέλιξι τοῦ πολιτισμοῦ γενικά, καὶ θεωρεῖται μάλιστα ἀπεριόριστη. Τὴ θεωρία αὐτὴ ὑποστήριξαν τὸν 18^ο αἰῶνα οἱ ὄπαδοι τοῦ Διαφω-

τισμοῦ (Τυργκώ, Κοντορσέ κτλ.) καὶ τὸν 19^ο αἰῶνα ὁ Comte καὶ ἄλλοι. Ἡ θεωρία τῆς προόδου ἔγινε καὶ σὰν θρησκευτικὴ πίστι, ποῦ ἀντικατέστησε τὴν πίστι στὴ Θεία Πρόνοια. Μερικοὶ Διαφωτιστὲς ἦσαν πολέμοι τῆς θρησκείας καὶ πίστευαν ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης θὰ τὴν κάνει περιττὴ καὶ θὰ τὴν καταργήσει σύντομα.⁵

Οἱ ὄπαδοι τῆς θεωρίας τῆς προόδου πιστεύουν ὅτι ἡ πρόοδος λειτουργεῖ μηχανικά, αὐτόματα, σὰν φυσικὸς νόμος, χωρὶς συγκεκριμένο σκοπὸ, χωρὶς σχέδιο, χωρὶς νὰ τὴν κατευθύνει κανένας ὑπέρτατος Νοῦς. «Ὁ μοντέρνος ἄνθρωπος», γράφει ὁ P. Tournier, «ἐφεῦρε τὸν μῦθο τῆς προόδου, τὸν μῦθο ὅτι ὁ ἄνθρωπος βγήκε τυχαίως ἀπὸ τὴν ἀκίνητη ὕλη καὶ ὑψώθηκε ἀργὰ μόνος του πρὸς τὴν τελειότητα».⁶ Καὶ σήμερα ἀκοῦμε συχνὰ πολλοὺς ἐκλαϊκευτὲς τῆς φιλοσοφίας νὰ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνος του ἔφτιαξε τὴ συνειδησι, τὴ σκέψι, ἀπέπτυξε τὸν ἐγκέφαλό του! Ὁ ὕλιστῆς φιλόσοφος τοῦ 18^{ου} αἰῶνα Holbach ἔλεγε ὅτι ἡ πρόοδος ἐμποδίζεται ἀπὸ τὸν δεσποτισμὸ καὶ τὴ θρησκεία. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Θετικισμοῦ καὶ θεμελιωτῆς τῆς Κοινωνιολογίας Comte ὑποστήριξε ὅτι ἡ πρόοδος τῆς βιομηχανίας θὰ καταργήσει τὸν πόλεμο. Ἐχνοῦσε ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ πολεμικὴ βιομηχανία, ὅτι καὶ αὐτὴ προοδεύει καὶ κατασκευάζει ὄλο καὶ πιδ τέλεια ὄπλα, τὰ ὁποῖα κάνουν πιδ καταστρεπτικοὺς τοὺς πολέμους. Ἀκόμη, ἔλεγε ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀντίθετη στὴ στρατιωτικὴ πειθαρχία καὶ στὸ θεολογικὸ πνεῦμα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία ἀπαιτεῖ πειθαρχία ("disciplina", δηλαδὴ πειθαρχία, ὀνόμαζαν τὴν παιδεία καὶ τὴ μάθησι οἱ Ρωμαῖοι). Ἔπειτα, ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὴ θρησκευτικὴ πίστι. Ἡ πλάνη αὐτή, ποῦ διαδόθηκε σκόπιμα ἀπὸ με-

3 M. Eliade, *Κόσμος καὶ ἱστορία. Ὁ μῦθος τῆς ἀενάου ἐπαναλήψεως*, μετάφρ. Θ. Λαζάνη, Ἀθῆνα 1966.

4 Paul Tournier, «Ὁ μῦθος τῆς προόδου», μετάφρ. Μαρία Ζαχαρίου, *Ακτίνες* 360 (Ἀπρίλιος 1975), σελ. 100.

5 R. Collinwood, *The idea of History*, Oxford University Press, 1966, σελ. 76-81.

6 Paul Tournier, ὁ.π., σελ. 97.

ρικούς Διαφωτιστές και ύλιστές, σήμερα έχει άνασκειασθει.

Η θεωρία της προόδου δημιουργήθηκε στα νεώτερα χρόνια (18^ο και 19^ο αιώνα) από την έντύπωση που προκάλεσε η μεγάλη ανάπτυξη των φυσικών επιστημών και της τεχνικής. Η ανάπτυξη αυτή έδωσε σε πολλούς μια απέραντη αισιοδοξία, τους ενέπνευσε την πίστη ότι η επιστήμη θα λύσει στο μέλλον όλα τα προβλήματα του ανθρώπου, ότι θα δημιουργήσει έναν επίγειο παράδεισο, ότι θα λύσει ακόμη και τα κοινωνικά, τα ήθικα και τα μεταφυσικά προβλήματα. Τη θεωρία της προόδου ενίσχυσε τον 19^ο αιώνα και η θεωρία της εξέλιξης του Δαρβίνου. Αυτή δημιούργησε την έντύπωση ότι υπάρχει μια σταθερή πρόοδος στον φυσικό κό-

δοι αποδίδουν την εξέλιξη και την τελειοποίηση του κόσμου και του ανθρώπου στην τύχη, αποκλείουν πλήρως τον υπερφυσικό παράγοντα.

Άλλά, αν η πρόοδος έχει σκοπό και νόημα, πρέπει να κατευθύνεται από κάποια ανώτερη δύναμη, από τον Θεό. Οί ύλιστές αποδίδουν τὰ πάντα στην τύχη, στη φυσική αναγκαιότητα. Με την τύχη όμως δεν εξηγείται η σκοπιμότητα και η τάξη που υπάρχει στον κόσμο. Η έννοια της προόδου προϋποθέτει την πίστη ότι «ένας αρχιτεκτονικός ή επιτελικός νοός [...] έκπονει και προωθεί στην πράξη τὸ προοδευτικό του σχέδιο γιὰ τὸν κόσμο».⁷ Κατὰ τὴ χριστιανικὴ πίστη, ἡ δημιουργία τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι βέβαια ἔργο τοῦ ἀνθρώπου, μετὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.

Ἡ θεωρία τῆς προόδου δημιουργήθηκε στα νεώτερα χρόνια (18ο και 19ο αιώνα) από την έντύπωση που προκάλεσε η μεγάλη ανάπτυξη των φυσικῶν επιστημῶν και τῆς τεχνικῆς. Ἡ ανάπτυξη αὐτὴ ἔδωσε σὲ πολλοὺς μιὰ απέραντη αισιοδοξία, τοὺς ἐνέπνευσε τὴν πίστη ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ λύσει στὸ μέλλον ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι θὰ δημιουργήσει ἕναν ἐπίγειο παράδεισο, ὅτι θὰ λύσει ἀκόμη και τὰ κοινωνικά, τὰ ἠθικά και τὰ μεταφυσικά προβλήματα.

σμο, στην ἱστορία και στον πολιτισμό. Ὁ Ἄγγλος θετικιστὴς φιλόσοφος Herbert Spencer (1820-1903) μετέφερε τὴ Θεωρία τῆς Ἐξέλιξης τοῦ Δαρβίνου ἀπὸ τὴ Βιολογία στὴν Ψυχολογία, στὴν Κοινωνιολογία και στὴν Ἠθική. Ἀπὸ τότε ἡ θεωρία αὐτὴ γενικεύθηκε, και ὅλοι μιλοῦν γιὰ ἐξέλιξη τῶν πάντων. Ὅλα στὴ φύση και στὴ ζωὴ, λένε, προχωροῦν ἀπὸ ἀπλούστερες μορφὲς σὲ τελειότερες και συνθετώτερες. Αὐτὸ βέβαια εἶναι κατ' ἀρχὴν σωστό, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπόλυτο· διότι ὑπάρχει και ἡ πορεία πρὸς τὴ διάλυση. Ἀλλὰ τὸ βασικὸ λάθος μερικῶν ὀπαδῶν τῆς προόδου εἶναι

ὁ Θεός, ἀλλὰ και μετὶ τῆ βοήθειας και τὴν ἔμπνευση τοῦ Θεοῦ. Οἱ σύγχρονοι ἄνθρωποι ὅμως ἐπαίρονται ὅτι ὅλα εἶναι δικά τους δημιουργήματα, δὲν πιστεύουν στὴ θεία βοήθεια και Πρόνοια, και γι' αὐτὸ ἀποτυγχάνουν πολλὰ φορὲς.

Πολλοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ Διαφωτισμοῦ τοῦ 18^{ου} αἰῶνα ὑπεστήριζαν ὅτι ἡ πρόοδος εἶναι ἀπεριόριστη, χωρὶς διακοπὲς και ὀπισθοδρομηση. Τὸν 19^ο αἰῶνα μερικοὶ εἶπαν ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ λύσει ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου, ἀκόμη και τὰ

7 Θ. Βεῖκου, *Θεωρία και μεθοδολογία τῆς ἱστορίας*, Ἐκδόσεις Θεμέλιο, Ἀθήνα 1987, σελ. 105.

ήθικα και τὰ μεταφυσικά, και θὰ κάνει τὸν ἄνθρωπο εὐτυχημένο. Ὁ Comte ἔλεγε ὅτι ἡ πρόοδος θὰ καταργήσει τὴ θρησκεία και θὰ σβήσει τὴ χιμαρική ἐλπίδα για ἀθανασία, πὸ ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπο. Τὸ ἀντίθετο ὅμως συμβαίνει, κατὰ τὴ γνώμη μας. Ἡ πίστη στὴν ἀθανασία ἐξυπώνει, δὲν ἐξευτελίζει τὸν ἄνθρωπο, τοῦ δίνει πνευματικὴ ὄντοτητα. Αντίθετα, ἡ ἀπιστία τὸν κατεβάζει στὸ ἐπίπεδο ἐνὸς ἐξελιγμένου ζώου!

Στὴ θεωρία τῆς προόδου πιστεύουν και στὴν ἐποχή μας πολλοί, παρὰ τὶς τραγικὲς διαφεύσεις τῶν προηγουμένων

Ἡ θεωρία τῆς προόδου ἔχει διαφευσθεῖ ἀπὸ τὰ πράγματα. Ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι εἶναι μιὰ ἀνεδαφικὴ φαντασίωση.

προβλέψεων. Διακηρύσσουν, π.χ., ὅτι ἡ πρόοδος «θὰ ἐλευθερώσει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τοὺς βιολογικοὺς νόμους [...], ἀπὸ τὶς τυφλὲς κοινωνικὲς δυνάμεις», θὰ τὸν ἐξανθρωπίσει, θὰ τὸν βοηθήσει νὰ κυριαρχήσει στὴ μοῖρά του, νὰ ρυθμίσει τὴν ἐξέλιξή του.⁸ Ἀκόμη, ἡ πρόοδος θὰ καταργήσει τὸν πόλεμο, θὰ ἐξασφαλίσει τὴν υγεία, τὴν εὐτυχία, τὴν ἀφθονία σὲ ὅλους.⁹ Ὁ Καθηγητὴς Π. Παναγιώτου ἀναφέρει σαράντα τέσσερα (44) εἶδη ἀγαθῶν πὸ θὰ ἐξασφαλίσει στὸ μέλλον ἡ πρόοδος (ἀνεύρεση νέων πρώτων ὑλῶν και πηγῶν ἐνέργειας, εὐγονική, νέες ἐφευρέσεις κτλ. κτλ.). Τὴν πίστη του στὴν πρόοδο τὴν στηρίζει στὴν ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας, στὴν ἴση κατανομή τῶν ἀγαθῶν, στὴ διαμόρφωση μιᾶς ἰδανικῆς κοινωνίας. Ἡ ἀνθρωπότητα, γράφει, θὰ βρεῖ ἓνα κοινὸ

μῦθο, ἓνα σύμβολο για τὴν ἐνοποίησης της, και αὐτὰ εἶναι ἡ υγεία, ἡ εὐφυία και λίγη ἀγάπη.¹⁰ Μὲ τὴν ἐπιστήμη και τὴ γνώση ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀνακτήσει τὸν ἀπωλεσθέντα παράδεισο.¹¹

Σήμερα μερικοὶ μελλοντολόγοι κάνουν και ἄλλες εὐοίωνες προβλέψεις για τὴν πρόοδο και τὴν εὐημερία πὸ θὰ ἐξασφαλίσουν τὰ ρομπότ, οἱ ἠλεκτρονικοὶ ἐγκέφαλοι κτλ. Ἀκόμη, προβλέπουν ὅτι στὸ μέλλον θὰ γίνουν εὐκόλα τὰ διαπλανητικὰ ταξίδια, θὰ ἰδρυσθοῦν ἀποικίες σὲ ἄλλους πλανῆτες κτλ. Ἐπίσης, λένε ὅτι θὰ ἐπικρατήσει παγκόσμια εἰρήνη. Καὶ ὅμως, βλέπουμε ὅτι και σήμερα μαίονται παντοῦ οἱ πόλεμοι. Ἡ εὐχὴ ὄλων μας για παγκόσμια εἰρήνη ἔχει δυστυχῶς διαφευσθεῖ πολλὲς φορὲς. Βέβαια, γίνονται πολλὲς ἐφευρέσεις, τελειοποιεῖται ἡ τεχνική, ἀλλὰ παράλληλα αὐτὴ ἡ πρόοδος ἔχει πολλὲς παρενέργειες και ἀπειλεῖ ἀκόμη και τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Για νὰ ἔχει καλὰ ἀποτελέσματα ἡ ἐπιστημονική και τεχνική πρόοδος, πρέπει νὰ ὑπάρξει παράλληλα ἀνάπτυξη και πρόοδος στὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ, ὥστε νὰ γίνεται καλὴ χρῆση τῶν ἐπιστημονικῶν και τεχνικῶν ἐφευρέσεων.¹²

Κριτικὴ τῆς θεωρίας τῆς προόδου

Ἡ θεωρία τῆς προόδου ἔχει διαφευσθεῖ ἀπὸ τὰ πράγματα. Ἔχει ἀποδειχθεῖ ὅτι εἶναι μιὰ ἀνεδαφικὴ φαντασίωση. Πιὸ συγκεκριμένα, ἔχει διαφευσθεῖ ἡ ἐκτίμηση τῶν ὀπαδῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ ὅτι θὰ ἐκλείψει σύντομα ἡ θρησκεία, ὅτι θὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη και τὸν ὀρθὸ λόγο· ἡ θρησκεία δὲν θὰ ἐκλείψει ποτέ, γιατί εἶναι ἔμφυτη στὸν ἄνθρωπο.

---

10 ὁ.π., σελ. 152 και 143-145, 149, 150.

11 ὁ.π., σελ. 155.

12 Β. Χαραλαμπόπουλου, *Θέματα χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας*, σελ. 11-25. Τοῦ ἰδίου, «Ἡ πρόοδος στὸν 21^ο αἰῶνα», *Ἀκτίνες* 542 (Ιούνιος 1993), σελ. 176-181.

8 Π. Παναγιώτου, «Ἡ μελλοντολογία ὡς ἀνθρωπιστικὴ ἐπιστήμη», *Ἀναζητήσεις*, τ. 2, Ἐκδόσεις Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἐταιρείας, Ἀθήνα 1979, σελ. 133-134.

9 ὁ.π., σελ. 136-137.

Όμοιως, διαφεύσθηκε δυστυχῶς και ἡ πρόβλεψη ὅτι θὰ καταρτηθοῦν οἱ πόλεμοι και θὰ ἐπικρατήσει ἡ παγκόσμια εἰρήνη· οἱ πόλεμοι ἔγιναν σήμερα δυστυχῶς πιὸ καταστρεπτικοί, και οἱ πολεμικοὶ ἐξοπλισμοὶ συνεχίζονται παρὰ τὶς διαμαρτυρίες πολλῶν. Διαφεύσθηκε, ἀκόμη, ἡ πίστις ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ ἔλυνε ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι θὰ τὸν ἔκανε καλύτερο και εὐτυχισμένο· ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης και τῆς τεχνικῆς δημιούργησε πολλὰ προβλήματα και ἐπικίνδυνες παρενέργειες (καταστροφή τοῦ περιβάλλοντος, ἀπειλὴ γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου και ὅλων τῶν ἔμβιων ὄντων στὴ γῆ). Τὰ κοινωνικά προβλήματα ὄχι μόνο δὲν λύθηκαν, ἀλλὰ και ὀξύνθηκαν. Ὁ σύγχρονος κόσμος ἀντιμετωπίζει μιὰ σοβαρὴ κρίση, ποὺ δὲν εἶναι μόνον οικονομικὴ και κοινωνικὴ, ἀλλὰ εἶναι κυρίως κρίση ἠθικὴ, κρίση ἀξιών. Ὅλα αὐτὰ ἔχουν κλονίσει τὴν πίστις στὴ θεωρία τῆς προόδου. Οἱ περισσότεροὶ φιλόσοφοι και ἱστορικοὶ δὲν πιστεύουν πιὰ στὴ θεωρία αὐτὴ και τὴ θεωροῦν μῦθος, ἀπατηλὴ φαντασίωση.¹³ Ὁ Θεόφιλος Βέικος γράφει: «Ἡ ιδέα τῆς προόδου [...] δὲν εἶναι πιὰ ζωντανή [...] Οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀπρόθυμοι νὰ δίνονται σὲ τέτοιες ἀπατηλὲς ιδέες [...] Σήμερα ἡ ιδέα τῆς προόδου φαντάζει σὰν γέννημα τῆς ἱστορικῆς και φιλοσοφικῆς φαντασίας».¹⁴ Καὶ πιὸ κάτω: «Ἡ ιδέα τῆς προόδου εἶναι μιὰ ἀπιστοποίητη και ἀνορθόλογη ιδέα»,¹⁵ «δὲν ἐπιδέχεται ἐπαλήθευση ἢ διάψευση με βάση τὰ γεγονότα, εἶναι μᾶλλον προῖον τῆς ἐπιστημονικῆς και φιλοσοφικῆς φαντασίας».¹⁶

Οἱ ὅπαδοι τοῦ Διαφωτισμοῦ ὑποστή-

ριξαν και ὑποστηρίζουν ὅτι ὑπάρχει σταθερὴ πρόοδος στὴν ἱστορία, μιὰ πορεία ἀπὸ τὸν ἀνορθολογισμό στὸν ὀρθολογισμό. Οἱ παλαιότερες ἐποχὲς ἦσαν ἀνορθολογικὲς, ἡ δική μας ἐποχὴ εἶναι ὀρθολογικὴ. Ἀλλὰ σήμερα, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐποχὴ, ἐπικρατεῖ τὸ παράλογο σὲ πολλὰς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, και κυρίως στὴν τέχνη. Οἱ ὅπαδοι τοῦ Διαφωτισμοῦ περιφρονοῦν και ὑποτιμοῦν τὸ παρελθόν, γιὰ τὴν ἦταν δῆθεν ἀνορθολογικό. Ἐνδιαφέρονται κυρίως γιὰ τὴ σύγχρονη ἐποχὴ, γιὰ τὴν οἰκονομία και τὴ βιομηχανία, ἐρμηνεύουν τὴν ἱστορία με οἰκονομικὲς θεωρίες,¹⁷ κυρίως ἐξιδανικεύουν πολλὸ τὸ παρόν, τὸ ἀπολυτοποιοῦν και βλέπουν μόνο ἐλλείψεις και σφάλματα στὸ παρελθόν. Αὐτὸ εἶναι μιὰ προκατάληψη, ποὺ ὀδηγεῖ σὲ μιὰ ἐσφαλμένη θεώρηση τῆς ἱστορίας.

Ἐπειτα, ἡ πρόοδος στὸν πολιτισμὸ δὲν εἶναι σταθερὴ και ὁμοιόμορφη. Ὑπάρχουν περίοδοι ἀκμῆς, ἀλλὰ και περίοδοι παρακμῆς και ὀπισθοδρομίσσεως. Σὲ ἄλλους τομεῖς ἔχουμε πρόοδο και σὲ ἄλλους ὀπισθοδρομίσση. Ὁ Max Weber γράφει ὅτι σήμερα ἔχουμε πρόοδο στὴν ἐπιστήμη, στὴν τεχνικὴ και στὴν οἰκονομία, δηλαδὴ στὸν ὑλικὸ τομέα, ἀλλὰ δὲν ἔχουμε παράλληλα ἀνάπτυξη τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, και αὐτὸ δημιουργεῖ τὴν κρίση τῆς ἐποχῆς μας.

Οἱ περίοδοι ἀκμῆς και παρακμῆς τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἐπαναλαμβάνονται κυκλικά και ὁμοιόμορφα, δὲν διαρκοῦν ὀρισμένο χρόνο. Μιὰ περίοδος ἀκμῆς ἢ παρακμῆς μπορεῖ νὰ κρατήσει πολλὸ ἢ λίγο, και δὲν ὑπάρχουν σταθεροὶ ρυθμοὶ και κανονικότητες, ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ F. Braudel, Fr. Simiand κ.ά. Ἐπειτα, οἱ ἐποχὲς ἀκμῆς και παρακμῆς ἔχουν μερικὰ κοινὰ χαρακτηριστικά, ἀλλὰ δὲν μοιάζουν σὲ ὅλα, γιὰ τὴ τὰ ἱστορικά γεγονότα δὲν ἐπαναλαμβάνονται ποτὲ ὁμοιόμορφα. Ἡ θεωρία τῆς προόδου ἐρμηνεύει μηχανικά

13 Θ. Βέικου, *Ὁ μῦθος τοῦ λόγου*, Ἐκδόσεις Παπαζήσι, Ἀθίνα 1977, σελ. 106-107. Τοῦ ἴδιου, *Θεωρία και μεθοδολογία τῆς ἱστορίας*, Ἐκδόσεις Θεμέλιο, Ἀθίνα 1987, σελ. 103-104.

14 Θ. Βέικου, *Θεωρία και μεθοδολογία τῆς ἱστορίας*, σελ. 121.

15 ὁ.π., σελ. 123.

16 ὁ.π., σελ. 103.

17 Collinwood R., *The idea of History*, σελ. 77 κ.έ.

τὴν ἱστορία, θεωρεῖ τὴν πρόοδο φυσικὸ νόμο, μεταφυσικὴ ἀρχή. Ἀλλὰ ὁ ἱστορικὸς Η. Fischer παρατηρεῖ: «Ἡ πρόοδος δὲν εἶναι φυσικὸς νόμος. Ἐκεῖνο ποὺ ἀπόχτησε μιὰ γενιὰ μὲ τὴν ἐργασία της, μπορεῖ ἢ ἐπόμενι νὰ τὸ χάσει. Ἡ σκέψη καὶ ἐπιδίωξι τῶν ἀνθρώπων μπορεῖ νὰ ἀνοίξει κατευθύνσεις ποὺ ὀδηγοῦν στὸν γκρεμὸ καὶ στὴ βαρβαρότητα».¹⁸ «Κάθε νέο δὲν εἶναι καλό», παρατηρεῖ ὁ καθηγητὴς Π. Παναγιώτου, «ὄλες οἱ ἀλλαγές, ἀκόμη καὶ οἱ κατ' ἐπίφασιν πιὸ ἐπιθυμητὲς, εἶναι πάντοτε ἐνδεχόμενα νὰ ἔχουν ἀπρόβλεπτες συνέπειες».¹⁹

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς προόδου, ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντίθετη θεωρία, ἡ θεωρία τῆς ὀπισθοδρομίσσεως. Ὁ ἀρχαῖος ἐπικὸς ποιητὴς Ἡσίοδος ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα προχωρεῖ πρὸς τὸ χειρότερο: ἄρχισε ἀπὸ μιὰ χρυσῆ ἐποχὴ ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας, καὶ προχωρεῖ ὄλο καὶ πιὸ πολὺ στὴν κακία, τὴν ἀδικία καὶ τὴ δυστυχία. Τὴν πίστη αὐτή, ὅτι ὁ κόσμος προχωρεῖ ὄλο καὶ πρὸς τὸ χειρότερο, τὴν ἔχουν ἐκφράσει πολλοὶ συγγραφεῖς καὶ τὴ διατυπώνουν ἀκόμη καὶ σήμερα οἱ συντηρητικοί, καὶ μάλιστα οἱ ἠλικιωμένοι. Ἀλλὰ, ἂν τὴν ἀποδεχθῶμε καὶ τὴ θεωρήσουμε ἀπόλυτη, θὰ ἔπρεπε ἡ κοινωνία νὰ ἔχει φθάσει στὴν πλήρη διαφθορὰ καὶ διάλυση. Ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι ὑπερβολικὴ καὶ ὀφείλεται ἴσως σὲ κάποια ἀπαισιόδοξη διάθεση.

Ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρία τῆς προόδου ὀφείλεται σὲ μιὰ ἀνάλογη ὑπεραισιοδοξία, σὲ μιὰ φαντασίωση. Τὴ θεωρία τῆς προόδου πολέμησε ἤδη τὸν 18° αἰῶνα ὁ Γάλλος φιλόσοφος Ρουσσώ. Στους *Λόγους γιὰ τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὶς τέχνες* (1750) ὑποστήριξε ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα προχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ καλοσύνη καὶ ἀθωότητα στὴν κακία καὶ στὴ διαφθορά, γιατί ὁ πολιτισμὸς μᾶς ἀπομάκρυνε ἀπὸ τὴ φύση.

Στὴν ἐποχὴ μας καὶ ἄλλοι θεωροῦν τὴν τεχνικὴ πρόοδο ὡς ἐνδειξὴ παρακμῆς τοῦ πολιτισμοῦ (Spengler, Toynbee). Ἡ ἐπικράτηση τῆς τεχνικῆς, κατὰ τὸν Spengler (στὸ ἔργο του *Ἡ παρακμὴ τῆς Δύσεως*), εἶναι προμῆνυμα τῆς παρακμῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Μὲ τὴν ἄποψή του συμφωνεῖ καὶ ὁ Ἄγγλος Φιλόσοφος τῆς Ἱστορίας Arnold Toynbee, ὁ ὁποῖος ὅμως τονίζει ὅτι οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ ὑπερνικήσουν τὴν κρίση τοῦ πολιτισμοῦ, νὰ ὑπερβῶν μὲ προσπάθεια τὴν πρόκληση τῆς ἱστορίας καὶ νὰ δημιουργήσουν ἕνα καλύτερο πολιτισμό. Ἄν δὲν ὑπερβῶν τὴν πρόκληση, θὰ καταστραφῶν.

Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν θεωρεῖ ὡς κακὸ τὴν πρόοδο. Ἄλλωστε, οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς διατύπωσαν πρῶτοι τὴ θεωρία τῆς προόδου, μὲ θεολογικὸ βέβαια νόημα. Τὸν 18° αἰῶνα ὅμως, ὅπως εἶδαμε, ἡ πρόοδος πῆρε κοσμικὸ χαρακτῆρα, περιορίσθηκε στὸν ὕλικό πολιτισμὸ καὶ ἀποκόπηκε ἀπὸ τὴ θρησκεία καὶ τὴ μεταφυσική. Γι' αὐτὸ προχώρησε σὲ ἐσφαλμένη κατεύθυνση. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία θεωρεῖ τὴν πρόοδο καὶ τὴν τελειοποίηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ὡς ἰδανικό, τὸ ὁποῖο πραγματοποιεῖται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο μὲ σκληρὴ ἐργασία καὶ μὲ ἀγῶνα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ βοήθεια καὶ τὴν ἔμπνευση τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι δίνεται στὴν πρόοδο πνευματικὴ κατεύθυνση. Ὡς κύριος σκοπὸς τῆς τίθεται ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ τελειοποίηση τοῦ ἀνθρώπου· ἂν ἐπιτευχθεῖ αὐτή, θὰ λυθοῦν καὶ ὅλα τὰ ἄλλα προβλήματα, καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου θὰ γίνῃ καλύτερη. Γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ὅμως πραγματικὰ ἡ πρόοδος, πρέπει νὰ στηριχθεῖ στὰ πνευματικὰ θεμέλια τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Β. ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΠΟΥΛΟΣ

18 Θ. Βεΐκου, ὁ.π., σελ. 103.

19 Π. Παναγιώτου, ὁ.π., σελ. 138.

ΕΝΑΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΓΙΓΑΝΤΙΟΣ ΙΣΤΟΣ

Τὰ 7,22 δισεκατομμύρια, δηλαδή ὄσοι σχεδὸν εἶναι οἱ κάτοικοι τῆς γῆς, ἔφτασαν σὲ ὄλο τὸν κόσμο οἱ κινητὲς συσκευὲς ἐπικοινωνίας, ὅπως κινητὰ τηλέφωνα κάθε τεχνολογίας, smartphones, tablets καὶ laptops! Μάλιστα, ὁ ρυθμὸς αὔξησης αὐτοῦ τοῦ τεχνολογικοῦ «πληθυσμοῦ» εἶναι πολλαπλάσιος ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο ρυθμὸ αὔξησης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Αὐτὸ τὸ ἐκπληκτικὸ στοιχεῖο ἀνακοινώθηκε ἀπὸ τὴν ἑταιρεία GSMA (Groupe Speciale Mobile Association), ποῦ εἰδικεύεται παγκοσμίως στὴ στατιστικὴ παρακολούθηση τῆς διάθεσης καὶ κυκλοφορίας τῶν κινητῶν συσκευῶν. Σύμφωνα μὲ τὴ GSMA, οἱ κινητὲς συσκευὲς αὔξάνονται μὲ ἐπίσιο ρυθμὸ 6%, ὅταν ὁ ἀνθρώπινος πληθυσμὸς αὔξάνεται μὲ 1,2%.

Αὐτὴ ἡ στατιστικὴ σύμπτωση τῶν δύο «πληθυσμῶν» δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι κάθε κάτοικος τοῦ πλανήτη μας διαθέτει ἀπὸ μία κινητὴ συσκευή. Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει, καθὼς τοῦλάχιστον τὸ 50% τῶν ἀνθρώπων δὲν ξέρουν κἄν τί σημαίνει κινητὴ συσκευή, οὔτε βέβαια τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν χωρῶν τους ἐπιτρέπει τὴν πρόσβαση σὲ τέτοια σύγχρονα ἀγαθὰ, μὲ ἀποτέλεσμα ὁ ψηφιακὸς ἀναλφαβητισμὸς νὰ παραμένει ἀκόμη σὲ πολὺ ὑψηλὰ ἐπίπεδα διεθνῶς.

Ἡ παραπάνω ἀνακοίνωση συνέπεσε χρονικὰ μὲ τὶς διεθνεῖς ἐπιστημάνσεις γιὰ τὴν «ἔκρηξη» τῶν κοινωνικῶν δικτύων (social networks) στὸ Διαδίκτυο, μὲ τὰ πρῶτα ἀπὸ αὐτὰ νὰ ἔχουν συμπληρώσει, ἢ νὰ κοντεύουν, τὴν πρώτη, μόλις, δεκαετία τῆς ψηφιακῆς ζωῆς τους. Πράγματι, ὁ ἡγέτης τῶν social media, τὸ Facebook, ἔχει φτάσει στὸν 12^ο χρόνον λειτουργίας

τοῦ τὰ 1,39 δισεκατομμύρια ἐνεργοῦς χρῆστες τὸν μῆνα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τὰ 890 ἑκατομμύρια μπαίνουν καθημερινὰ στὸ μεγαλύτερο κοινωνικὸ δίκτυο.

Πολὺ κοντὰ τοῦ βρίσκεται τὸ YouTube, τὸ ὁποῖο στὰ τέλη Ἀπριλίου συμπλήρωσε τὴν πρώτη δεκαετία του καὶ ἔχει καταστῆ ὁ ἀδιαφιλονίκητος παγκόσμιος ἡγέτης τοῦ διαμοιρασμοῦ βίντεο στὸ Internet. Ἦταν 23 Ἀπριλίου τοῦ 2005, ὅταν ὁ Τζάβεντ Κάριμ, συνιδρυτὴς τοῦ YouTube, ἀνέβασε στὸ δημιούργημά του τὸ πρῶτο βίντεο, διάρκειας μόλις 16 δευτερολέπτων, ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψή του στὸν ζωολογικὸ κῆπο τοῦ Σὰν Ντιέγκο τῶν ΗΠΑ.

Δέκα χρόνια μετὰ, τὸ YouTube, ἰδιοκτησίας τῆς Google ἀπὸ τὸ 2006, ξεπέρασε τὸ 1 δισεκατομμύριο χρῆστες, ποῦ ἀπολαμβάνουν τὶς ὑπηρεσίες τοῦ δικτύου σὲ 75 ῥωρες καὶ 61 γλῶσσες τοῦ κόσμου. Κάθε λεπτὸ μεταφορτώνονται στὸ YouTube 300 ῥωρες βίντεο, καὶ κάθε μέρα οἱ χρῆστες του παρακολουθοῦν ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια βίντεο δισεκατομμύρια φορῆ!

Ἀλλὰ καὶ τὸ σχετικὰ νεώτερο Instagram, ποῦ ἐξαγοράστηκε τὸ 2012 ἀπὸ τὸ Facebook, ξεπέρασε πρόσφατα τὸ Twitter, ἀφοῦ ἄγγιξε τὰ 300 ἑκατομμύρια χρηστῶν, ἀφήνοντας τὸ δεύτερο στὰ 284 ἑκατομμύρια.

Σ' αὐτὸ τὸ ἰλιγγιώδες σκηνικὸ ζεῖ καθημερινὰ τὸ 70% τῶν Ἑλλήνων, ἡλικίας 13-74 ἐτῶν, οἱ ὁποῖοι, σύμφωνα μὲ τὴν τελευταία ἔρευνα Web ID τῆς Focus Bari, εἶναι χρῆστες Διαδικτύου καὶ ἀφιερῶνουν ὁ καθένας κατὰ μέσον ὄρον καθημερινὰ 2 ῥωρες καὶ 15 λεπτὰ στὴν on line σύνδεσή τους.

Στὴν ἔρευνα αὐτὴ ὑπογραμμίζεται ἡ χρῆση ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ στὰ παιδιά, καθὼς τὸ 90% τῶν Ἑλληνόπου-

λων ηλικίας 7-12 ετών κατέχει προσωπικό ηλεκτρονικό υπολογιστή, και το 64% τόν χρησιμοποιούν καθημερινά.

Παράλληλα, πολύ ύψηλη είναι και η διείσδυση του Internet στα παιδιά, καθώς το 81% των Έλληνόπουλων

ηλικίας 7-12 ετών είναι χρήστες του μέσου, και το 53% κάνει καθημερινή χρήση, με έμφαση στα κοινωνικά δίκτυα.

ΜΑΚΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΝΟΣΗΡΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

Στο σημερινό μας σημείωμα θα ασχοληθούμε με τρία βιβλία, τα οποία περιέχουν αναμνήσεις και εμπειρίες των συγγραφέων τους και απασχόλησαν την κοινή γνώμη κατά το τελευταίο διάστημα. Κοινό στοιχείο και των τριών είναι ότι ικανοποιούν την νοοτροπία κουτσομπολιού και κλειδαρότρυπας, την οποία πολλά Μέσα Ένημερώσεως έδω και χρόνια ύπηρετούν και προωθούν στο φιλοθεάμον κοινό.

Το πρώτο βιβλίο έγραψε από την πρώην σύντροφο (όχι σύζυγο, αφού ως «προοδευτικοί» άνθρωποι δεν συνήψαν γάμο) του σημερινού Γάλλου Προέδρου. Η κα Βαλερϋ Τριεβελέρ, μετά το σκάνδαλο της άπιστίας του συντρόφου της και την αναχώρησή της από το Προεδρικό Μέγαρο, συνέγραψε τις αναμνήσεις της από αυτήν την «περιπέτεια» με το αζημίωτο. Μέσα σε δεκαπέντε μόλις ημέρες από την κυκλοφορία του το βιβλίο της κας Τριεβελέρ έπώλησε 442.000 αντίτυπα. Κατά τους υπολογισμούς της εφημερίδος *Le Figaro*, η συγγραφέας έκέρδισε 1.300.000 ευρώ (βλ. iefimerida.gr 24.9.2014). Το βιβλίο είχε τον τίτλο *Εύχαριστώ για αυτήν την στιγμή* και περιέγραφε όλες τις λεπτομέρειες της άπιστίας του πρώτου πολίτου της Γαλλίας και της ανακαλύψεώς της από την σύντροφό του. Το

απρόσμενο γεγονός της τόσο μεγάλης κυκλοφορίας του βιβλίου οφείλεται σε έναν βαθμό και στην διακριτικότητα με την οποία αντιμετώπισαν τα γαλλικά Μέσα Ένημερώσεως το σκάνδαλο και την αποφυγή δημοσιεύσεως «γαργαλιστικών» λεπτομερειών της διαπραχθείσης άπιστίας, λόγω σεβασμού προς τον θεσμό του Γάλλου Προέδρου. Αυτό που τα Μέσα Ένημερώσεως δεν απέκάλυψαν ή θέλησε η άπατηθείσα σύντροφος να κοινολογήσει προς τέρψιν του φιλοθεάμονος κοινού και προς εκδίκησιν του άπιστου συντρόφου της. Έδημοσίευσε, λοιπόν, τα άπλυτα και βρώμικα του οίκου της εν τῷ δήμῳ! Και έθησαύρισε με την δυστυχία της.

Στά καθ' ἡμᾶς, πρὸ ἔτους σχεδόν εκκυκλοφορήθη από μεγάλο και υποτίθεται «σοβαρό» έκδοτικό οἶκο τό «πόνημα» του καταδικασθέντος για δολοφονίες Δημήτρη Κουφοντίνα με τον τίτλο *Γεννίθηκα 17 Νοέμβρη*. Συγγενείς των θυμάτων τρομοκρατίας, αλλά και κριτικοί βιβλίων και διανοούμενοι κατεδίκασαν την κυκλοφορία του βιβλίου ως άστοχη και αναξιοπρεπή. Παρ' όλα αυτά, το βιβλίο έπώλησε την πρώτη εβδομάδα της κυκλοφορίας του 10.000 αντίτυπα, «προμίνυμα μᾶς λαμπρῆς έμπορικῆς σταδιοδρομίας. Και στο σημείο αυτό αναδεικνύεται μία από τις κεντρικές, αν όχι η κεντρική, παραμέτρους της θλιβερῆς αὐτῆς υπόθεσης. Τί

είναι αυτό που σπρώχνει κάποιον να αγοράσει τις άναμνήσεις του Δημήτρη Κουφοντίνα και να αφιερώσει σε αυτές κάποιες ώρες από τη ζωή του; Ή ανάγκη να μάθει την αλήθεια, ελπίζοντας ότι ο συγγραφέας θα του εξηγήσει όσα δεν έχει καταλάβει; Ή μήπως ή ανέξοδη ήδονη του θεατή που παρακολουθεί την απόλαυση του δολοφόνου; ...» (Καθημερινή 13.3.2014). Παρουσίαση μάλιστα του βιβλίου έγινε σε άμφιθέατρο της Νομικής Σχολής Άθηνων με τηλεφωνική παρέμβαση και του έγκλειστου στην φυλακή συγγραφέως. Και ύπῆρξαν ούκ όλίγοι άκροατές.

Τό τρίτο βιβλίό τό όποίο έπεσε στην αντίληπί μας άναφέρεται στις άναμνήσεις μίας νέας γυναίκας από την σεξουαλική κακοποίηση την όποία ύπέστη στό διάστημα 11 έως 17 έτών από τόν πατρώό της. Τό έργο έπιγράφεται *Βεβήλωση* και τό ύπογράφει ή συγγραφέως του με τό άληθινό της όνομα. «Πόλλοι μου είπαν να έγραφα τό βιβλίό με ψευδώνυμο, ότι θα είχα τό ίδιο άποτέλεσμα ... Ήξερα ότι με τό βιβλίό μου κατά κάποιον τρόπο θα άποδοθει δικαιοσύνη. Ότι στα μάτια κάποιων, του άπλου άναγνώστη, θα καταδικαστεί [έννοείται ό πατρώός της]». Ή ίδια όμολογεί ότι ή ιδέα της συγγραφής του βιβλίου της έγεννήθη κατά την διάρκεια της ψυχοθεραπείας, την όποία έκανε για να ξεπεράση τόν ψυχικό τραυματισμό της, ώριμη γυναίκα πλέον. «Όταν είχαμε άρχίσει να μιλάμε γι' αυτό τό θέμα με την ψυχοθεραπεύτριά μου, θυμάμαι ότι καθόμουν στό κρεβάτι τό βράδυ και στό μυαλό μου έρχονταν λέξεις που γίνονταν φράσεις, όλόκληρες παράγραφοι. Κι έτσι μιά φορά σηκώθηκα, άνοιξα τό λάπτοπ και άρχισα να γράφω» (Καθημερινή 3.8.2014). Τό έρώτημα τό όποίο άναδύεται από αυτό τό συμβάν

είναι τό τί περισσότερο θα προσδώσει τό βιβλίό πέραν των ειδίσεων και έπιστημονικών άναλύσεων τις όποίες ό καθένας μπορεί να διαβάση για αυτήν την σύγχρονη μάστιγα των οικογενειών. Μάς χρειάζεται ή έξαγόρευσις των συναισθημάτων και σκέψεων αυτού του θύματος της σεξουαλικής κακοποίησης, για να καταλάβουμε τό μέγεθος του τραυματισμού του; Έάν ή ίδια έχειάξοτε την ψυχοθεραπευτική έξαγόρευσι και άναβίωσι των τραυμάτων της, για να τά ύπερβή, αυτή ή τόσο προσωπική και ιδιωτική συνομιλία είναι κοινοποιήσιμος; Έάν τό κίνητρό της ήταν ή εκδίκηση, θα μπορούσε να καταφύγη στην Δικαιοσύνη. Τό γεγονός ότι έμπορεύεται (μέσω της πωλίσεως του βιβλίου) τόν πόνο και την περιπέτειά της μάς προβληματίζει ως πρός την καθαρότητα των κινήτρων της. Βεβαίως, θα άντείπει κάποιος, όλοι οι συγγραφείς έν πολλοίς γράφουν έκ του περισσεύματος των έμπειριών τους, αλλά συχνά τά άληθινά γεγονότα έπενδύονται με φανταστικά στοιχεία και μετατρέπονται σε μυθιστορήματα.

Τό συμπέρασμα από την παραπάνω παρουσίασι των τριών αυτών βιβλίων είναι ότι έπλεόνασε στην έποχή μας ή νοσηρότης και προβάλλεται σχεδόν άποκλειστικώς μόνον αυτή. Σίγουρα όλοι μας έχομε γίνει μάρτυρες αυτόπτες και αυτόκοοι πολλών θετικών και έπωφελών για τούς ανθρώπους πράξεων συνανθρώπων μας. Κανείς δέν θα βρεθῆ να τις καταγράφη σε βιβλία πρός δόξαν του Θεού και πρός έπαινο των πραγματοποιούντων αυτές ανθρώπων; Μόνον τά διεστραμμένα και άρρωστα άπομνημονεύματα θα κυκλοφοροϋν;

Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰς μνημόσυνον

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Θ. ΑΡΒΑΝΙΤΗΣ (1928-2015)

Τὸν Μάρτιο ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον ὁ ἐπὶ πολλὰ ἔτη συνεργάτης τῶν Ἀκτίνων Νικόλαος Θ. Ἀρβανίτης.

Γόνος τῆς μεσσηνιακῆς γῆς, γεννημένος στὴ Μεθώνη τῆς Μεσσηνίας καὶ ἀπόφοιτος τοῦ Γυμνασίου τῆς Πύλου, ὁ ἀείμνηστος Νίκος Θ. Ἀρβανίτης, μετὰ τὴν πανεπιστημιακὴν του σπουδὴν στὶς Πολιτικὲς Ἐπιστῆμες στὴν Πάντειο, ἐργάσθηκε στὸν δημόσιο τομέα, καὶ συγκεκριμένα ὑπῆρξε ἐξέχον στέλεχος στὸ Ὑπουργεῖο Βιομηχανίας, σὲ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ χώρα εὐρίσκετο σὲ φάση οικονομικῆς ἀναπτύξεως.

Παράλληλα, ὁ Ν. Θ. Ἀρβανίτης κατεγίνετο ἤδη ἀπὸ τὴ νεανικὴ του ἡλικία μὲ τὴν καλλιέργεια τῶν χριστιανικῶν γραμμάτων. Κύριο βῆμά του γιὰ αὐτὴ τὴ δραστηριότητά του ὑπῆρξε γιὰ ἀρκετὲς δεκαετίες τὸ περιοδικὸ Ἀκτίνες. Κατὰ τὴν αὐτὴ περίοδο μετείχε στὸν λογοτεχνικὸ κύκλο τῆς «Δαμασκουῦ», μὲ ὑπεύθυνο τότε τὸν ἀείμνηστο ἰατρὸ Σοφοκλῆ Χατζιδάκη, σὲ στενὴ συνεργασία μὲ τὴν Ἀκτίνες. Στὸν κύκλο αὐτὸ μετείχαν κατὰ κύριον λόγον νέοι ἄνθρωποι μὲ λογοτεχνικὰ ἐνδιαφέροντα, στοὺς ὁποίους ἐδίετο ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναπτύξουν τὸ ἰδιαίτερο ταλάντο τους. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐξελίχθηκαν βραδύτερον σὲ δόκιμους χειριστὲς τοῦ γραπτοῦ λόγου, μὲ συνέπεια τὴ γόνιμη παρουσία των στὰ χριστιανικὰ γράμματα. Ὁ Ν. Θ. Ἀρβανίτης ὑπῆρξε ἕνα ἀπὸ τὰ ἐξέχοντα μέλη τῶν κύκλων τῆς «Δαμασκουῦ».

Ἰδιαίτερα γνωστὸς εἶναι ὁ Ν. Θ. Ἀρβανίτης ὡς ὁ ἐπὶ πολλὰ ἔτη Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Χριστιανικῶν Γραμμάτων.

Θὰ ἀναφερθοῦμε ἐν συντομίᾳ στὴν ἐκτεταμένη, πολυετῆ συνεργασία του στὶς Ἀκτίνες, ἡ ὁποία ἐκτείνεται μέχρι καὶ τὸ τελευταῖο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ, τὸ τεῦχος 750 (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 2015), καθὼς ὁ Ν. Θ.

Ἀρβανίτης δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ εἶναι παραγωγικός, παρὰ τὸν κινητικὸ παροπλισμὸ του τὰ τελευταῖα χρόνια. Ἡ συνεργασία του στὶς Ἀκτίνες καλύπτει πολλοὺς ἐπιμέρους τομεῖς τῶν περιεχομένων τοῦ περιοδικοῦ. Ἱστορία, κοινωνικὰ ζητήματα, γράμματα, ποίηση, ἀποτελοῦν θέματα μὲ τὰ ὁποῖα ἀσχολήθηκε ἢ γραφίδα τοῦ Ν. Θ. Ἀρβανίτη. Συγκεκριμένα, στὶς στίλβες «Σκέψεις στὸ περιθώριον» (ἔτη 1969-1971) καὶ «Σκέψεις καὶ προβλήματα» (1971-1974) σχολιάζεται ἡ ἐπικαιρότητα ἀπὸ τὸν συντάκτη των μὲ κριτήριο τὴν Εὐαγγελικὴν Ἀλήθειαν. Ἐπίσης, στὴν ὕλη τῶν Ἀκτίνων περιέχονται διηγήματα καὶ ποιήματα, πρωτογενῆ δημιουργήματα τῆς πέννας του.

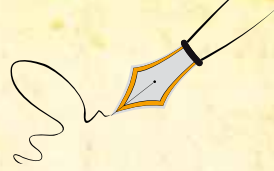
Στὴν ὅλη του παραγωγικὴ συνεργασία στὶς Ἀκτίνες περιέχονται ἄρθρα ἀναφερόμενα στὴν ποίηση, ὅπως γιὰ τὴν πηγὴς τοῦ χριστιανικοῦ ποιητικοῦ λόγου, γιὰ τὴν ἐνδοσκοπικὴ ποίηση, ἀναφορὴς στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Γ. Βερίτη, τοῦ Στέφανου Μπολέτσι καὶ τοῦ Νίκου Τυπάλδου, στὴ θρησκευτικότητα στὴν ποιητικὴ δημιουργία τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ.

Ἐπίσης ἐκτεταμένη εἶναι ἡ παρουσία του στὸν τομέα τῶν βιβλιοκρισιῶν. Ἔχουν καταχωρηθεῖ στὸ *Εὐρετήριο τῶν Ἀκτίνων* (ἔτος ἐκδόσεως 1998) ὑπερπεντακόσιες ἀναφορὴς τοῦ Ν. Θ. Ἀρβανίτη σὲ βιβλία ἀποσταλέντα ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τους στὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ.

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Νίκου Ἀρβανίτη δὲν περιορίζεται στὶς στίλβες τῶν Ἀκτίνων, ἀλλὰ ὁ κάθε ἀναγνώστης θὰ ἀπαντήσει δικὰ του κείμενα σὲ πολλὰ ἔντυπα τοῦ χριστιανικοῦ λόγου, ὅπως στὶς *Κοινωνικὲς Τομὲς* (περιοδικὸ πού ἐπὶ δεκαετία διπύθνε), τὸν *Σύνδεσμο*, τὴν *Ἀνάπλασι* καὶ ἄλλοι.

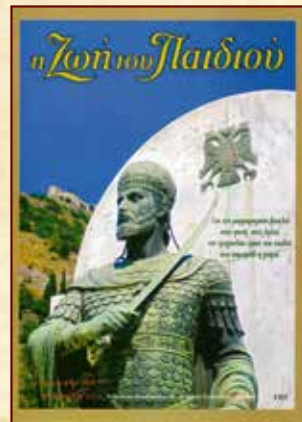
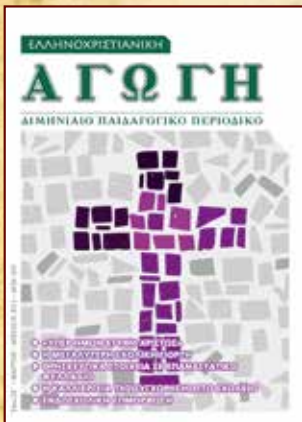
ΒΑΣΙΛ. Κ. ΣΤΑΘΑΚΗΣ

Άξίζει νά διαβάσετε

Τò μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με τὴν ἱστορία τῶν 100 χρόνων του κοντὰ στὸν ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ἱστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στὴ γυναίκα, στὴν πνευματική και κοινωνική της παρουσία.

Ἐνα περιοδικό – πολύτιμος συμπαραστάτης γιὰ ἐκπαιδευτικούς και γονεῖς.

Νεανικό περιοδικό τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό τῆς νεότητος και τὴ σφραγίδα τῆς πίστες και τῆς παιδείας.

Τò μηνιαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἕνας πολύτιμος πνευματικός φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνοπούλα.

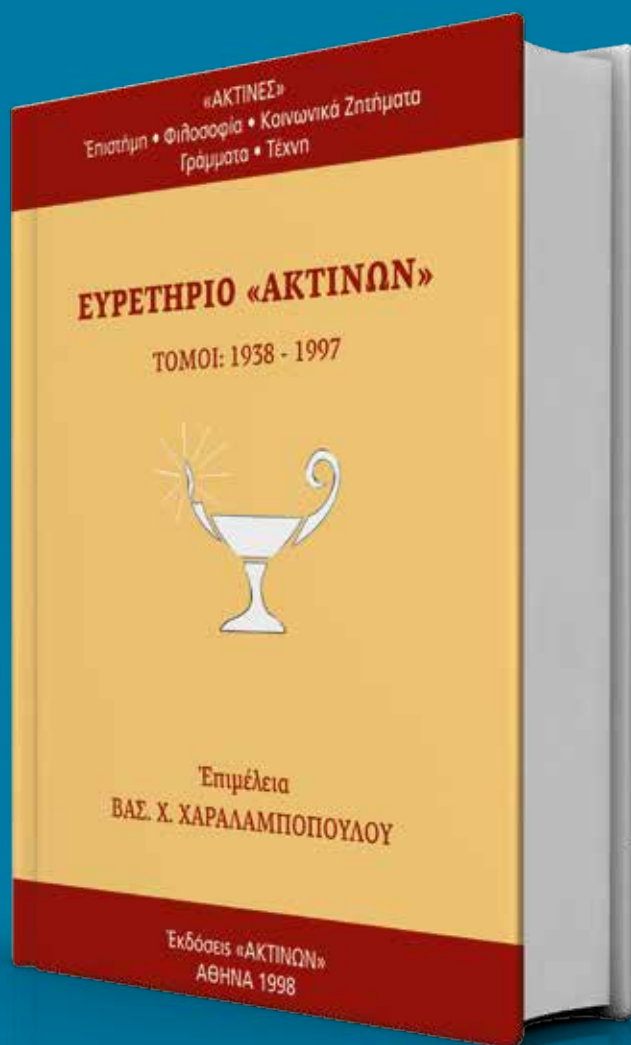
ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

ΠΛΗΡΩΜΕΝΟ ΤΕΛΟΣ
Ταχ. Γραφείο ΚΕΜΠ. ΑΘ.
Αριθμός Άδειας 1753

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ: όλοι οί τόμοι του περιοδικού «Άκτινες» καθώς και τό εύρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»
Καρύτση 14, 105 61 Άθῆνα, Τηλ. 210 32.35.023